

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület lektorált folyóirata
XXVIII. évf. 2019. 1–2. szám

A folyóirat alapítói

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő

VIGA GYULA (1992–2001)

KEMÉNYFI RÓBERT (2002–2012)

LAJOS VERONIKA (2013)

Főszerkesztő

KEMÉNYFI RÓBERT

Szerkesztő:

SZABÓ HENRIETT

A szerkesztőbizottság elnöke

KEMÉNYFI RÓBERT

A szerkesztőbizottság tagjai

GECSE ANNABELLA (Szolnok), KAVECSÁNSZKI MÁTÉ (Debrecen),

KESZEG ANNA (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Kárpátalja), SZÓKE ANNA (Vajdaság)

A borítóterv

M. SZABÓ MONIKA

A kötet megjelenését támogatta

OTKA NKFIH K115886 program

MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Felelős kiadó

BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok

Kapitális Kft., Debrecen

www.neprajzilatohatar.hu

Tartalom

XXVIII. ÉVF. 2019. 1–2. SZÁM

ELŐSZÓ

(Szabó Henriett) 5

TÉR-OLVASATOK

- A. Gergely András: Hegyet hágék, lőtót lépék... Zoli a tájban, a táj Zoliban
Személyes közelítés Ilyés Zoltán munkáihoz 11
- Mészáros Csaba: A táj antropológiai értelmezésének kérdései 16
- Babai Dániel – Kun Róbert – Bartha Sándor – Molnár Zsolt – Malatinszky Ákos: „Ha nem
volna kerítés, akkor is lehetne látni, hol a határ...”
A parcella-léptékű tájhasználatni sokféleség hatása a növényzetre. 41
- Erőss Ágnes: Beregszász szimbolikus tereinek átalakulása a rendszerváltás éveiben 64

ANTROPOLÓGIAI-OLVASATOK

- Simon Zoltán: Az Alsó-Nyárád menti magyar ajkú görög katolikusok rítusváltásának
történeti kérdései 93
- Sárosi-Blága Ágnes: Ruralitás és innováció: megközelítési szempontok 110

KISEBBSÉGGKUTATÁS

- Kotics József: Szász cigányok? A vajolai evangélikus cigány közösség, mint az erdélyi szász
kultúra továbbélője 123
- Lovas Kiss Antal: Kapuból híd. Megváltozott határmenti pozíciók a román-magyar határon 143
- Szabó Henriett: A lokális hagyomány funkciói a nagyecsedí kortárs közösségfolyamatokban 157

Contents

Volume 28 Number 1–2 (2019)

INTRODUCTION

<i>(Szabó Henriett)</i>	5

SPATIAL APPROACHES

András A. Gergely: „Hegyét hágék, lőtőt lépék...” Zoli in the landscape and the landscape in Zoli. <i>A personal approach to Zoltán Ilyés's oeuvre</i>	11
Csaba Mészáros: Anthropological perspectives on landscape	16
Dániel Babai – Róbert Kun – Sándor Bartha – Zsolt Molnár – Ákos Malatinszky: „The border can be visible even if there wouldn't be a fence...” How take effect the variety of parcel based land-use on the vegetation?	41
Ágnes Erőss: Transformation of symbolic space in Berehove in the transition period.....	64

ANTHROPOLOGICAL APPROACHES

Zoltán Simon: The historical issues in the change of the rite in the Greek Catholic communities of Hungarian origin in Alsó-Nyárád mente.....	93
Ágnes Sárosi-Blága: Rurality and innovation: approximative viewpoints	110

MINORITY RESEARCH

József Kotics: Saxon roma? The lutheran roma community of Vajola as the practitioners of transylvanian saxon culture	123
Antal Lovas Kiss: Bridge from Gate. Changed cross-border positions on the Romanian- Hungarian border.....	143
Henriett Szabó: The functions of local tradition in the contemporary community processes in Nagyecsed.....	157

Iyés Zoltán

(Budapest, 1968. szeptember 1. – Budapest, 2015. december 8.)

Előszó

2018. november 23-án a Debreceni Egyetemen került megrendezésre 'A táj és a kultúra' címmel a II. Ilyés Zoltán Emlékkonferencia. Az esemény a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének főszervezésében, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke és az MTA Kisebbségkutató Intézet támogatásával valósult meg. A második emlékkonferencia a nagyszerű tudós, szakember és oktató halálának harmadik évfordulója alkalmából került megszerzésre.

Az eseményen az életmű eredményeinek szélesebb körben történő megismertetése, az általa vizsgált tudományos témák jelentőségének tudatosítása, valamint népszerűsítése mellett a megemlékezés is fontos szerepet kapott. Ennek érdekében az emlékkonferencia nyitóeseményeként 'Tág a világ' címmel kiállítás megnyitására került sor.

A rendezvény fontos célja volt továbbá, hogy Ilyés Zoltán tudományos érdeklődését meghatározó témák tárgyalásán keresztül szakmai előadói lehetőséget biztosítson a fiatal tudósgeneráció és a PhD hallgatók számára.

A konferenciára számos neves hazai intézményből érkeztek előadók: az MTA, a Miskolci Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem, a Budapesti Corvinus Egyetem és a Pannon Egyetem. Az esemény a határon túli előadók érdeklődésére is számot tartott, hisz érkeztek vendégek a csíkszeredai KAM – Regionális és Kulturális Antropológiai Kutatások Központjából is.

A Néprajzi Tanszék munkatársai Ilyés Zoltán emlékének adózva gazdag programmal és méltó módon szervezték meg a tudományos-szakmai életutat elemző eseményt.

A kötetben az emlékkonferencián elhangzott előadások tanulmányváltozatai olvashatók. Az eseményen több Ilyés Zoltán tudományos érdeklődését reprezentáló szekcióban összesen 26 előadást hangzott el. Jelen konferencia-kiadványban az életmű szerteágazó tudományos-szakmaterületei, illetve a témákban a konferencián elhangzott kapcsolódó előadások három átfogó fejezetben kerültek besorolásra. Az évfolyam következő száma (Néprajzi Látóhatár 2019. 3-4. szám) további három nagy fejezetben közli az Ilyés Zoltán főbb kutatási területeihez kapcsolódó elhangzott konferencia-előadások tanulmányváltozatait.

A tanulmánykötet első nagy fejezete a 'Tér-olvasatok' címet kapta, amelyben Ilyés Zoltán munkásságának tájféldrajzi kapcsolódásait idézzük fel. A földrajzi tájak működését, kialakulását, felépítését és a tájak területi mintázatait kiváltó okok felderítését elemző tanulmányok olvashatók a fejezetben. A kötet és egyben a fejezet nyitószövegének szerzője A. Gergely András, aki személyes hangvétellő írásában Ilyés Zoltánra, mint a tudós barátira emlékezik vissza. A szerző a tájnak, mint a kultúra komplex alkotásának és a jelenség felismeréséhez szükséges látásmód jellemzőinek az elemzésével foglalkozik. A fejezet második tanulmányának szerzője, Mészáros Csaba jakutiai terepmunka tapasztalatainak összefoglalásán keresztül a táj fogalmának újragondolásával foglalkozik. A táj fogalmának meghatározásakor néprajzi és antropológiai elméletekből indul ki és felhívja a figyelmünket arra, hogy tévútra vihet, ha éles ellentétet tételezünk fel az emberi- és a nem emberi szféra között. Tájantropológiai vizsgálatai során arra keresi a választ, hogy milyen következményekkel jár az a beállítódás, ha a tájat élőnek, élőlénynek, vagy akár társadalmi személynek tekintjük.

Ilyés Zoltán terepmunkáinak jelentős részét az erdélyi Gyimesben végezte az 1990-es évektől kezdődően. Babai Dániel és munkatársai a gyimesi történeti kultúrtáj parcella-léptékű tájhasználatának a vegetációra gyakorolt hatását tanulmányozták. Kutatásuk során a csángó közösség hagyományos tájhasználatának vizsgálata és a természeti folyamatok hatásának tanulmányozása valósult meg botanikai és kulturális antropológiai módszerek segítségével.

Az első szövegblokk zárásaként Erőss Ágnes Beregszász szimbolikus tereinek átalakulásával és az ehhez kapcsolódó esettanulmány bemutatásával foglalkozik. Sajtóanyagok elemzésével a szerző a térbeliség és a lokalitás funkcióját, valamint a reprezentatív térhasználat szerepét vizsgálta egy etnikai kontaktzónában. A rendszerváltás időszakától kezdve veszi sorra az utcanév-változásokat, az emléktábla- és szoborállításokat, és emellett elemzésre kerül mindezek a térbeliségre és a térhasználati módokra gyakorolt hatása.

A tanulmánykötet két elemzést tartalmazó második nagyobb egysége az 'Antropológiai-olvasatok' címet kapta. Magyar ajkú görögkatolikus közösségek antropológiai vizsgálatával foglalkozik a fejezet első tanulmánya. Simon Zoltán az Alsó-Nyáradmentén közel húsz éve végez terepmunkát, és egykor kutatásait Ilyés Zoltán szakmai támogatásával kezdte el. Elemzésében a térség néhány kiválasztott településén megfigyelhető asszimilációs és akkulturációs folyamatokat vizsgál, valamint identitásváltási eljárás módokat értelmez.

A KAM-Regionális és Kulturális Antropológia Intézete kulturális antropológiai megközelítéssel székesfehérvári rurális környezetben vizsgálta a lokális innovatív agrárkezdeményezések, vállalkozások és a helyi társadalom kapcsolatát. A második fejezetet záró tanulmányban Sárosi-Blága Ágnes a témában végzett kutatási eredményeit foglalja össze, kiemelve azt, hogy a globális hatásokra a helyi társa-

dalom milyen módon reagál és milyen mértékű a lokális agrárvállalkozások társadalmi beágyazottsága.

A konferenciakötet harmadik és egyben utolsó nagyobb egysége a 'Kisebbségkutatás' tematikájához kapcsolódó tanulmányokat tartalmaz. A téma Ilyés Zoltán egyik kiemelt kutatási szakterülete volt. Az ide sorolt tanulmányok mindegyike az etnikai együttélési helyzetek antropológiai módszerekkel végrehajtott vizsgálatának egy példája. Kotics József az erdélyi vajolai evangélikus cigány közösség önképének formálódását és a lokális szász társadalom közötti kapcsolatviszony alakulását három időszakban mutatja be: elsőként a két világháború között, majd az 1945-1989-es időszakot jellemezve, végül a rendszervált követően. Az elemzésben kiemelésre kerülnek a lokális együttélési mintázatokat befolyásoló tényezők és a szászok kivándorlásával a vajolai cigányok körében tetten érhető szász kulturális hatás szerepének a felértékelődése.

A blokk második írásában Lovas Kiss Antal egy magyar-román határátkelő-helyhez, az ártándi forgalmi folyosóhoz kapcsolódó etnikai kontaktfolyamatok elemzését mutatja be. A vizsgált térségben az elsősorban gazdasági okokra visszavezethető és már 2007-től tetten érhető Romániából kiindult mobilitási folyamatok következményeit, valamint kulturális hatásait elemzi.

A konferenciakötet záró tanulmánya egy vidéki lokális társadalomban végzett együttélés-vizsgálat eredményeit mutatja be. Szabó Henriett Nagyecsed településén végzett kutatásainak eredményei az integráció, az izoláció és a disszimiláció műveleti kategóriák értelmezési terében mutatja be a település etnikai közösségfolyamatait. A magyar, az oláh cigány és a romungró etnikai csoportok együttélésének tanulmányozása során láthatóvá válik, hogy miként eredményezi az egyik etnikai relációban bekövetkező pozitív irányú attitűdváltás a másik két etnikum közötti átjárhatóság szinte teljes kizárását.

A második emlékkonferencia, ahogy azt a jelen kötet is tanúsítja, maradéktalanul megfelelt annak a célnak, hogy Ilyés Zoltán emlékét tudományos életművének megidézésén keresztül megőrizzük. Bízunk abban, hogy az olvasó a kiadványban közölt tanulmányok áttekintése után maga is ösztönzést nyer arra, hogy a kiemelkedő tehetségű tudós, valamint a munkásságát elemző szerzők nyomdokain elindulva tovább tájékozódjon a bemutatott témákban.

A szerkesztő

Tér-olvasatok

A. Gergely András
Mészáros Csaba
Babai Dániel – Kun Róbert –
Bartha Sándor – Molnár Zsolt –
Malatinszky Ákos
Erőss Ágnes

Hegyet hágék, lőtőt lépék...

Zoli a tájban, a táj Zoliban

*Személyes közelítés Ilyés Zoltán
munkáihoz*

A. GERGELY ANDRÁS

Talán kétségtelenül elnagyolt közelítés Ilyés Zoltán kutatói munkásságát pusztán a táji találkozásokhoz, archaikus népi imádságokhoz, Erdélyi Zsuzsanna erdélyi gyűjteményéhez asszociálni. De azt hiszem, egyszerűen csak Zoliról próbálnék szólni, valamit/valamennyit, talán a személyeshez kötődő, s nem elvontan tudományelméleti merengést vállalva, amihez a megadott cím csupán egyféle közelítés, s nem is pontos. Lehet, akkor volna teljesebb, ha (Zoli módjára) legalább kétféle aspektust oldoznék egybe, vagy fonogatnék körbe-körbe egymás körül. A tipológiai, meg a perszonalist. A „táj maga” mint a kultúra tája egyfelől persze megszemélyesítő, antropomorfizáló, hisz önálló életet ad a tájnak, létjogot a létezésének, megértő szempontot a reá pillantónak, s egyúttal a kutatói-felfedezői távolságot is hangsúlyozza a nyelvi megoldással: „nem mi vagyunk a táj, hanem Ő maga”, ott távol, vagy itt, köröttünk. Viszont a kevésbé értelmezéstudományi, de annál hitelesebb aspektusban valahol ott van a közmegegyezéssel belátásra építés arról, mi a *kultúra*, hol láthatók körvonalai, merre található definíciós lehetőségei, lényegi igazságai. Mármost, ennek mint részben morfológikus érték-képzetnek talán megvannak sanszai a humán tudományok belátására építve, de annál képlékenyebbek a tájökológia vagy humánföldrajz, az interetnikai vagy a szakrális néprajzi értelemben. Ilyés Zoltán viszont mindezeket egy ültében és röptében valósította meg: nem úgy választott szét, mint fonalat a szövedékben szokás, hanem ellenkezőleg, akár egy cserge vagy szalmakalap, domborzati elem vagy gabonatarozó-tetőzet létének teljessége, s ennek emberi, közösségi, eszközhasználati, morfológiai értéke is előkandikált szavai mögül – részeiben az egység és teljesség, totális összképben a részek árnyalódása és harmóniája, distanciája és szimbolikája

mindmegannyi ráközelítés lett csupán, nem pedig maga a megjelenítés látszat-egyértelműsége. Így tekintve, és ahogyan azt Zoli az antropológusok alázatával mindig is pontosan tudta, hangsúlyozta, sőt nyelvileg is kiemelte „A” kultúra és a „kultúRÁK” evidens többszólamúságát, a morfológia alaktaniságában rejlő morfémák nyelvi funkcióit, jelentéstani és jelentéstulajdonítási változatait ugyancsak magabiztosan, eszközként alkalmazta. A kultúra tájbeliségét és történetiségét sokkal inkább funkcionalitásokban és szerepváltozatokban fogalmazta meg, nemegyszer persze nemcsak a helyükben meglepett-megörvendezett emberek, hanem az Őket meghatározó kulturális komplexitás egészét törekedve megérteni, majd interpretálni, illusztrálni is.

Röviden tehát: Zoli a tájban, a táj Zoliban – egy érintkezéskultúra módja volt, egy szakmai tradíció és emberi érzékenység interaktív univerzuma. Ahogy ott jár, fölfedez, meghatároz, elemez, oknyomoz, leír, előad – abból valamely kultúratudományi tájkép világlik elő a maga morfogenezisében. Nemcsak úgy, ahogy a tájra tekint, hanem ahogyan maga a kutatási kölcsönhatások és kutatói „pillantások” meghatározzák az antropológiai értelmű vagy megismeréstudományi „sűrű leírás” reflexív oldalát is. Tájat nézni/látni nem is lehet *Kultúra* nélkül, sem a helyi kultúra érdemi komplexitásának belátása, sem a kutatói intuíció, sem a kölcsönös érintés evidenciái nélkül. Amiként a mezsgye, a szimbolikus határ, a határhatások összessége és a helyi válaszhatások többlete alakította Benne a kultúrafelfogás árnyalatait és példatárát, eszközeit és kiterjedéseit, mórserességét és pontosságát, érzékenységét és változékonyságát – szerintem Zoli mindig is a kultúra komplex tájára látott, amikor tájról fogalmazott...

Fürgén mackós, mindig energikus, kicsit hegymászóként megdöntött járással mintha szinte testileg is jelezte volna a folytonos és folyamatos terepen járást, a dombra kapaszkodást és növényzethez közelséget, melyet mihelyst fölért a térbeli csúcstra, készséggel átvett a széles tájon értő tekintettel átlátó térföldrajzos habitusa. S a „szétttekintés” érdeklődő impresszióival egyúttal a mindenkori feeling, az érzékelhető és megérezékítendő léggör is állandósult része maradt terepkutatásainak, leírásainak, előkészítő jegyzeteinek, terepmunkás készenlétének, tájékozódó és mindenre egyazon pillanatban is fogékony feltáró személyiségének.

Morfológus volt, struktúrákban és táji-történeti hosszú időtartamú folyamatokban gondolkodott és beszélt mindig is. A morfológiai hangoltságú földrajz számos művelője között is többen vannak, akiknek szinte már nem kell a táj, elég egy google-map légifelvétele, s otthonosan érzik magukat a meghatározásokban. Zoli a rálátás biztonságát és eleganciáját a belátás és lényeglátás készségeivel egészítette ki. Ugyanakkor nem kizárólag a tájszerkezet és tájökölógiai térformák határozták meg teljes eszköztárát – ezek csak alapok voltak. Hanem a „tájfelvételezés” és tájanalízis részterületét kipótolta még a formafolyamatok, fejlődéstörténeti genesis, funkcionális tájvizsgálat szempontjaival, valamint a történeti földrajzi,

kultúráközi kölcsönhatási, átvételi és interakciós elemekkel. De csak ahhoz közelítve is tette már ezt, hogy a történeti kultúrtáj, a mozaikos szerkezetek, zárványok, zoológiai, botanikai, demográfiai, szociológiai tényanyag mellé még magabiztosan odategye a természeti aspektusok megszabta agrár-ipari-gazdasági-közlekedési-szociális-térhasználati-néprajzi-nyelvészeti-kultúrókológiai szempontokat is, majd ezek együttesét, szakszókészletét kiegészítse a kulturális antropológia kereső szempontjaival, a szakrális néprajz, a viselkedésmoделlek, a szertartássosságok humánföldrajzon inneni történéseivel, sőt a perszónálisan hitelesítő személyiségi impressziókkal. Legyünk őszinték: lehet, hogy ezt számosan az antropológusok közül földrajzosnak gondolták, és számosan a földrajzosok közül néprajzosnak, sokan a történészek közül is csak rész tudománynak, és jó páran a kisebbségkutatók közül az eszmeidegen multidiszciplinaritás önvédelmi eszközének, vagy követhetetlen komplikáltságú fogalomnyűvésnek. Megértő, derűs mosolya és lelkes eligazító érvelése volt a legtöbbször méltó válasza az efféle értetlen kötözködésekre. Egy egyetemi szemináriumon szűk hallgatóság előtt, vagy széles akadémiai tudós publikum előtt is ugyanazzal a végtelenül változatos stílussal, fordulatos nyelvi leleménnyel, méltányos szempontok és árnyaló észrevételek bűvös köreinek minduntalan bevonásával tudta átadni saját tudásának csekély hányadát is, melyet mindig-minduntalan kitöltött a személyesség hitelével, a kegyetlenül és adatszerűen pontos fogalmi tirádákkal, a belátható szempontok és forrásmunkák szerény, korántsem elbizonytalanító (de végtelenül hitelesítő) adagolásával, a precizitás szinte kínoskodó derűjével. Magamban, s előadásom kivonatolt körvonalainak, kicsontozott lényegének meghatározásában ezt a habituális harmóniát és interaktív közrejátszást csakis úgy fogalmazhattam meg előadásomról címszerűen, miként tettem a „Zoli a tájban, a táj Zoliban” összegzéssel.

Ha a szakmai respektus körvonalairól szólnék valamit/valamennyit, talán a személyeshez kötődő, s nem elvontan tudományelméleti merengést kellene preferálnom. Csupán mint társas gesztusra, a közöttünk való lét Őrá jellemző módjainak egyikére utalnék itt – arra a kitartó vállalásra, hogy jószereivel egymaga hozta össze mindahányszor a miskolci tanszék tanulmányi kirándulásait, kezdő évfolyam és a „kiröppentek” találkozási lehetőségét is tájba-históriába-gasztronómiába-vizualitásba illesztő kalandját, melynek legkitartóbb szervezője-előkészítője-hoppmestere-útikalauza-ügyintézője tudott lenni egyszemélyben, évtizedes léptékben is; ...kezdve a tájegységi kultúrakutatás komplex előkészítésétől a történeti-néprajzi-nyelvi forrásanyag gyűjtésétől a legapróbb térismereti hangsúlyig, az útikönyv adataitól a stílus- vagy felfogástörténeti változatokig, útvonaltervektől a személyes kapcsolatok kötéséig, makrogazdasági mutatóktól a Sári néni köntöséig minden részletre kitérve, napi akár tizennyolc órai folyamatos kalauzolásban is örömét lelve. Nem mindig lehetett tudni, hogy ezeken a tudományos-tanulmányi

kirándulásokon Zoli örül a tájnak, vagy személyes és újbóli reprezentálódása épp a hegyeknek, faszoroknak, termésnek és patakoknak okoz-e indokoltabb örömet.

Az élő szervezetek jellegzetes alaki és szerkezeti sajátosságainak fejlődés-folyamatai rendszerint jelen voltak gondolkodásában, értelmezési kísérleteiben, szakirodalmi alapozásában, de tárgyválasztásában és elbeszélői alaposságában is. Talán máris túlbeszéltem, amit Önmagáról gondolt vagy mondott volna... Pedig a halála utáni emlékező szertartásokon, konferenciákon vagy emlékülésen már – úgy érzem – éppen eleget foglalkoztam Zoli szakmaiságának értékelésével, ezeket részben leírva, megjelenítve is. De most, hogy erre a konferenciára olvasgattam, elővettem az Eszterházy Károly Főiskola földrajzi tanszékének sorozatnyitó kötetét, melyben Ilyés Zoli a tájhasználat változásairól, 18-20. századi gyimesi folyamatokról értekezik kultúrtáji-fejlődéstörténeti szempontok alapján. Ábrákkal, grafikonokkal, térképekkel, skálákkal teli kötet, hatéves gyerekeknek vagy bölcsész egyetemistának tökéletes altató... Doktori értekezés, nem kevesebb, s kellő súlyát most nem az ábrásorok számosságával kívánom méricskélteni, hanem mondandójának tónusaival. Az, ahogyan a tájhasználat változáshistóriáját megfogalmazza a szerkezeti sajátosságok mellett a modernitás és modernizálódás hatásainak kitett emberi miliőben, az több mint fényesen tükrözi e kötetben is a társadalmi-politikai közegből érkező globális gyarmatosítási jegyeket, a nemzetállamosítási túlterhelést, a hatalomváltásoknak kitettséget, a tulajdonviszonyok és emberi kapcsolatháló erodálódási folyamatainak párhuzamait a táji térelemekkel összhangban, vagy ezek hatásainak kitetten is. Másképp úgy fogalmaznám: egy határon ineni kutató egy határon túli tájban azokat a határokat rajzolja meg, amelyeket emberek és földi erők hoztak létre, kapcsolatok erősítettek és omlasztottak, hasznosítási kultúrák és erőszakos behatások mállasztottak, ugyanakkor belső erőviszonyok, familiáris kötöttségek, rokonsági hálók, párhuzamos létmódok és kölcsönhatások, hitek és normák tartósítottak, létezési és életvezetési struktúrák építettek belülről. Ismét a tér a tájban, táj a történetben, s mindez használatban, interferenciákban, kölcsönhatások szabályozó rendjében, megnevezhető és megjeleníthető minőségekben. Határok a térben, melyek nem a kicövekeléstől vagy a kerítkezéstől, nemcsak a birtokjogok révén, de nem is csupán a földrajzi adottságok révén feltérképezhetőek, hanem a benne lakó, határt építő, annak átjárásával a maga határtalanságait is minduntalan próbára tevő Ember az, aki meghatározó. Zoli határgondolkodási, határmeghatározási kísérletei többek, mint szimpla teóriák vagy rétegelek egy kartográfiai metszeten: épp a határátjárások teszik ki fókuszpontjainak többségét. Épp a határalkotás, határformálás, az etnobotanikától a humánökológiáig, nyelvi határtól a táncdialektusig, ékítéstől a lakótéri elrendezésig, termelési földrajzi komponensektől a költséghaszon-kalkulusokig mindazon határolások alkotják tematikus részkérdéseit, amelyek révén a legteljesebb szociodemográfiai vagy helyi kisebbségpolitikai vezérelvekhez képest is árnyal-

tabb belső képet, intimebb társadalomrajzot kapjuk meg. Azt, hogyan a táj a kultúrákba, a kultúrák a tájakba illeszkednek, konfliktusosan, esendően, építően vagy bomlasztóan... A táj úgy a kultúra, a kultúrák sokféleségének tája, hogy egyben a tájkultúra is része, kihagyhatatlan eleme a komplex kultúrakutatás térségi tájképeknek, helyzetrajzának.¹

Irodalom

A. GERGELY András

- é. n. Interetnikus mezsgyék és érintkező kultúrtájak. *Periszkóp*. <https://sites.google.com/view/peri-mikro-szrp/%C3%B6r%C3%B6ks%C3%A9g/ily%C3%A9szolt%C3%A1n-eml%C3%A9k%C3%A9hez/interetnikusmezsgy%C3%A9k-%C3%A9s-%C3%A9rintkezo%C5%91-kult%C3%Bart%C3%A1jak> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 28.)
- 2004 Besorolások? Három kisebbségkutatási kötetről. *Anthropolis*. 1. 159–169.
- 2006 Etnokulturális és szociokulturális stratégiák. *Kultúra és Közösség*. 2. 112–119.
- 2012 Lezáratlan szavak, falusi ezredfordulók. *Kultúra és Közösség*. 3–4. 193–207.
- 2016 Földrajzi, felekezeti és kulturális terek között. *Kultúra és Közösség*. 1. <http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2016/1/09.pdf> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 28.)
- 2017 Kontaktzóna és régió összefüggései Ilyés Zoltán munkásságában. *Néprajzi Látóbatár*. 1–4. 63–69.

András A. Gergely

ZOLI IN THE LANDSCAPE AND THE LANDSCAPE IN ZOLI. A PERSONAL APPROACH TO ZOLTÁN ILYÉS'S OEUVRE

Zoltán Ilyés, as a researcher on anthropological and social space, it was excellent expert of geomorphologic scene, sacral ethnographic questions and the complex societal territories, how to show and interpret the spatial landscape inside the social borders, and cross-border passages.

¹ Itt, most – ENNYIT.

Attól tartok, túlbeszéltem ezt is, mint szoktam.

Zoli ugyanerről, ugyanitt pontosabb lett volna. Munkáit, bárki keresi, javarészt megtalálja az MTA Kisebbségkutató vagy miskolci egyetemi weboldalon: <http://www.uni-miskolc.hu/~btkvat/publikaciok.php#ilyes>

Kicsit szakmaibban írtam is erről a hegyet hágó, kultúrák és identitások, mentális örökségek és életviteli racionalitások között bolyongó kutatói habitusról, amit itt most nem próbálnék újrakölcsonözni magamtól, de elérhetőségét készséggel megadom: A. Gergely é.n.; 2017: 63–69.; 2016; 2006; 2012; 2004.

A táj antropológiai értelmezésének kérdései

MÉSZÁROS CSABA

BEVEZETÉS

*„...ment Akhilleusz a folyó sodrával szembe: s a vízár
nem tarthatta föl, oly nagy erőt küldött neki Pallasz.
Ám a Szkamandrosz sem szűnt meg haragudni a hősré,
még dühösebben duzzasztotta magasba a habját..”*

Iliász, 21. ének

Akhilleusz és Szkamandrosz párbaja, amely egy emberi közösségek, még pontosabban korai görög királyságok között lejátszódott háború szerves részeként került Homérosz beszámolójába a trójai háborúról valójában egy folyó és egy félisten küzdelmét örökíti meg.¹ Erről a harcról az Iliász 21. éneke egyértelműen azt állítja, hogy Szkamandrosz (vagy, ha folyónak és nem személynek tekintem, akkor névelővel: a Szkamadrosz) nem egyszerűen egy természeti képződmény, hanem egy érző gondolkodó, rokonsággal rendelkező emberszerű létező, aki morális okokból nem tudta elfogadni Akhilleusz csillapíthatatlan bosszúvágyából fakadó vérengzését a trójaiak között. A 21. énekből nyilvánvaló, hogy Szkamandrosz nem egy testetlen, vagy sokféle testben megjelenni képes isteni lény, aki őrzi, vagy képviseli a pusztán anyagi jellegű folyót, hanem *maga a folyó*. Akhilleusszal küzdeni is csak a medrében, a vízzel és önnön partjaitól keretezve képes – vagyis nem szakad el folyószerű testétől.

Szkamandrosz, és a Kisázsiaiában az Égei-tengerbe torkolló Karamenderes-folyó ökológiai szempontból azonosnak tekinthető, csupán az elmúlt közel három évezred klimatikus és tájmorfológiai változásai tesznek különbséget közöttük. Antropológiai szempontból azonban jelentős különbség van e két entitás

¹ A tanulmány megjelenését az SNN 126230-as számú Védett területek a szlovén-magyar határ mentén. Az együttműködés és a fenntartható fejlődés kihívásai nevű kutatási program támogatta.

között. Tanulmányomban arra kívánok rávilágítani, hogy az a modernista és egyúttal kartéziánus szemlélet, amely éket ver a természeti, illetve a társadalmi jelenségek közé, miképpen hozza létre azt az értelmezési keretet, amelybe a tájról alkotott néprajzi elképzelések belesimulnak.

A táj a magyar néprajzi és antropológiai kutatások egyik igen sokszor használt, olykor talán túl sokszor és túl széles körben használt fogalma. Ennek megfelelően a kifejezést olyan változatos jelentéstartalommal övezte fel a kutatás, amelynek értelmezése kutatók sokasága számára jelent(ett) számottevő kihívást. A táj fogalma egyszerre központi kérdése a történeti néprajzi munkáknak,² az ökológiai antropológiai kutatásoknak,³ a kultúra és a társadalom térbeliségét vizsgáló tanulmányoknak,⁴ illetve a földrajz valamint az antropológia határmezsgyéjén mozgó regionális kutatásoknak.⁵ A kérdés természetesen a táj, a történelmi emlékezet és a regionalitás egyik legjelentősebb hazai kutatója, Ilyés Zoltán tudományos érdeklődésének is központi szerepet betöltő eleme volt. Mindezek tükrében akár azt is lehetne állítani, hogy a táj a magyar néprajztudomány egyik leggyakrabban érintett, vitáktól övezett és emiatt gondosan kimunkált értelmezési kerettel rendelkező fogalma.

Ez azonban – ahogy a továbbiakban érvelni fogok – csak részben igaz. A jelen tanulmánnyal a táj fogalmáról szóló magyar nyelvű (elsősorban néprajzi és antropológiai) eszmecserékhez kívánok hozzájárulni, olyan új szempontokat felvetve, amelyeket a hazai kutatás eddig nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalt. Ilyen például az, hogy milyen következményekkel jár a táj fogalmának, illetve a táj és az ember kapcsolatának értelmezése során az antropocén kor, illetve a globális klímaváltozás jelentette ökológiai és társadalmi adaptációk okozta kihívások. E célnak megfelelően a továbbiakban öt kutatási irány eredményeit számba véve kívánom tárgyalni a táj néprajzi, antropológiai értelmezésének és meghatározásának lehetőségeit és korlátait.

Azonban, mielőtt ebbe belefognék, már itt, a bevezető soroknál is érdemes felvetni azt a kérdés, hogy értelmes, célravezető eljárás-e egyáltalán a táj fogalmát bármilyen módon meghatározni, lehorgonyozni, hiszen az egy időben változó (egyúttal újra- és megint újraformálódó) jelenség, ahogy következésképpen az értelmezési lehetőségei is azok.⁶ Másképpen fogalmazva: nemcsak a tájak változnak, hanem az a szemlélet is, amely egy-egy látványban vagy ökotópban egységes, más tájaktól elhatárolható tájakat ismer fel. Mindezt figyelembe véve a tanulmány

² Viga 2010; Kósa 1998.

³ Borsos 1994.

⁴ Barabás 1963.

⁵ Ilyés 1998a; 1998b.

⁶ A táj időbeli meghatározottságát Tim Ingold (1993) és a rá válaszoló, vele vitázó Dan Hicks (2016) tanulmánya foglalja össze.

célja nem is az, hogy a táj fogalmát bármiképpen lecövekelye, hanem inkább új szempontokat és kereteket javasol a fogalom értelmezéséhez.

A táj fogalmának sokszínűségét szem előtt tartva elsőként azt kívánom megvizsgálni, hogy milyen átjárás mutatkozik az egyes tudományágak (földrajz, ökológia, művészettörténet, néprajz) önmagukban is változó tájfogalmi között, és ezek az önálló diskurzusok mennyiben képesek egymást elmélyíteni. Ezt követően számot vetek azzal az elképzeléssel, amely a tájat, elsődlegesen *természeti képződményként* szemléli, vagyis egy olyan adottságként, amellyel az azt birtokba vevő ember (vagy közösség) a történelem egy adott pontján kapcsolatba lépett, és lassanként (régiokként eltérő mértékben) alakítani kezdett. A kapcsolat e nézet szerint a földrajzi környezet (annak minden ökológiai adottságával) és az ember között dinamikus jellegű, amelyben a gyorsabban változó politikai, gazdasági tényezők erőteljesebben, a lassabban változó éghajlati és ökológiai viszonyok pedig kevésbé látványosan formálják át a tájat.

A harmadik kérdésem a táj és vele együtt a tájérezékelés/tájértelmezés kulturális adottságaira vonatkozik. Ha ugyanis a táj egy kulturálisan létrehozott, megképzett konstrukció, akkor nyilvánvalóan időben és társadalmakként változó jelenség. Ebből következik az a megállapítás is, hogy *nem minden társadalom*, közösség rendelkezik hasonló tájtudattal és tájképpel. A tájról alkotott elképzelések átadhatósága és inkompatibilitása mellett az a kérdés is felmerül, hogy a táj fogalma egyes kultúrákban egyáltalán releváns, létező keretként szerepet kap-e az emberi környezet megragadásában. Az a gondolat, hogy a táj fogalma nagyon is európai és a modernizmus ismeretelméletéhez köthető jelenség, nem új az antropológiában.⁷

E két kérdéskör tárgyalását követően (amely szembesíti egymással a táj természeti adottságként illetve ember által megképzett kulturális konstrukcióként való értelmezését) a táj két egymástól lényegileg eltérő (de nem szembenálló) néprajzi/antropológiai értelmezését veszem számba. Az egyik az egyes jelenségek fenomenológiai megalapozottságú értelmezéséhez kapcsolódik, amely a tájat, mint az érzékelés, a kapcsolatba lépés által teremtett jelenséget fogja fel, a másik pedig az ontológiai antropológia elmúlt két évtizedének tapasztalataira támaszkodva igyekszik a tájat, mint közösségekként eltérő entitást bemutatni. Végül, saját északkelet-szibériai terepmunka tapasztalataimra hivatkozva, azokra a kihívásokra és esélyekre kívánok rámutatni, amelyet az ontológiai antropológia teremtette értelmezési keret nyújthat az antropocén kor tájainak értelmezéséhez. A tanulmány tehát egy olyan tömör összefoglalását kívánja adni a kortárs antropológiai tájelméleti munkáknak, amelyek segíthetnek abban, hogy a tájokról való hazai antropológiai és néprajzi gondolkodás további szempontokkal bővüljön.

⁷ Hirsch 1995.

Eltérő tájak

A táj fogalmát számos tudományág és művészeti kifejezésforma is sajátjának érzi, és sajátként használja.⁸ Nyilvánvalóan az eltérő szemléletmódból és motivációkból táplálkozó táj fogalmak eltérnek egymástól. Ahogy a táj megformálásáról Georg Simmel fogalmaz:

„Úgy vélem, az a szellemi tett, amellyel az ember valamely jelenségkört a „táj” kategóriájává alakít, a következő: önmagában elegendő egységnek érzett zárt szemlélet, amely mégis valamilyen végtelenül tágasabbal, messzebbre áramlóval fonódik össze, s olyan határok közé szorítva, amelyek nem léteznek az isteni egy a természetegész egy alatta fekvő másik rétegben lakozó érzése számára.”⁹

Vagyis a táj kivágása a térből, annak körülhatárolása, egységes jellemzőinek megadása egy olyan eljárás, amelyet végső soron a tájat értelmezni kívánó szemlélet hoz létre. Ennek következtében más és más „metszeteket” ad egy régész, egy földrajztudós vagy éppen egy tájképfestő igénye és szemléletmódja. Ezek az eltérő szemléletek ugyanakkor nem jelentik azt, hogy a táj pusztán fikció lenne, és csupán a rátekintő ember tudatában létezne. Különösen igaz ez a tudományos diskurzusok által adott tájmetszetekre. Ezeknek ugyanis, ha nem lenne olyan közös értelmezési kerete, amely függetleníthető az egyes individuumoktól, akkor a tudományos diskurzusokhoz sem tudnának hatékonyan hozzájárulni.

Egy földrajztudós számára a közös értelmezési keretet nyilvánvalóan a rendelkezésére álló elsősorban természettudományos ismeretek teremtik meg. Számukra a földrajzi táj „*a földfelszínnek a szerkezet és a működés által meghatározott, a többitől elkülönülő egyedi, komplex, regionális egysége.*”¹⁰ A táj a geográfia számára egyfajta természettörténeti kategória.¹¹ Vagyis a természeti hatóerők által létrehozott, és fenntartott entitás, amelynek léte és változása ekképpen a természeti hatóerők egyensúlyán múlik. Az emberi tevékenység tájhoz való hozzájárulása csak annyiban számottevő, amennyiben az konkrét térbeliséggel rendelkező átalakítást eredményez.¹²

A kulturális jelenségek legtöbbje azonban nem hagy közvetlen lenyomatot a földfelszínen. E jelenségek elhelyezése és térhez kötése ugyanis változatos absztrakciók változatos eredménye. Voigt Vilmos például megkülönbözteti a tárgyrendszerek, illetve a metarendszerek térbeliségét. Míg az előbbi esetében a térbe-

⁸ Kühne 2018.

⁹ Simmel 1990: 100.

¹⁰ Mezősi 2015.

¹¹ Pécsi–Somogyi 1967.

¹² Andreychouk 2015: 4.

liség a vizsgált jelenségek velejáró, szorosan hozzátartozó tulajdonsága, az utóbbi esetben a kiterjedés valójában csak az elemzés fogalma.¹³ Így például egy etnikum elterjedése (amely néprajzi szempontból releváns határokat és tájakat hoz létre) csak abban az esetben hoz létre földrajzi szempontból releváns tájakat, amennyiben az a földfelszínen is eltérő nyomokat hagy. A kultúrtáj és a nyerstáj közötti különbség valójában nem az emberi tevékenység jelenlétére vagy hiányára hívja fel a figyelmet, hanem arra, hogy az emberi tevékenység hagyott-e fizikai nyomot a földfelszínen, avagy sem.¹⁴ A nyerstáj nem attól válik kultúrtájává, hogy az ott élő emberek ismernek-e bizonyos mesetípusokat vagy éppen hisznek-e különféle hiedelemekben, hanem attól, hogy irtanak-e erdőt, folytatnak-e rétgazdálkodást vagy éppen felszántják-e a talajt.

A földrajztudomány természet- és fölfelszín-központú értelmezéseivel szemben a művészetelmélet inkább a tájra tekintő individuuum megértési folyamatot hangsúlyozza. Tehát azt a folyamatot, amelyben és amely által a természeti jelenségek végtelenségéből és „spirituális fiziológiájából” kihasadnak egyes elemek, amelyekkel aztán az ember sajátos érzelmi és értelmi beállítódása révén kapcsolatba tud lépni.¹⁵ Eszerint a táj nem más, mint egy emberre jellemző módja, eszköze a természet, a környezet intellektuális befogadásának.¹⁶ Másképpen: képszerű megjelenítése annak, ahogy az ember megéli a környezetét,¹⁷ hasonlóan mondjuk a térképhez, amely szintén a fizikai tér, a földrajzi felszín helyett áll, azt képviseli.¹⁸ Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a táj egy kulturálisan (térben és időben egyaránt) meghatározott *látásmód*, amely nem egy adottság, hanem egy önmagát folytonosan újraértelmező diskurzus tárgya.

Még határozottabb az irodalomelmélet álláspontja e kérdésben, hiszen az irodalmi művekben „megjelenő” tájak sosem vizuális élményként, hanem egyfajta kognitív folyamatként, vagy másképpen fogalmazva érzésként (*Naturgefühl*) jelentkeznek.¹⁹ Ez a tájakat újra és újra értelmező sokszínű diskurzus lehet irodalmi, képzőművészeti, zenei vagy akár művészetelméleti is. Bármilyen módon és mediális közegben fogalmazódik is meg, ez a diskurzus teremti meg azt az értelmezési keretet, amelyhez képest észlelnék és teremtenek az egyes alkotók tájakat a maguk eszközeivel. E tekintetben egy „valóságos” táj leképezése és egy elképzelt, allegorikus táj létrehozása között alig van különbség. Mindkettő egy adott kulturális kontextusban mutatja meg, és tárja fel, hogy miképpen értelmeződik a

¹³ Voigt 1984.

¹⁴ Dékány 1924: 7.

¹⁵ Milani 2009: 28.

¹⁶ Cosgrove 1984: 17–18.

¹⁷ Cosgrove–Daniels 1988: 1.

¹⁸ Cosgrove 2008: 2–5.

¹⁹ Weber 2010: 167–169.

táj fogalma. A táj pedig, akár művészi eszközökkel megfogalmazva, akár a művészeti alkotások interpretációja által ezt az üzenetet juttatja el az azt befogadó individuuumok számára.²⁰

Habár a táj földrajzi és művészetelméleti értelmezése közötti ellentét első látásra kibékíthetetlennek tűnik, valójában e két szempont korántsem összeegyeztethetetlen. Ellenkezőleg e két értelmezés a táj megragadását két ellentétes irányból kísérel meg, egyrészt a fizikai környezet, mint adottság, másrészt a kulturálisan szabályozott emberi interpretáció, mint a tevékenység felől. Vagyis nem egy kibékíthetetlen oppozíciót, hanem a modernizmus létrehozta látásmód korlátait mutatja meg ez a látszólagos oppozíció. Ez az a szemlélet, amely a természet jelenségek reprezentációját a természettudományokra, az egyes közösségek világának megjelenítését pedig a kultúra fogalmán keresztül a társadalomtudományokra bízta.²¹ E látszólagos ellentét megkonstruálásáról, illetve ismeretelméleti háteréről az európai tájfogalom értelmezése kapcsán még fogok szólni.

A táj fogalmának értelmezésében és az eltérő nézőpontok közvetítésében úgy vélem, kiemelt szerepe volt és van a néprajztudománynak illetőleg az antropológiának. Emiatt, valamint azért, mert a tanulmány kereteit nyilvánvalóan szétfeszítené a többi társtudomány (régészet, történettudomány, ökológia stb.) sokszínű tájértelmezésének akár vázlatos bemutatása is, most csupán a néprajzi/antropológiai tájszemlélet néhány fontos sajátosságát emelném ki.

Az emberi közösségeket alakító táj

Az első, és talán legfontosabb sajátossága (szemben a földrajztudománnyal) a néprajzkutatás tájszemléletének az, hogy számára a táj elsősorban az emberi közösségekre gyakorolt hatásában válik érdekessé. A táj tehát kevésbé egy folyamatosan formálódó entitás, amelynek alakításában alkalmasint különleges hely illeti meg az embert (vagyis az antropogén tényezőt),²² hanem egy adottság, amely alakítja az egyes közösségek gazdálkodását és társadalmi viszonyait. Ahogy Mendöl Tibor 1949-ben fogalmazott:

„A földrajznak minden körülmények között a táj a tárgya: a tájak sokféle eleme és a tájak összessége. Szemléletében a parasztság sem egyéb, mint egyike a különféle tájalakító tényezőknek. Ha a vizsgálat tárgya maga a parasztság, a feladat kétségtelenül társadalomtudományi, esetleg néprajzi érdekességű. A társadalomtudomány és néprajz

²⁰ Novak 2007: 231.

²¹ de la Cadena 2010.

²² Csorba 2001.

nézőpontjából viszont a táj nem egyéb, mint a társadalmat vagy a népi műveltséget alakító tényezők egyike.”²³

E tényezők közül azonban az egyik legfontosabb. Paládi-Kovács Attila, a Magyar Néprajz első kötetében, a magyar nép természeti környezetét bemutatva a népi kultúra és a vele együtt formálódó kultúrtáj kölcsönhatását bemutatva elsősorban a kultúra ökológiai meghatározottságára hívja fel a figyelmet.²⁴ Hasonlóképpen látja Kósa László is a kérdést, megállapítva, hogy a népi tájszemlélet ugyan nem egyezik meg a földrajzi tájszemlélettel, és ekképpen „elsősorban felszín tagolódásához igazodik, annak jellegzetességeit ismeri fel.”²⁵ Egy későbbi „huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek és ezáltal válik el a környezetétől.”²⁶

A nemzetközi antropológiai kutatásokban is számottevő szerepet kapott és kap ma is a táj, az ökológiai környezet emberi társadalmakra gyakorolt hatása. E megközelítésmód lehetőségeit és korlátait Sárkány Mihály 1979-ben a Világosság hasábjain egyszer már röviden, de lényegre törően számba vette.²⁷ A szerző egészen a 19. század első felének korai francia etnológiai/humánföldrajzi munkáiig adatozza az emberi kultúra ökológiai meghatározottságának kérdését. Azonban, ahogy arra Sz. Kristóf Ildikó rámutat minden bizonnyal még korábbra tehető az a törekvés, hogy a természeti környezet emberi csoportokra való hatását az európai tudományos szemlélet módszeresen feltárja.²⁸ A természet-leírással foglalkozó, holisztikus szemléletet követő és oksági viszonyokat középpontba helyező tájleírás, és Alexander von Humboldt tevékenysége – érvel a szerző – nemcsak a táj és az etnográfiai adatok közötti kapcsolatot kívánta értelmezni, hanem hatással volt Paul Vidal de La Blache szemléletére és a francia humángeográfiai iskolára is.

Minden bizonnyal még korábbra, akár az etnológiai kutatások hajnalán, vagyis a *Völkerkunde* 18. századi kibontakozásának korában is tetten érhető ez a törekvés,²⁹ azonban a jelen tanulmány szempontjából csupán azt tartom fontosnak kiemelni, hogy az a szemléletmód, amely a tájat, mint az egyes népek (később társadalmak, közösségek) életének meghatározóját értelmezi, már a kezdetektől fogva sajátja a néprajzkutatásnak. Ez a szemlélet hol nagyobb, hol kisebb mértékben határozta meg tudományunk tájértelmezését, de mindvégig jelentős szerepet,

²³ Mendöl 1949: 20.

²⁴ Paládi-Kovács 2011.

²⁵ Kósa 1975: 46.

²⁶ Kósa 1998: 30.

²⁷ Sárkány 1979.

²⁸ Sz. Kristóf 2017: 993.

²⁹ Vermeulen 2015.

hatást gyakorolt rá. Talán a legnagyobb hatású, és legjelentősebb vállalkozás e tekintetben a *Human Relations Area Files* kutatási programja,³⁰ amelynek eredményei egy (ma már online is elérhető) adatbankban teljessétek ki.³¹ Az ezirányú összehasonlító elemzések továbbra is folytatódnak és számos olyan³² kutatási program létezik ma is, amely az emberi kultúrák ökológiai, táji meghatározottságát vizsgálja. E szemléletmódnak egy ritkán tárgyalt sajátossága az, hogy a közvetlen emberi tapasztalás jelentőségével nem, vagy alig számol. Ennek oka az, hogy (amiképp a történeti ökológia is teszi) olyan időbeli távlatban vizsgálja a táj és az ember viszonyát, amely egy-egy ember személyes tapasztalatainak keretén belül értelmezhetetlen.³³

Azonban egyoldalú képet festenek az antropológia és a néprajztudomány tájszemléletéről, ha azt kizárólag, mint az emberi közösségekre hatást gyakorló természeti adottságot kívánám megérteni. A néprajz és az antropológia emberközpontú tájszemlélete ugyanis végig nyitott maradt azokra a művészetelméleti és filozófiai megközelítésekre, amely a tájat elsősorban emberi konstrukcióként értelmezte. A táj ekképpen egyszerre tekinthető individuális szociokulturális jelenségnek,³⁴ amely ekképpen kultúrafüggő; és természeti képződménynek, amely elsősorban a konkrét felszínformáló folyamatoknak van kitéve. Éppen ezért a táj – az antropológiai tájelmélet szerint nemcsak kulturálisan meghatározott (vagyis kultúránként, korokként eltérő módon megjelenő), hanem – hasonlóan minden más kulturális konstrukcióhoz – kontingens.

Az európai táj

Nemcsak a magyar néprajzkutatásra, hanem a nemzetközi szociálanropológia klasszikus szerzőire is jellemző volt az, hogy a tájat felülről és kívülről szemlélték, mintegy objektíven keresztül. A táj ekképpen egy-egy közösség néprajzi leírásának természetföldrajzi hátterét/kulisszáját adta, és nem a környezet egyfajta belső, kulturálisan meghatározott látásmódját.³⁵ Azonban ilyen, objektív és mindenki számára egyaránt adott szemlélete nincs, és nem is lehet a tájnak, hiszen az emberi cselekvések jelek sokaságával itatják át azt. E cselekvések az avatatlan szem számára elsőre érzékelhetetlen jeleket hagynak hátra mindenfelé. Az antro-

³⁰ Murdock 1981.

³¹ Ember 1997.

³² Kirby et al. 2016.

³³ Crumley 1994.

³⁴ Drexler 2018.

³⁵ Dresch 1988: 50–52.

pológus a terepmunka során jó esetben is csak lassanként észleli ezeket a jeleket, és csak még lassabban érti meg a jelentésüket.

Hogy egy személyes példával érzékeltessem ennek a folyamatnak a jelentőségét, egy jakutiai téli szálláson 2002 decemberében szerzett élményeimet idézem terepmunka-naplómból:

„A rét neve Tánnyaráng, itt lakik Mihail Gotovcev. Tegnap késő este érkeztem meg hozzá a faluból, így csak ma tudtam szétnézni egy kicsit. Egy kicsit elnyúlt rét magasabban fekvő részén van a szállás, a túloldalon pedig a marbák istállója. Szép hosszú rét – a marbák már benn vannak a faluban –egyedül vagyunk. Igazi vadregényes hely.”³⁶

Ma már pontosan tudom, hogy egyáltalán nem egy ”vadregényes” rétről van szó, ahogy tisztában vagyok azzal is, hogy Mihail, aki réten lakott, sem látta annak. Sok-sok beszélgetés és marhaterelés után mutatta meg, hogy a rét valójában egy emberszerű, konkrét alakkal rendelkező létező, és a tó, amelyet én csak egy kis kedves tavacsának láttam fejjel és lábbal rendelkezik. Ezek és ehhez hasonló jelek és értelmezések teszik lehetetlenné azt, hogy az antropológiai leírás során objektíven szemléljük és mutassuk be a tájat, mint egy-egy ember vagy közösség adott környezetét.

Ha tehát nincsen egy kitüntetett objektív perspektíva, akkor mindaz, amit a tájról gondolunk kulturálisan megképzett. Az európai tájtörténeti kutatás a „táj” fogalmának jelenlegi értelemben való használatát viszonylag friss jelenségnek tekintti, és az európai koraujkori és újkori modernista szemléletében gyökerező kartézianus és egyúttal hierarchikus szemlélet kibontakozásával hozza összefüggésbe.³⁷ E szemlélet szigorú határt húz az emberi és nem-emberi entitások közé, az embert pedig az élő és élettelen entitások (úgy is mint a természet) fölé helyezve, azon uralkodó ágensként értelmezi. A táj (benne minden létezővel) ekképpen az emberi tevékenység környezetévé, háttérévé alakul az európai gondolkodásban. Ez a hatalmi szempont egészen a posztmodern kritika idejéig elidegeníthetetlen sajátja volt az európai tájszemléletnek.³⁸ Ez az előtér – háttér kettősség egy olyan sajátos európai tájszemléletet hozott létre – amely a kolonializmus által idővel más földrészekre is kiterjedt.

Eric Hirsch az európai tájértelmezés létrejöttében az előtér és a háttér közötti különbséget másképpen de – amint arra rámutatok – lényegileg azonos módon értelmezi. Meglátása szerint a hétköznapi életvilág (vagyis az előtér) az ember mindennapos tapasztalatainak teret adó ismert, belakott életvilág. Ez a belsővé vált és további reflexiót nem igénylő életvilág hoz létre ismert helyeket. Emel-

³⁶ 2002. 12. 28. terepmunka napló részlet

³⁷ Thomas 1984: 20–22.

³⁸ Mitchell 1994: 9–10.

lett, de ettől el nem választható módon létezik egy háttér is, amely a lehetséges, ideális, egyúttal folytonosan megközelíteni szándékozott, de soha el nem érhető világot jelenti. Ez a háttér mintegy viszonyítási pontként folyamatosan jelen van az előtérben is, de csakis különféle reprezentációk által nyilvánulhat meg. Az európai gondolkodásban a két szféra folyamatos és kölcsönös egymásra hatását a táj absztrakciója szünteti meg, megmerevítve az előtér és a háttér kontrasztív viszonyát. A *folyamatból állapot* lesz.³⁹ Az emberi életvilág pedig az idealizált (és elérhetetlen) természettel *szemben*, azzal reprezentációmentes kapcsolatot nem tartva értelmeződik.

Előtér ⁴⁰	Háttér
Mindennapi élet	Lehetséges élet
Hely	Tér
Belső	Külső
Kép	Reprezentáció

Ebben az új értelmezési helyzetben a táj(kép) az európai szemléletében a megélt mindennapi életvilág természeti háttérévé válik. Egy olyan háttérré, amellyel kapcsolatba kerülve a természet fölé rendelt ember folyamatosan helyeket hoz létre, kitágítva az előtér határait, és egyre inkább eltávolítva magától a természet által kínált ideális (olykor allegorikus) tájat, amely valójában már csak reprezentációk által létezik. Ez az európai tájkonceptió olvadt be lassanként analitikus kategóriaként az európai tudományosság (és benne a néprajztudomány) fogalmi apparátusba, lehetővé téve azt az objektív szemléletet, amely a tájat egyszerre képes fizikai térként és természeti adottságként (háttér) és ember által belakott helyként (előtér) szemlélni.

Ahogy a hazai táj kutatás egy korai képviselője fogalmazott: a természet megnyilatkozása a táj, amelyet aztán az ember folyamatosan átalakít, egységes arculatot kölcsönözve neki:

„A tájalkotó tényezők közé tartozik általában a természetnek mindenféle megnyilatkozása: a domborzat, az éghajlat, a növényzet, a talaj, stb. és ide tartozik az ember is. Az ember maga sokféle irányú cselekvésével, a gazdaságiakkal éppen úgy, mint a politikaiakkal alkotó és formáló tényezője a tájnak. Az ember erdőt irt, földet szánt, folyót, mocsarat lecsapol, falut és várost épít; országhatárokat von, és azokon belül az egységes vezetéssel bizonyos egységes jelleget kölcsönöz a tájnak.”⁴¹

³⁹ Hirsch 1995: 22.

⁴⁰ Hirsch 1995: 4.

⁴¹ Kádár 1941: 6.

Az európai táj: a természet és a társadalom

Amint a továbbiakban érvelni fogok, mind a közösségeket meghatározó táj, mint a kulturálisan megfogalmazott táj gondolata ugyanazt az alapvető ismeretelméleti kettősséget rejti magában. Mégpedig a társadalom és természet különválasztását. E tekintetben e két tájértelmezés inkább egymást, mintsem kioltja. Az az európai tájszemlélet, amely Európában a fokozatosan megszilárdulva majd a modernitás korában kiteljesedve az embert, és az emberi szférát kiemelte és egyúttal el is különítette az egyéb élő és élettelen entitások közül – valójában a természet és társadalom kettősségén alapul.⁴² E kettősség egyaránt hatott az emberi társadalom és a számára erőforrásokat kínáló természet viszonyára, valamint arra, hogy miképpen különültek el egymástól módszertanilag és érdeklődési körükben és szervezetenként a természet- és társadalomtudományok a 17. századtól kezdve.⁴³

E ponton joggal merül fel a kérdés, hogy milyen értelemben lehet és gyümölcsöző valamiféle egységes európai és/vagy európai tudományos világképet feltételezni, és mint egyfajta kontrasztív háttérrel felmutatni azokkal a nem-európai kategóriarendszerekkel szemben, amelyek a táj jelenségét másképpen értelmezik. Különösen annak fényében kíván további magyarázatot ez az első látásra leegyszerűsítő megközelítés, hogy az antropológiai szakirodalomnak azon területén belül, amelyet a továbbiakban bemutatni szándékozok, és amely határozottan épít e különbségtételre (jelesül az ontológiai antropológiában) is számos kérdést vet fel a nyugati/európai és nem nyugati/őshonos közötti különbségtétel.⁴⁴

Ez a kontrasztív megközelítésmód mindazonáltal olyannyira általános az exo-antropológiában, vagy másképpen hivatkozva rá a *Völkerkunde*, etnológiai jellegű kutatásokban, hogy sok esetben a legfontosabb kortárs kézikönyvek is további magyarázatra nem szoruló adottságként kezelik.⁴⁵ Ugyan vannak olyan antropológiai törekvések, amelyek azt a célt tűzik ki, hogy rendszerszerűen és definitíven számba vegyék a nyugati/európai és egyúttal tudományos gondolkodás közötti hasonlóságokat és különbségeket,⁴⁶ ezek azonban óhatatlanul valamiféle esszencializmus áldozatai lesznek.

Van-e tehát értelme annak a heurisztikus antropológiai eljárásnak, amely módszertani eszközként mégis tételez valamiféle különbséget (más társadalmakkal szemben), és egységességet (önmagában) az európai gondolkodás természet- és társadalomszemléletében. Ez ugyanis az a két premissza, amely az exotici-

⁴² Descola 2013: 45.

⁴³ Dijksterhuis 2012: 73.

⁴⁴ Candea 2011.

⁴⁵ Ingold 2018.

⁴⁶ Horton 1993.

záció és a homogenizáció veszélyét jogosan felveti az antropológiai munkákban.⁴⁷ Mario Blaser válasza szerint a nyugatiság nem egy egységes csoportot határoz meg, hanem inkább gyakorlatok sokaságát, amelyek ugyan (mint a gyakorlatok általában) nem hoznak létre koherens rendszereket, azonban tételezhető mögöttük egy olyan egységes szemlélet, világkép, amely a modernizmus episztemológiájában gyökerezik.

Ezen ismeretelmélet rendszer legalábbis két nagy elkülönítésen alapul: egyrészt a természet és a társadalom különválasztásán, másrészt a tudományos megismerés gondolatosságával átítatott és az ahhoz képest (legalábbis részben) önálló közösségek közötti különbségtételen. A "nyugat" és a "mások" e szemlélet szerinti értelmezése magában hordozza azt a célkitűzést is, hogy az antropológus feladata nemcsak a mi és a mások, hanem a természettudományos és társadalomtudományos szemléletek közötti közvetítés is.⁴⁸ Röviden a *címke*, miszerint létezik egyfajta nyugati/európai/tudományos szemlélet és világkép (illetve egy vagy több az azzal szembeállítható más) nyilvánvaló módon leegyszerűsít és heurisztikus céllal elhatárol egy sereg gyakorlatot, amely egyúttal azonban rámutat egy olyan jelenségre, amely az antropológiai megismerést és a tudományos gondolkodást jelentős mértékben meghatározta, jelesül a modernizmus ismeretelméletére.⁴⁹

A modernizmus ismeretelméletében – és ennek következtében a nyugati társadalmak gyakorlatában – e két megkülönböztetés oly mértékben általános, hogy magát a kutatást is egyre növekvő mértékben meghatározta, és a természet illetőleg a társadalom kutatását egyre inkább eltérő módszerek, ismeretelméleti keretek és érdeklődési körökbe szorította. A társadalomtudományok célkeresztjébe az ember, a kultúra és a társadalom jelenségei kerültek, a kutatók pedig olyan kérdéseket tettek fel, amelyeket e halmazon belül értelmezni lehetett. Vagyis a társadalomtudományokban az a kérdés, hogy mi a természet, mi a farkas, a rosz vagy éppen mi a táj, elsősorban olyan formában merült fel, hogy ezek az entitások kulturálisan/társadalmilag miképpen értelmeződtek, konstruálódtak, és hogyan álltak kapcsolatban az emberrel. A természet pedig mindazzá vált, amely nem tartozik az emberi szférába.⁵⁰ Amennyiben ezt a felosztást elfogadjuk, akkor kérdésként merül fel az, hogy egyáltalán miképpen ragadhatja meg a tájhoz tartozó jelenségek sokszínűségét a kutató. Erre két eltérő válasz született a néprajzi/antropológiai szakirodalomban.

⁴⁷ Blaser 2013.

⁴⁸ Ingold 1993.

⁴⁹ Chandler–Reid 2018.

⁵⁰ Kohn 2015: 315.

A megélt táj

A gondolat, miszerint a táj fogalmának értelmezése során a természetet és a társadalmat nem feltétlenül kell egymással szembenálló fogalmakként értelmezni Julian Steward iskolateremtő munkásságát követően a történeti ökológiai és az ökológiai antropológiai megközelítés sajátjává vált. E megközelítés inkább egyfajta dialektikus viszonyként értelmezte a társadalom és a természet kapcsolatát, amelyben a felek egymást kölcsönösen alakítják,⁵¹ távolodva a modernitást jellemző merev dichotómiától. Egy további lépést jelentett a modernitás ismeretelméletétől való elfordulásban az a perspektíva, amely a táj kutatását, és fogalmi kereteit egyfajta eszközként értelmezte abban a folyamatban, amelynek során a társadalom- és természettudományok közötti párbeszéd és átjárás lehetőségét jelentős mértékben növelni lehet.⁵²

Arra, hogy miképpen jut szóhoz ez a dialektikus kapcsolat Eugene Anderson hoz jó példát akkor, amikor úgy érvel, hogy míg egy földrengés ténye és hatása jórészt független attól, hogy milyen kulturális keretben érti meg azt egy adott közösség (tételezze abban akár a kontinentális lemezek találkozását, akár egy hatalmas földalatti állat mozgását), addig az, hogy milyen az erdőszülés foka egyes területeken – nagyban függ az ott élő társadalom világgképétől. Míg a 20. század végén Délkelet-Ázsia animista közösségei által lakott vidékeken az erdőszülés 90%-os volt, addig Észak-Amerikában, ahol a fák szellemei nem játszottak szerepet a pionír közösségek erdőirtásában, ez a szám alig érte el a 10%-ot.⁵³

Nyilván, ez a számítás nem teljesen pontos, azonban az, hogy az egyes közösségek másképp fogják fel és ezért másképp használják és alakítják (akár ugyanolyan ökológiai adottságú) környezetüket ma már nehezen megkérdőjelezhető következtetése az ökológiai irányultságú antropológiai munkáknak. Hadd hozzak egyetlen egy példát erre szűkebb kutatási területemről, Jakutiából. Jakutiában a szahák megjelenéséig a rénszarvastartó evenkik ugyanazon a tájon teljesen eltérő gazdálkodást folytattak, mint a később (a 14. században) északra vándorló szahák. A szahák a permafroszt (vagyis örökké fagyott) talajra jellemző termokarsztos mélyedések ökotópjait, vagyis a lencse alakú réteket (amelyek számukra a nagyjóságartartás színhelyei) nem is természeti jelenségnek tekintették, hanem egy olyan tájnak, amelyet ők maguk teremtettek meg.

A lencsealakú mélyedésekben kialakult réteket a szahák *alaas-oknak* nevezik, és ellentétben az evenkikkel, akik számára ennek az ökotópnak nincsen kitüntetett szerepe, a szahák számára mind legelőként, mind kaszálóként létfontosságú.

⁵¹ Winterhalder 1994.

⁵² Balée 2006.

⁵³ Anderson 2017: 35.

A 19. század végének történeti emlékezete (ahogyan azt a szaha történeti mondák egy csoportja mutatja) szerint az alaosok nem hidrokarsztos folyamatok eredményeképpen jöttek létre, hanem emberi alkotásként.

„Amikor a szabák megérkeztek arra a helyre, ahol most is élnek, a folyó mente és az erdő vadban gazdag volt. Úgy tudni, hogy az evenkiknek nem voltak marbái, lovai, csak rénszarvasai. Így azután azokon a helyeken, ahol sok vad élt, és a rénszarvas élelmet talált, vadászgatva vándoroltak /az evenkik/ egy terület körül. Amikor megérkeztek a szabák, akik lovakat és marbákat tartottak, olyan területeken telepedtek le, ahol kaszálok voltak. Azokat a területeket pedig, ahol korábban sötét erdők, mocsarak és csak a rénszarvasnak táplálékot nyújtó helyek voltak, felégették.”⁵⁴

Azáltal, hogy az erdők felégetésével létrehozták a szahák az alaosokat, és elűzték a korábban ott más életmódot folytató evenkiket, nemcsak magukhoz rendelték a réteket, hanem egyúttal problematikusá tették azt az értelmezést is, miszerint a természetet birtokba vevő ember adaptálódik a környezetéhez. Hasonló következtetéseket (pl. Amazóniában) más kutatók is levontak,⁵⁵ rámutatva ezzel arra, hogy mindaz, ami az európai gondolkodás számára természeti adottság az sok helyen és közösségekben valójában a tájat létrehozó, attól elválaszthatatlan emberi tevékenység. Azonban nem kell messzire menni, hogy analóg példák sokaságával találkozunk. Magyar Zoltán magyar mondakatalógusa több helyen is említ olyan mondákat, amelyekben a természeti képződményeket emberek hozzák létre. A szerző által J 11–30-as számon katalogizált „Történelmi szereplők által összehordott halom” típusába tartozó szövegek vagy a K 41–50. számú „Történelmi hősök által ásott árok” típusú mondák⁵⁶ egyaránt arra mutatnak rá, hogy nem kell feltétlenül egzotikus, távoli helyek néprajzi leírásaihoz fordulnunk akkor, amikor ember által létrehozott tájakra kívánunk példát hozni.⁵⁷

A táj helyi értelmezései tehát nemcsak passzív szemléletben, vagy a természeti adottságokhoz való apró hozzájárulásokban merülhetnek ki, hanem a benne-élés által egy olyan szoros és intim viszonyban, amelyben az emberek és nememberek változatos módon kerülnek kapcsolatba egymással. Tim Ingold és az általa javasolt fogalom a „szálláskészítés nézőpontja” (*dwelling perspective*) ezt a gondolatot bontja ki, megkérdőjelezve minden olyan megközelítést, amely a természet és a társadalom közötti különbségtételt hangsúlyozza.⁵⁸

⁵⁴ Sehen Bolo 1994: 41–42.

⁵⁵ Raffles 2002: 46–50.

⁵⁶ Magyar 2018: 287, 320.

⁵⁷ Itt fontos megjegyezni azt, hogy a magyar anyag alapvetően egy-egy konkrét hely, és nem teljes tájak emberi létrehozására hoz számos példát. További kutatásokat kíván az, hogy milyen magyar szövegekben nyilvánul meg a tájat folytonosan létrehozó közösség képe.

⁵⁸ Ingold 2000.

Ingold érvelése szerint teljesen értelmetlen arról beszélni, hogy az emberi közösségek milyen módon hoztak létre egy korábban létező természetből, a fizikai terekből helyeket, azaz a kultúra lókuszeit. Nem gyümölcsöző a természetet egyfajta tabula rasa-ként, tiszta lapként kezelni, amely arra vár, hogy az emberi tevékenység (mintegy externális hatásként) rajta hagyja lenyomatát. Ezzel ugyanis szükségtelenül kivonjuk az embert abból az összetett és kreatív folyamatból, amely a világunkat megteremti. Sokkal tanulságosabb, érvel Ingold, az embert a természet részeként értelmezni, és amiképp a környezet alakításának részese a hálót szövő pók, a gátakat emelő hód vagy a rókalyukat ásó róka, úgy az ember szálláskészítése is egy teljesen természetes folyamat. Még akkor is az, ha vannak érvek amellett is, hogy a tudatos emberi tervezés és előrelátás nem tekinthető egyszerűen szálláskészítésnek, hanem inkább építésnek (*building perspective*) – vagyis egy olyan eljárásnak, amely alapvetően idegen a természettől. Ingold azzal válaszol erre a kihívásra, hogy magát az építést is a szálláskészítés részének tekinti, felhívva a figyelmet arra, hogy minden építés egyúttal a környezettel fenntartott viszonyban gyökerezik. Emiatt nem érdemes mindenható kívülállónak tekinteni az embert és a kultúrát, hanem a cselekvések és értelmezések hálózatában a környezetének szerves részeként.

A szálláskészítés nézőpontja egy további következménnyel is jár. Mégpedig azzal, hogy a szálláskészítést nem jelentések és tudások hálózataként értelmezi, hanem gyakorlatok és a gyakorlatok ismétlése során kimunkált készségek halmozaként. Vagyis mindaz, amit egy-egy környezetről tud az ember, nem egy absztrakt tudás vagy kép, hanem közvetlen érzékszervi tapasztalatokon és mindennapi tevékenységeken alapuló finomra munkált viszony, amely nem kulturális jelrendszereket, hanem viselkedéseket hoz létre. Az ember nem rátekint a tájra, hanem benne él.

Ez a kapcsolatba lépésen alapuló tájfelfogás egyáltalán nem absztrakt, hanem megélt,⁵⁹ és olykor alig reflektált – tehát inkább érzésekben megjelenő. Annak ellenére, hogy ezt a megközelítést gyakran a fenomenológia antropológiára gyakorolt hatásából eredeztetik, mindezekről a diskurzusoktól függetlenül (és azt megelőzve) már jelentkeztek hasonló gondolatok a hazai néprajzkutatásban, Kádár László például a táj eszenciáját nem annak ökológiai adottságaiban, hanem lelkében ragadja meg. „*Van valami a tájban, ami annak mintegy a lényege, s amit a leghevesebben a táj lelkének nevezhetnénk.*”⁶⁰ E lélek a tájjal való kapcsolatban kerülés reflektálatlan és reflektálhatatlan része, amely nem képszerűen adott a szemlélő számára. A mindennapos tevékenység és a szenzorikus élmények jelentőségét emeli ki Andrásfaly Bertalan is akkor, amikor a kistájat úgy határozza meg, mint

⁵⁹ Tilley 1994: 8.

⁶⁰ Kádár 1941: 5.

amely „...egybeesik egy-egy ember tényleges látókörével, bejárt, ismert szülőföldjével, melyhez érzelmileg is élményszerűen kötődik.”⁶¹ A táj fogalmának élményszerűsége, gyakorlatokhoz – mintsem tudásokhoz való kötése, az ember természetbe helyezése mind-mind olyan következménye a táj fenomenológiai ihletettséggű értelmezésének, amelynek egyik alapja az emberi szubjektum feltételezése. Ez azonban – ahogy erre a következő fejezetben rámutatni kívánok – egy sereg közösség számára nem úgy adott, mint az európai gondolkodás számára. Számukra az emberek és nem-emberek csoportjai közötti határ olykor máshol húzódik.

Emberek és nem emberek

Arra már az ökológiai antropológiai munkák is rámutattak, hogy míg a növények, állatok, sőt a gombák helyi kategorizációi viszonylag könnyen értelmezhetők összehasonlító perspektívából,⁶² a talajok⁶³ és tájak⁶⁴ esetében nagyon nehéz egy olyan közös kategóriarendszert találni, amely bármiféle értelmes összehasonlításnak az alapját képezhetné. Nem kell ehhez azonban az idézett közép- és dél-amerikai példákig elmenni, a hortobágyi pásztorok legelőhasználata és tájértelmezése kapcsán hasonló eredményre jutott Molnár Zsolt is.⁶⁵ Ezek a lokális kategóriarendszerek (annak ellenére, hogy nem összeegyeztethetők a tudományos taxonómiával) nem bizonytalanabbak és következtelenebbek, mint a tudományos megközelítés által használt osztályozások. Ellenkezőleg, a helyi osztályozások, ahogy arra Brent Berlin rámutatott, hierarchikus természetűek és kölcsönösen kizárólagosak.⁶⁶ Igaz ez azokra a rendszerekre is, ahol az emberek és nem emberek közötti határ máshol húzódik, mint ahogy azt a kortárs európai gondolkodás feltételezi. Vagyis egyes közösségekben egy hegy, egy kő, egy jaguár vagy éppen egy táj ugyanúgy élőlény lehet, sőt ember, mint a közösség bármely más tagja – csak éppen más fajta testtel rendelkezik.

Ezt a kategorizációs különbséget eleinte irracionális vallási jelenségként értelmezte az antropológiai kutatás. Edward Burnet Tylor animizmus fogalmát bevezető munkáját,⁶⁷ és annak Herbert Spencer általi továbbgondolását⁶⁸ számos alkalommal újraértelmezte a kutatás, abban azonban egyetértés mutatkozik a fo-

⁶¹ Andrásfalvy 1978: 240.

⁶² Lampman 2007.

⁶³ Furbee 1989.

⁶⁴ Casagrande 2004.

⁶⁵ Molnár 2012.

⁶⁶ Berlin 1992: 22.

⁶⁷ Tylor 1871.

⁶⁸ Spencer 1906.

galom recepciótörténetében, hogy a gondolat, miszerint egy fának, hegynek, tájnak lelke és személyisége van, és hogy lehet akár emberszerű is, alapvetően vallási jelenség.⁶⁹ Ennek megfelelően a létezők európaiktól eltérő osztályozása az antropológiai diskurzusokban (ahogy azt Émile Durkheim⁷⁰ vagy Edmund Evans-Pritchard⁷¹ lehorgonyozta) nem az európaival egyenrangú, hanem hozzá képest irracionális, és téves rendszerként került meghatározásra.

Az animizmus gondolatának kritikai szemléletében és a helyi kategóriarendszerek komolyan vételében 1960-ban Alfred Irving Hallowell odzsibve ontológjáról írott tanulmánya nyitott új lehetőségeket.⁷² A szerző a tanulmányában mellett érvel, hogy az odzsibvék számára a személyek köre magában foglalja azokat a mítoszokban megjelenő szereplőket illetve azokat az álmokban látott entitásokat is (Nap, állatok, istenek), akikkel az odzsibvék közössége a mítoszok felidézése során, álomlátáskor, illetve a környezetükben való érintkezés során kapcsolatba léphetnek. E rendszerben értelmét veszti az a kérdés, hogy mely létezők élnek, melyek nem, illetve az a megkülönböztetés is, hogy kik tekinthetők természetfeletti és kik evilágiak. Ezen attribútumok ugyanis értelmetlen az odzsibvék ontológiai rendszerében (hiszen mindenki egyetlen nagy közösségben, a személyek társadalmában helyezkedik el).

Arra, hogy egyes tájak lélekkel és sajátos személyiséggel rendelkező entitások számos más aprólékos antropológiai leírás is rávilágított Nyugat-Ausztráliától,⁷³ egészen Nyugat-Alaszkáig.⁷⁴ Sőt, arra is találunk példát, hogy miképpen szembesíthető egy táj történetének megkonstruálásakor az európai szemlélet (amely földrajzi környezetet és természeti képződményt lát) és a helyi látásmód (amely érző, gondolkodó élőlényt ismer fel) ugyanabban a tájban.⁷⁵

Erre szeretnék én is példát hozni röviden saját jakutiai terepmunkám tapasztalataira támaszkodva. Számos antropológiai leírás mutatott rá az elmúlt néhány évtizedben arra, hogy Szibériában a tájat érző, érzékelő közegként értelmezik az ott élő közösségek.⁷⁶ Így tesznek a szahák is, akik materiális tulajdonságaikon túl érzelmekkel és gondolatokkal övezik fel a réteket és a tavakat. Ezzel összhangban a rétek és tavak emberi módon reagálnak, sőt válaszolnak, akkor, amikor a helyiekkel kapcsolatba lépnek.⁷⁷ A rétek és tavak sajátos személyiségvonásait csak hosszú együttélés során tapasztalja ki a vele intim kapcsolatban álló vadász, ha-

⁶⁹ Tylor recepciótörténetéhez: Stringer 1999.

⁷⁰ Durkheim 2003.

⁷¹ Evans-Pritchard 1965.

⁷² Hallowell 1960.

⁷³ Myers 1986.

⁷⁴ Nelson 1983.

⁷⁵ Cruikshank 2005.

⁷⁶ Crate 2006; Mészáros 2012; Vitebsky–Aleksyev 2015; Prokop'eva 2015; Takakura 2015.

⁷⁷ Tabyrynova 2010.

lász vagy lovász. Vagyis egy helyi halász tudja a legjobban, hogy miképpen kell és érdemes viselkedni egy-egy közeli réttel, vagy tóval, ahogy azt is ismeri, hogy hogyan lehet kommunikálni velük. Nem meglepő tehát, hogy az élő tavakat rendszerint nagymamának (*ebe*) nevezik a szahák. A tavak nevei pedig olyanok, mint az emberek nevei – és nem toponímák. Általában azonban, ahogy a tisztelt embereknek sem a nevét, hanem a megszólítását mondják, a tavakra is leggyakrabban nagymamaként hivatkoznak.

Ahogy minden más élőlénynek, a tavak is rendelkeznek testtel és lélekkel egyaránt. A tavak és a kör alakú rétek a velük kapcsolatba kerülő ember számára végesek, határral rendelkeznek, így észlelhető testük is van. Mint a helyi közösség más tagjaival is, a szahák e tájakkal számos módon kommunikálnak: ajándékokat cserélnek, beszélgetnek, jó vagy rossz viszonyban vannak velük. Nem minden rét vagy tó szükségszerűen élő azonban. Rendszerint a helyiek, és azok közül is elsősorban azok, akik szoros kapcsolatban állnak egy-egy tájjal tudnak nyilatkozni arról, hogy egy tó vagy egy rét a létezők mely osztályába sorolható. E kategóriarendszer (másképpen nevezve ontológiai rendszer) minél alaposabb megértése nemcsak abban segít, hogy a korábban egyöntetűen vallási, sámánisztikus jelenségnek minősített eljárásokat és szemléletmódokat mélyebben és pontosabban értelmezhesük, hanem abban is, hogy a tájhasználatához köthető egyes tevékenységek (halászat, csapdázás, kaszálás) morális hátterét megérthessük.

Terepmunka tapasztalatok példáinak sokaságát lehetne hozni arra, hogy mit is jelent az, hogy a szahák élőlénynek, sőt emberszerű élőlénynek tekintenek egyes tájakat, de hely hiányában most csak utalok arra, hogy más helyen a tavak értelmezése⁷⁸ és a haszonvételi formák felől megközelítve a kérdést⁷⁹ már igyekeztem rámutatni az élő tájak jakutiai jelentőségére. Végül a táj megközelítésének antropológiai szemléje után arra szeretnék rávilágítani, hogy milyen következményekkel járhat a táj fogalmának értelmezésekor az, ha a helyi kategóriarendszereket komolyan veszi az antropológiai gondolkodás.

Az Antropocén éra és az élő táj

Bruno Latour megfogalmazása szerint elsősorban az Antropocén fogalma mutat kiutat a modernizmus alkotta világtépből, egy olyan korszakot teremtve, ahol az eltérő ontológiák megértése, elsajátítása a túlélés záloga lehet.⁸⁰ A szahák már most azzal szembesülnek, hogy saját kategóriarendszerükön átlépve eltérő

⁷⁸ Mészáros 2016.

⁷⁹ Mészáros 2019.

⁸⁰ Latour 2013.

osztályozási rendszerek pluralitásában kell megteremteniük az egyes közeli tájakkal való együttélésük feltételeit. Ugyanis, ahogy erre terepmunka tapasztalataim és a szahákat kutató antropológusok egyaránt rámutatnak,⁸¹ a tavak és rétek viselkedése a globális klímaváltozás és a helyi ökológiai változások miatt a helyiek számára egyre kiismerhetetlenebb.

Ez a kihívás azonban előttünk is, és egyúttal a tájantropológiai kutatások előtt is ott magasodik. Miképpen? Egyre nyilvánvalóbb mára, hogy a társadalom és a természet kettősségére építő, emberközpontú antropológia, amelynek központi fogalma a „mátság”⁸² fokozódó nehézségekkel néz szembe. A kortárs antropológiai kutatásokban egyre növekvő igény mutatkozik arra, hogy az emberközpontú antropológia mellett megjelenjen és teret nyerjen egy olyan poszt-humán antropológia is,⁸³ amelyben a világ telis-tele van áramló, emberek és nem-emberek közt megoszló ágenciákkal. Azonban – ahogy arra rámutatnak az arktikus térségben dolgozó kutatók – ennek a megközelítésnek is megvannak a maga buktatói, gyengeségei.⁸⁴

Míg a természet és a társadalom, az ember és nem ember között tételezett ellentét, illetve az ember központi szerepe e diskurzusokban rendre kritikai megvilágításba kerül, nehezen tudnak e munkák a nem-európai osztályozási rendszerekkel számot vetni. Ugyanis a poszthumanizmusnak e határok feloldására tett kísérleteiben óhatatlanul megjelenik egyfajta episztemológiai gyarmatosítás veszélye is, miszerint az egyes őshonos ontológiák kategóriarendszerét kisajátítva, a kutató olyan poszt-humán szimbiózisokat ír le, vagy javasol, amelyek az őshonos kategorizációkkal nehezen összeegyeztethetők. Mi történik azonban akkor, amikor az antropológia és egyúttal a tudományos diskurzus a bennszülött ontológiákkal kölcsönös viszonyba kerül a tájak értelmezése során?⁸⁵ Erre szeretnék néhány gondolatot hozni előadásom végén.

Az antropológia és a néprajztudomány már elnevezésében is azt sugallja, hogy az embert, az emberek csoportjait kutatja. Mindazt, tehát ami kulturális/társadalmi jelenség, a természet pedig e nézet szerint mindaz, ami nem kulturálisan társadalmilag megteremtett, hanem már korábban, attól függetlenül is létező. A környezetébe helyezett ember vizsgálata ennek megfelelően arról szól, hogy milyen kapcsolatban áll a kutatói figyelem fókuszában álló ember az őt körülvevő különmemű entitásokkal.

De mi történik akkor, amikor az ember ontológiai különállását megszüntetve egy táj vizsgálata során a figyelembe vett entitásokat nem a kutató előre, ha-

⁸¹ Ksenofontov et al. 2017; 2018.

⁸² A másságról, mint megértési keretről ad összefoglalást Biczó 2018.

⁸³ Raffles 2002, 2011; Tsing 2015.

⁸⁴ DiNovelli-Lang 2013.

⁸⁵ Viveiros de Castro 2013: 475.

nem a cselekvések rendszere határozza meg? Megkérdőjelezve a cselekvés intencionalitását, a cselekvők egy olyan hálózat elemei lesznek, amelyben a tagokat a cselekvések nemcsak összekötik, de meg is határozzák. Ez persze ismerős gondolat, megérkeztünk Bruno Latour cselekvőhálózat elméletéhez, amelynek tagjait egy táj esetében az együtt élők, cselekvők heterogén közössége határozza meg. Vagyis a tájantropológiai kutatás során egyszerre és azonos intenzitással kerül bemutatásra a hálózat minden tagja, vagyis cselekvője.

Ez a következmény egyúttal megkérdőjelezi az antropológiai kutatás egyik alapvető fogalmának érvényességét, vagyis a MÁSIK, a MÁSSÁG kategóriájának megvilágító erejét, egyben megerősítve az antropológiai relációs episztemológia perspektíváját,⁸⁶ amely a kapcsolatok és a közös lét, közösség jelenségét helyezi a középpontba a diszkrét entitások megfigyelése és különbségeik összevetése helyett. Vagyis a MÁS-SÁG helyett a MI-SÉG kategóriáját hangsúlyozva. és a „MI” kategóriájában egy táj vizsgálata során nemcsak Mi emberek, hanem a velünk együtt élő/létező tájak, állatok és növények is beleférnek.

Irodalom

- ANDERSON, Eugene N.
2017 Ethnobiology and the new environmental anthropology. In Helen Kopnina – Eleanor Shoreman-Ouimet (szerk.): *Routledge Handbook of Environmental Anthropology*. 31–43. London: Routledge
- ANDRÁSFALVY Bertalan
1978 A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata. *Ethnographia*. 8. 3. 231–243.
- ANDREYCHOUK, Viacheslav
2015 Cultural Landscape Functions. In Luc Malgorzata., Somorowska Urszula, Szymańska Jacek Boguslaw (eds): *Landscape Analysis and Planning*. 3–20. Cham: Springer
- BALÉE, William
2006 The Research Program of Historical Ecology. *Annual Review of Anthropology*. 35. 75–98.
- BARABÁS Jenő
1963 *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BERLIN, Brent
1992 *Ethnobiological classification: Principles of categorization of plants and animals in traditional societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- BICZÓ Gábor
2018 *A „Mi” és a „Másk”*. Budapest: L’Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanácsék
- BIRD-DAVID, Nurit
1999 „Animism” Revisited: Personhood, Environment, and Relational Epistemology. *Current Anthropology*. 40. 67–91.

⁸⁶ Bird-David 1999.

- BLASER, Mario
2013 Ontological Conflicts and the Stories of Peoples in Spite of Europe: Toward a Conversation on Political Ontology. *Current Anthropology*. 54. 5. 547–568.
- BORSOS Balázs
1994 Táj - ember - kultúra. Az ökológiai megközelítés társadalomtudományi alkalmazásához. *Dimenziók*. 2. 3. 95–105.
- CANDEA, Matei
2011 Endo/Exo. *Common Knowledge*. 17. 1. 146–150.
- CASAGRANDE, David G.
2004 Conceptions of primary forest in a Tzeltal Maya community: Implications for conservation. *Human Organization*. 63. 2. 189–202.
- CHANDLER, David – REID, Julian
2018 Being in Being: Contesting the Ontopolitics of Indigeneity. *The European Legacy*. 23. 3. 251–268.
- COSGROVE, Denis
1984 *Social formation and symbolic landscape*. London: Croom Helm
2008 *Geography and Vision. Seeing, Imagining and Representing the World*. London: Tauris
- COSGROVE, Denis – DANIELS, Stephen
1988 Introduction: Iconography and Landscape. In Denis Cosgrove – Stephen Daniels (eds.): *The Iconography of Landscape*. 1–10. Cambridge: Cambridge University Press
- CRATE, Susan A.
2006 *Cows, Kin and Globalization. An Ethnography of Sustainability*. Lanham: Altamira Press
- CRUIKSHANK, Julie
2005 *Do Glaciers Listen? Local Knowledge, Colonial Encounters, and Social Imagination*. Vancouver: UBC Press
- CRUMLEY, Carole L.
1994 *Historical Ecology: Cultural Knowledge and Changing Landscapes*. Santa Fe: School of American Research Press
- CSORBA Péter
2001 *Tájökológia*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- DESCOLA, Philippe
2013 *Beyond Nature and Culture*. Chicago: Chicago University Press
- DÉKÁNY István
1924 Az ember és környezete viszonyának új elmélete: Az antropogeográfia alapvetéséhez. *Földrajzi közlemények*. 52. 1–3. 1–23.
- DE LA CADENA, Marisol
2010 Indigenous Cosmopolitics in the Andes: Conceptual Reflections beyond Politics. *Cultural Anthropology*. 25. 334–370.
- DIJKSTERHUIS, Fokko Jan
2012 The Mutual Making of Sciences and Humanities: Willebrord Snellius, Jacob Golius and the Early Modern Entanglement of Mathematics and Philology. In Rens Bod – Jaap Maat – Thijs Weststeijn (szerk.): *The Making of the Humanities: Volume II: From Early Modern to Modern Disciplines*. 73–92. Amsterdam: Amsterdam University Press
- DINOVELLI-LANG, Danielle
2013 The Return of the Animal: Posthumanism, Indigeneity, and Anthropology. *Environment and Society: Advances in Research*. 4. 137–156. 10.3167/ares.2013.040109.
- DRESCH, Paul
1988 Segmentation: Its Roots in Arabia and its Flowering Elsewhere. *Cultural Anthropology*. 311. 50–67.

- DREXLER Dóra
2018 *Táj és tájértelmezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó
https://mersz.hu/?xmlazonosito=m459tet_15_p9#m459tet_15_p9 (A letöltés dátuma: 2019. 03. 05.)
- DURKHEIM, Emile
2003 *A vallási élet elemi formái: A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Budapest: L'Harmattan
- EMBER, Melvin
1997 Evolution of the Human Relations Area Files. *Cross-Cultural Research*. 31. 3–15.
- EVANS-PRITCHARD, Edmund
1965 *Theories of Primitive Religion*. Oxford: Clarendon Press
- FURBEE, Louanna
1989 A folk expert system: Soils classification in the Colca Valley, Peru. *Anthropological Quarterly*. 62. 2. 83–102.
- HALLOWELL, Alfred Irving
1960 Ojibwa Ontology, Behavior and World View. In Stanley Diamond (szerk.): *Culture in History: Essays in Honor of Paul Radin*. 17–49. New York: Columbia University Press
- HICKS, Dan
2016 The Temporality of the Landscape Revisited. *Norwegian Archaeological Review*. 49. 1. 5–22.
- HIRSCH, Eric
1995 Introduction: Landscape: Between Place and Space. In Eric Hirsch – Michael O'Hanlon (szerk.): *The anthropology of landscape: perspectives on place and space*. 1–30. Oxford: Clarendon Press
- HORTON, Robin
1993 African traditional thought and Western science. In Horton, Robin (ed.): *Patterns of Thought in Africa and the West: Essays on Magic, Religion and Science*. 197–258. Cambridge: Cambridge University Press
- ILYÉS Zoltán
1998a Életmód, tájhasználat, kulturális mintakövetés a bars-megyei németeknél. In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Felvidék történeti földrajza*. 321–332. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke
1998b *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. PhD értekezés. Debrecen: KLTE
- INGOLD, Tim
1993 The temporality of the landscape. *World Archaeology*. 25. 2. 152–174.
2000 *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge
2018 *Anthropology, Why It Matters*. London: Polity Press
- KÁDÁR László
1941 *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. Budapest: Táj és Népkutató Intézet
- KIRBY, Kathryn R. – GRAY, Russell D. – GREENHILL, Simon J. – JORDAN, Fiona M. – GOMES-NG, Stephanie – BIBIKO, Hans-Jörg – BLASI, Damián E. – BOTERO, Carlos A. – BOWERN, Claire – EMBER, Carol R. – LEEHR, Dan – LOW, Bobbi S. – MCCARTER, Joe – DIVALE, William – GAVIN, Michael C.
2016 D-PLACE: A Global Database of Cultural, Linguistic and Environmental Diversity. *PLoS One*. 11. 7. e0158391

- KSENOFONTOV Stanislav – BACKHAUS Norman – SCHAEPMAN-STRUB, Gabriela
 2017 “To fish or not to fish?” Fishing communities of Arctic Yakutia in the face of environmental change and political transformations. *Polar Record*. 53. 3. 289–303.
 2018 There are new species: indigenous knowledge of biodiversity change in Arctic Yakutia. *Polar Geography*. 42. 1. 34–57.
- KOHN, Eduardo
 2015 Anthropology of Ontologies. *Annual Review of Anthropology*. 44. 311–327.
- KÓSA László
 1975 Néprajzi csoportok és tájak a magyar népismeretben. In Kósa László – Filep Antal (szerk.): *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. 7–51. Budapest: Akadémiai Kiadó
 1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest: Planétás Kiadó
- KÜHNE, Olaf
 2018 *Landscape and Power in Geographical Space as a Social-Aesthetic Construct*. London: Springer
- LAMPMAN, Aaron M.
 2007 General principles of ethnomycological classification among the Tzeltal Maya of Chiapas, Mexico. *Journal of Ethnobiology*. 27. 1. 11–27.
- LATOUR, Bruno
 2013 *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. London: Polity
- MAGYAR, Zoltán
 2018 *A magyar történeti mondák katalógusa I. Típus- és motívumindex. Alapítási mondák*. Budapest: Kairosz Kiadó
- MENDŐL Tibor
 1949 Parasztság és a táj. In Ortutay Gyula (szerk.): *Néprajzi tanulmányok I.* 20–27. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem
- MÉSZÁROS Csaba
 2012 *The alaa: the interplay between environment and Sakhas in Central-Yakutia*. Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology. (Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers 137.)
 2016 A tavak és az emberek kapcsolata. Az animizmus jelensége Jakutiában. *Ethnographia*. 127. 3. 391–411.
 2019 Multiplicity of Ontologies. Lakes and Humans in Siberia. *Philosophy of Social Sciences*. 50. 3. (Kézirat)
- MEZŐSI Gábor
 2015 *Magyarország természetföldrajza*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
https://mersz.hu/hivatkozas/termfoldr_chap06_p1#termfoldr_chap06_p1 (A letöltés dátuma: 2019. 05. 21.)
- MILANI, Raffaella
 2009 *The Art of Landscape*. Montreal & Kingston – London – Ithaca: McGill-Queen’s University Press
- MITCHELL, William John Thomas
 1994 Imperial Landscape. In William John Thomas Mitchell (ed.): *Landscape and Power*. 5–34. Chicago – London: The University of Chicago Press
- MOLNÁR Zsolt
 2012 Classification of pasture habitats by Hungarian herders in a steppe landscape (Hungary). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*. 8. 28.
- MURDOCK, George P.
 1981 *Atlas of World Cultures*. Pittsburgh: The University of Pittsburgh Press
- MYERS, Fred
 1986 *Pintupi Country; Pintupi Self*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press

- NELSON, Richard
1983 *Make Prayers to the Raven: A Koyukon View of the Northern Forest*. Chicago: University of Chicago Press
- NOVAK, Barbara
2007 *Nature and Culture American Landscape and Painting 1825–1875*. Oxford: Oxford University Press
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)
2011 *Táj, nép, történelem (Magyar néprajz I. 1.)*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PÉCSI Márton – SOMOGYI Sándor
1967 Magyarország természeti tájai és geomorfológiai körzetei. *Földrajzi Közlemények*. 15. 4. 285–304.
- PROKOP'EVA, A.N.
2015 Alaas kak element sakral'nogo landshafta v kul'ture sovremennyh jakutov. *Teorija i praktika obshestvennogo razvítija*. 3. 138–142.
- RAFFLES, Hugh
2002 *In Amazonia*. Princeton: Princeton University Press
- RAFFLES, Hugh
2011 *Insectopedia*. New York: Vintage Books
- SÁRKÁNY Mihály
1979 Kulturális ökológia - távlatok és korlátok. *Világosság*. 20. 8–9. 564–569.
- SEHEN Bolo
1994 *Lienegbe nuuchcha kelien innineeghi sakba ologho*. [A szahák élete a Lénánál az oroszok megérkezése előtt.] D'okuuskaj: Bichik
- SIMMEL, Georg
1990 A táj filozófiája. In Simmel, Georg (ed.): *Velence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások*. 99–110. Budapest: Atlantisz
- SPENCER, Herbert
1906 [1874–1875] *The Principles of Sociology*. New York: D Appeltion and Company
- STRINGER, Martin D.
1999 Rethinking Animism: Thoughts from the Infancy of Our Discipline. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. 5. 4. 541–555.
- SZ. KRISTÓF Ildikó
2017 Alexander von Humboldt és Magyarország. Egy romantikus természettudós jelentősége a magyarországi egyetemes néprajzi érdeklődés kibontakozásában. *Századok*. 151. 5. 987–1006.
- TABYRYNOVA, L. Ju.
2010 Tradicionno-kul'turnoe otnoshenie k prirodnoj vodnoj srede v uslovijah globalizacii. *Sistema cennostej sovremennogo obschestva*. 15. 194–198.
- TAKAKURA, Hiroki
2015 *Arctic Pastoralist Sakba. Ethnography of Evolution and Microadaptation in Siberia*. Melbourne: Trans Pacific Press
- THOMAS, Keith
1984 *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800*. Harmondsworth: Penguin Books
- TILLEY, Christopher
1994 *A phenomenology of landscape: places, paths, and monuments*. London: Berg
- TSING, Anna
2015 *The Mushroom at the End of the World*. Princeton: Princeton University Press
- TYLOR, Edward
1871 *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom I–II*. London: Murray

- VERMEULEN, Han
2015 *Before Boas. The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment.* Lincoln – London: University of Nebraska Press
- VITEBSKY, Piers – ALEKSEYEV, Anatoly
2015 Siberia. *Annual Review of Anthropology.* 44. 439–455.
- VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo
2013 The Relative Native. *Hau: Journal of Ethnographic Theory.* 3. 3. 473–502.
- VIGA, Gyula
2010 *A tájak közötti gazdasági kapcsolatok néprajza. A Felföld népeinek gazdasági kapcsolatai a 18-20. században.* Akadémiai nagydoktori thesis, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeum Igazgatóság. <http://real-d.mtak.hu/293/> (A letöltés dátuma: 2019. 10. 15.)
- VOIGT Vilmos
1984 Van-e határa egy népi kultúrának? In Kunt Ernő – Szabadfalvi József – VIGA Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon.* 75–88. Miskolc: Herman Ottó Múzeum
- WEBER, Kurt-Heinz
2010 *Die literarische Landschaft. Zur Geschichte ihrer Entdeckung von der Antike bis zur Gegenwart.* Berlin – New York: De Gruyter
- WINTERHALDER, Bruce P.
1994 Concepts in Historical Ecology: The View from Evolutionary Ecology. In Caroline, Crumley (ed.): *Historical Ecology: Cultural Knowledge and Changing Landscapes.* 17–41. Santa Fe: School of American Research Press

Csaba Mészáros

ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVES ON LANDSCAPE

The notion of “landscape” is one of the most often discussed and permanently renegotiated concepts of Hungarian anthropological and ethnographical scholarship. Landscape is not only frequently used, but also often overused in ethnographical literature, and it is interpreted in various, and sometimes incongruent ways. Firstly, this current article endeavors to summarize the historical development of the concept in anthropology by putting it in interdisciplinary context, than, by relying on recent phenomenological and ontological anthropological discourse I will offer new perspectives on what landscape is. I will argue that the Cartesian epistemological dichotomy between humans (understood as society) and non-humans (interpreted as nature) is not productive any more in having insight on environmental issues. Especially because today, in the Anthropocene era we have to face ecological challenges that are difficult to tackle in the frames of traditional ecological anthropology.

„Ha nem volna kerítés, akkor is lehetne látni, hol a határ...”

A parcella-léptékű tájhasználati sokféleség hatása a növényzetre

BABAI DÁNIEL, KUN RÓBERT, BARTHA SÁNDOR,
MOLNÁR ZSOLT, MALATINSZKY ÁKOS

1. Bevezető gondolatok

Ilyés Zoltán munkásságának, terepmunkáinak meghatározó része a gyimesi történeti kultúrtáj és kultúra, közösség, annak története, jelene és jövője. Kutatásaink a jellegzetes, állattartás-meghatározta gyimesi történeti kultúrtáj biológiai sajátosságait, növényvilágát, valamint az azt formáló csángó közösség tájhasználatát és a tájhasználati döntések meghozatalát támogató hagyományos ökológiai tudást célozza. Ennek egyik legfontosabb aspektusa a kaszálóhasználat és növényvilág sokfélesége közötti összefüggések, az egyéni gazdálkodói döntések és családi hagyományok szerepe a tájhasználatban és a növényzet alakulásában. A hagyományos tájhasználat és a természeti folyamatok kölcsönhatásaira építő vizsgálatunk Ilyés Zoltánra emlékezik.

A külterjes (extenzív) kisparaszti gazdálkodás¹ Európa-szerte természeti, kulturális és esztétikai értékekben gazdag kultúrtájakat alakított ki.² A kultúrtájakat az emberi közösségek alapvető igényeit kielégítő tájhasználati rendszerek hozták létre és tartották fenn, az emberi közösség és a természeti környezet hosz-

¹ Külterjes (extenzív) kisparaszti gazdálkodás alatt elsősorban a kisbirtokos, emberi munkaerőre és állati igaerőre építő, kis birtokméretűen zajló, vegyszereket, műtrágyát és üzemanyag hajtotta gépeket nem vagy alig alkalmazó tájhasználati forma (vö. Beaufoy et al. 1994: 5; Bignal-McCracken 1996: 414; Strijker 2005: 100; Dorresteijn et al. 2015: 1.)

² Plieninger et al. 2006.

szű távú, dinamikus kapcsolatában. A kultúrtájak sok esetben a környezet drasztikus átalakításával jöttek létre (pl. Gyimes³), kialakítva egy instabil, de dinamikus és hosszú távon fenntartható társadalmi-gazdasági-ökológiai rendszert.⁴ E tájhasználati rendszerek alapvető működési egysége a kis területen működő családi gazdaság, amely kis parcellákon, elsősorban emberi munkaerőre és állati igaerőre, kisebb mértékben gépesítésre építve állította elő a megélhetéshez szükséges termékeket, fontos szerepet játszva a kultúrtájak természeti értékeinek kialakításában, fenntartásában.⁵

A külterjes tájhasználati rendszerek által kialakított és fenntartott kultúrtájak értékei a mozaikos tájszerkezet, az élőhelyi sokféleség, valamint az egykori erdők helyén kialakított másodlagos gyepek, az úgynevezett irtásrétek fajgazdagsága.⁶ Az irtásrétek, mint ember által kialakított élőhelyek jól jelzik a társadalmi-gazdasági változásokat – indikátorai az életmódváltás következményeinek (felhagyás – cserjésedés, beerdősülés (gyepek eltűnése, fajszám csökkenése) vs. intenzifikálódás – degradáció (fajszám csökkenése)).⁷

Az egykori erdők helyén kialakított, legeltetéssel vagy kaszálással kezelt gyepek kivételesen diverz élőhelyek, fajgazdagságukat a lokális abiotikus környezet (pl. alapkőzet, talaj, pH),⁸ a regionális feltételek (pl. a regionális fajkészlet),⁹ a gyepek tájtörténeti kontextusa,¹⁰ a táji környezet, struktúra,¹¹ valamint a külterjes (extenzív) tájhasználat¹² határozzák meg.

Az irtásrétek kialakításban és fenntartásában a külterjes tájhasználati rendszerek jelentős szerepet játszottak. Azonban ezek a tájhasználati rendszerek kontinens-léptékben eltűnőben vannak. Fennmaradásukat a második világháborút követő társadalmi és gazdasági változások, pl. hegyvidéki területeken a síturizmus terjedése (Nyugat-Európa), vagy a mezőgazdaság szocialista átalakítása (Kelet- és

³ Gyimes tájtörténetéről röviden: az alapvetően erdő- (lucfenyvesek) borította tájat birtokba vevő népesség a 19. század első felében, néhány évtized alatt kiirtotta az erdőtakaró kétharmadát, helyükön kaszálókat és legelőket kialakítva (részletesen lásd: Ilyés 2007: 92–96; Babai et al. 2014: 27–31).

⁴ von Glasenapp–Thornton 2011: 771.

⁵ Pl. Romániában az átlagos birtokméret 3,6 ha (Tudor 2015: 28).

⁶ Cousins–Eriksson, 2001: 467; Fischer–Wipf 2002: 1.

⁷ MacDonald et al. 2000: 48; Niedrist et al. 2009: 206–207.

⁸ Hansson–Fogelfors, 2000: 31; Marini et al. 2007; Merunková et al. 2012.

⁹ Poschlod et al. 1998: 84; Myklestad–Saetersdal 2004; Marini et al. 2008; Csergő–Demeter 2012: 29; Merunková et al. 2012.

¹⁰ Pärtel et al. 2007; Marini et al. 2009; Hájková et al. 2011; Merunková et al. 2012.

¹¹ Janišová et al. 2014.

¹² Baldock et al. é. n.: 18; Beaufoy et al. 1994: 58; Poschlod et al. 1998: 83, 2005; Pykälä 2000; Strijker 2005: 101; Plieninger et al. 2006: 323; Marini et al. 2008: 371; Beaufoy–Marsden 2010: 5; Babai–Molnár 2014; Dorresteijn et al. 2015.

Közép-Európa), ezzel együtt a külterjes mezőgazdasági rendszerek fokozatos eltűnése veszélyeztetik.¹³ A változások Európa-szerte a kedvező adottságú gyepterületek intenzívebb használatát, a kedvezőtlen adottságú gyeppek felhagyását eredményezték. Mindkét folyamat a fajgazdag irtásrétek degradálódását, akár drasztikus eltűnését eredményezte (pl. a csökkenés mértéke Svédországban, Németországban, Angliában: 70-90%).¹⁴

Kivételes esetekben, történeti, földrajzi vagy gazdasági-társadalmi okok következtében egyes tájakban a mai napig fennmaradt a külterjes tájhasználati rendszer. Így Románia hegyvidéki területei is jó lehetőséget kínálnak a külterjes tájhasználati rendszerek működése tanulmányozására (a Kárpátokban 2850 faluban nem történt meg a mezőgazdaság szocialista átalakítása¹⁵), ahol nem szakadt meg a külterjes tájhasználati rendszer és a hozzá kapcsolódó természetismeret átadásának folytonossága.¹⁶ Egy, még napjainkban is a terület korábbi periferikus helyzetéből, a paraszti autarkia részleges továbbéléséből¹⁷ adódóan működő külterjes gazdálkodási rendszer alkalmas a nagy számú, kis területű parcellák és nagy számuk miatt alkalmas az egyes parcellák kezelése közötti különbségek növényzetben megmutatkozó eltéréseinek vizsgálatára.

Számos publikáció hangsúlyozza bizonyos gyepgazdálkodási lépések pozitív hatását a biológiai sokféleségre (elsősorban a kaszálás gyakorisága).¹⁸ Ugyanakkor a gyepgazdálkodási rendszer parcella-léptékű változatosságát és e sokféleség növényzetre gyakorolt hatását korábban nem vizsgálták. Fischer et al.¹⁹ és Poschlod et al.²⁰ cikkeikben hangsúlyozzák a parcella-léptékű tájhasználati sokféleség jelentőségét a hagyományos kultúrtáj-szerkezet és biológiai sokféleség fenntartásában, de azt részleteiben nem vizsgálták. A tájhasználat növényzetre gyakorolt hatását táji léptékben, illetve modellek segítségével vizsgálták.²¹

Vizsgálatunk két fő célja volt 1.) a fő kaszálótípusok használata közötti eltérések vizsgálata, valamint 2.) a parcella-léptékű, egyéni tájhasználati döntések nö-

¹³ Netting 1981: 48–49; Meilieur 1986: 30; Poschlod et al. 2005: 94; Niedrist et al. 2009: 195. Kelet- és Közép-Európában: Friedmann–McMichael 1989.

¹⁴ MacDonald et al. 2000: 54, 56–57; Cousin–Eriksson, 2001: 461; Fischer–Wipf, 2002: 1, 4; Miltacher et al. 2002: 63; Poschlod–Wallis de Vries 2002: 367, 370; Tasser–Tapeiner 2002: 174, 179; Pärtel et al. 2007: 575; Beaufoy–Marsden 2010: 5, 12; Pavlú et al. 2011: 1020; Knowles 2011: 2; Csergő et al. 2013: 3; Dahlström et al. 2013: 194.

¹⁵ Ilyés 2005: 53; Huband–McCracken 2011.

¹⁶ Söderström et al. 2001; Sutcliffe–Larkham 2011; Dahlström et al. 2013; Babai et al. 2015.

¹⁷ Ilyés 2005: 53.

¹⁸ Meilieur 1986; Söderström et al. 2001; Myklestad–Sætersdal 2004; Poschlod et al. 2005; Marini et al. 2009; Niedrist et al. 2009; Tälle et al. 2018.

¹⁹ Fischer et al. 1996.

²⁰ Poschlod et al. 2005.

²¹ pl. Olsson et al. 2000; Yoshida–Tanaka 2005.

vényzetre gyakorolt hatásának vizsgálata. A fenti kérdéseket Gyimesben, a Keleti-Kárpátokban (Hargita megye, Románia) vizsgáltuk, ahol a kivételesen fajgazdag kaszálóréteket (irtásréteket) a helyi gazdálkodók külterjes módon kezelik.²²

2. Anyag és Módszer

2.1. A VIZSGÁLT TÁJ – GYIMES

A vizsgált terület a Keleti-Kárpátokban fekvő Gyimesben található, Gyimesközéplek település, Hidegségpataka. Hegyvidéki táj (800-1550 m közötti tengerszintfeletti magasság). Európai léptékben rendkívül fiatal kultúrtáj, az első bertelepülők csak a 18. század második felében érkeztek meg.²³ A megtelepedő népesség az akkor feltehetően összefüggő erdőterület jelentős részét kiirtotta (aszalással és égetéssel²⁴), így gyepeket (kaszálókat és legelőket) alakított ki a tejtermelő szarvasmarhatartásra épülő gazdálkodás egész éves takarmányszükségletének biztosítására.²⁵ A napjainkban jellemző tájszerkezet az 1870-es évekre kialakult: a táj harmadát erdők (30,2%), kétharmadát irtásrétek (66,8%, kaszálók 30,4%, legelők 36,4%) borítják.²⁶ A szántóterületek aránya 3%.²⁷ Az átlagos birtokméret Gyimesben 3,8 ha,²⁸ a kaszálóparcellák átlagos mérete 0,97 ha.²⁹

A gyimesi gazdálkodók a kaszálóknak két fontosabb típusát különítik el: 1.) bennvaló és 2.) kinnvaló kaszálók. A bennvaló kaszálók a településen belül és közelében, a hegylábakon található, két altípusuk 1a.) a településen, a házak közt található völgyalji bennvaló és 1b.) hegylábi bennvaló kaszálók. A kinnvaló kaszálók a hegyoldalak magasabb részein találhatóak.³⁰ A három jellemző kaszálótípus között elsősorban a használat intenzitásában vannak különbségek.

²² Részleteiben lásd: Ilyés 2005: 53; Babai–Molnár 2014; Babai et al. 2014: 35–47.

²³ Bárth 2006; Ilyés 2005: 45–46; 2007; Hofer 2009; Babai et al. 2014.

²⁴ Aszalás a lucfenyő (*Picea abies*) kérgének meggyűrűzését jelenti. A baltával, gyűrűsen lehántott kéreg ellehetetleníti a nedvkeringést, így a fa rövid idő alatt kiszárad (Ilyés 2007: 92; Babai et al. 2014: 27).

²⁵ Ilyés 2005: 54–55; Ilyés 2007: 92–96; Babai et al. 2014: 27.

²⁶ Sólyom et al. 2011: 14; Babai et al. 2014: 28.

²⁷ Sólyom et al. 2011: 14.

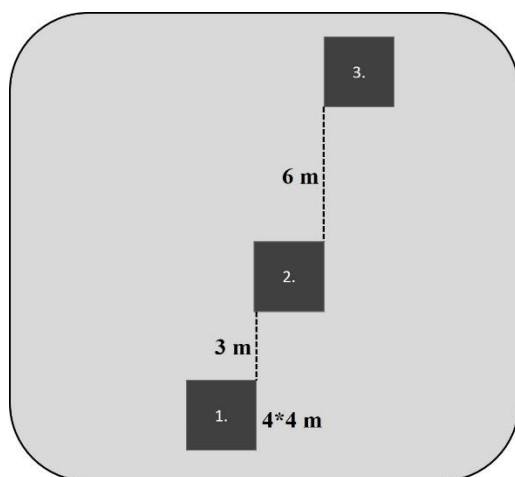
²⁸ Sólyom et al. 2011: 23.

²⁹ Saját becslés.

³⁰ Babai–Molnár 2014; Babai et al. 2014: 35.

2.2. ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

A kutatás során négy mintaterületet jelöltünk ki a Hidegségi-patak mentén húzódó hegyoldalakon (*Barackos, Jávárdi, Cokán, Kőponyás* mintaterületek). A hegyoldalakon található kaszálóparcellák tulajdonosaival félig strukturált interjúkat készítettünk az adott kaszálóparcella használatáról. Összesen 23 parcelláról gyűjtöttünk adatokat, a 16 gazdálkodó-tulajdonossal készített interjúk során (ha egy adott parcella helyét az interjú során nem sikerült pontosan meghatározni, műholdfotók segítségével) határoztuk meg a parcella pontos helyzetét. A parcellahatárok terepi azonosítását a magántulajdonban levő parcellák határjelölései általában egyértelművé tették (pl. kerítés, karók, a határra helyezett hangyabolyok, fásor).³¹ Az egyes parcellák vagy parcellarészletek használata homogén volt (ha a használati homogenitás nem volt egyértelműen meghatározható, a parcella adatait az elemzések során nem vettük figyelembe).

1. ábra: A kaszálóparcellák növényzete vizsgálatának elrendezése – a 4×4 méteres kvadrátok egymáshoz viszonyított helyzete.

Kérdéseink a vegetációt alakító kaszálóhasználati lépésekre vonatkoztak (pl. kaszálás gyakorisága, trágyázás intenzitása 5 évre visszamenőleg). Ezeket a korábbi kutatások eredményei alapján határoztuk meg.³² Az interjúalanyok 81%-a főállású gazdálkodó volt, életkoruk 20 és 85 év között változott. A kinnvaló (nemtrágyázott) kaszálóparcellákat a mintaterületek alacsonyabb régióiban jelöltük ki, hogy a növényzetben mutatkozó eltéréseket ne a tengerszintfeletti magasságból fakadó eltérések eredményezzék.

Így a mintaterületeken vizsgált

kaszálóparcellák potenciális növényzete és a potenciális fajkészlet is hasonló volt, megteremtve a lehetőséget a parcellák növényzete és a tájhasználat közti összefüggések vizsgálatára (a fajkészletből adódó különbségek e tekintetben nem jelentettek problémát).

³¹ Ilyés 2001: 59; Babai et al. 2014: 90.

³² Babai–Molnár 2014; Babai et al. 2014.

A vizsgált kaszálóparcellák növényzetét 4×4 méteres kvadrátokat kijelölve mértük fel (minden kaszálóparcellán három ilyen kvadrátot jelöltünk ki, így a 23 parcellán összesen 69 kvadrátot mértünk fel) (1. ábra). A kvadrátok területén fajlistát készítettünk, meghatároztuk az egyes fajok borításértékeit (%-os meghatározás).

Kiemelt figyelmet fordítottunk a gyepeket alkotó fajok közt a három, gazdasági szempontból is fontos funkciós csoportra: a fűfélékre (*Poaceae*), a pillangósokra (*Fabaceae*, pl. lóherefajok – *Trifolium* spp., szarvaskerep – *Lotus corniculatus*) és az egyéb virágos fajokra (angol megfelelője: forbs).

2.3. AZ ADATOK ELEMZÉSE

Az adatokat elsősorban a Microsoft Office Excel 10 program segítségével (kisebbségi mértékben az R 3.5.1 (R Core Team 2016) programozási környezetben) elemeztük. A vizsgált gyepekben kijelölt kvadrátok növényfajainak becsült borítási értékeit összesítettük és a három fő (a gyepgazdálkodásban fontos) növényi funkcionális típus (fűfélék, pillangósok, egyéb virágos fajok – lásd fent) szerint osztottuk fel a borítási értékeket. A növényi funkcionális típusok borításának viszonyait (a három kaszálótípus függvényében) diagramok segítségével szemléltetjük. A három kaszálóhasználati típusban, 4×4 m-es kvadrátok alapján mért átlagos fajgazdagságot oszlopdiagram segítségével ábrázoltuk. A félig-strukturált interjúk adatait a gyephasználati elemek szerint értékeltük, jelenlét-hiány, valamint minden egyes gyephasználati elem hozzávetőleges gyakoriságának, intenzitásának szintjén. A gyephasználati elemek jelenlét-hiány, ill. gyakorisági adatait a három kaszálótípus szerint táblázatokba rendeztük, és az eredményeket ezek segítségével ismertetjük.

3. A tájhasználat hatása a növényzetre – eredmények

3.1. A FŐ KASZÁLÓTÍPUSOK KÖZTI ELTÉRÉSEK

A gyimesi gazdálkodók két főbb kaszálótípust különítenek el, a völgyaljhoz (településhez) közelebb eső *bennvaló* és a távolabbi *kinnavaló kaszálókat*. A *bennvaló kaszáló* közt a völgyalji és a hegylábi kaszáló nemcsak a földrajzi helyzet, de a használat intenzitása szempontjából is elkülönülnek. Mivel ezeket az altípusokat eltérő növényzetük miatt a gyimesi gazdák is megkülönböztetik, noha külön helyi nevük nincs, ezeket külön vizsgáljuk.

A bennvaló kaszálókat a használat szempontjából leginkább a trágyázás és a kaszálás gyakorisága különíti el a kinnvaló kaszálóktól. A gyepek trágyázása, mint kaszálókezelési lépés csak a második világháborút követően jelent meg Gyimesben. A szántóföldek (gabonaföldek) egy jelentős részének felhagyásával nagy mennyiségű trágya szabadult fel, amelyet a gyimesi gazdák a kaszálókra juttathattak („*régebb több vót a szántóföld. S a ganyékat odarakták reá. Gabonát természetettek. Most gabonát nem vetnek, csak pityókát, s akkor jut a pázsinttra [gyepre].*”³³). A bennvaló kaszálók trágyázása átalakította azok növényzetét, elősegítve a fűfélék (*Poaceae*) dominanciáját. Az alacsonyabb tengerszintfeletti magasság és a trágyázás együttesen sarjűkaszálást tesz lehetővé (kaszálás évente két alkalommal). Ezt az intenzívebb gyephasználatot a trágya használata tette lehetővé.

A völgyalji kaszálók a legintenzívebben (inkább legkevésbé extenzíven) használt gyepek (leggyakrabban trágyázott, évente akár 2-3 alkalommal kaszált), a heglábiak extenzívebben (néhány évente trágyázott, évente 1-2 alkalommal kaszált) kezeltek.

Használati lépés	Bennvaló-völgyalji	Bennvaló-heglábi	Kinnvaló
Kaszálás, kaszálás száma	***	**	*
Trágyázás	***	**	*
Felülvetés (szénamurha)	***	**	*
Felülvetés (takarmánybaltacim)	-	-	**
Sarjűlegeltetés	**	**	*
Mérgező növények szelektív irtása	*	*	***
Tavaszi tisztítás	***	***	***
Mohaborítás visszazorítása	-	-	*

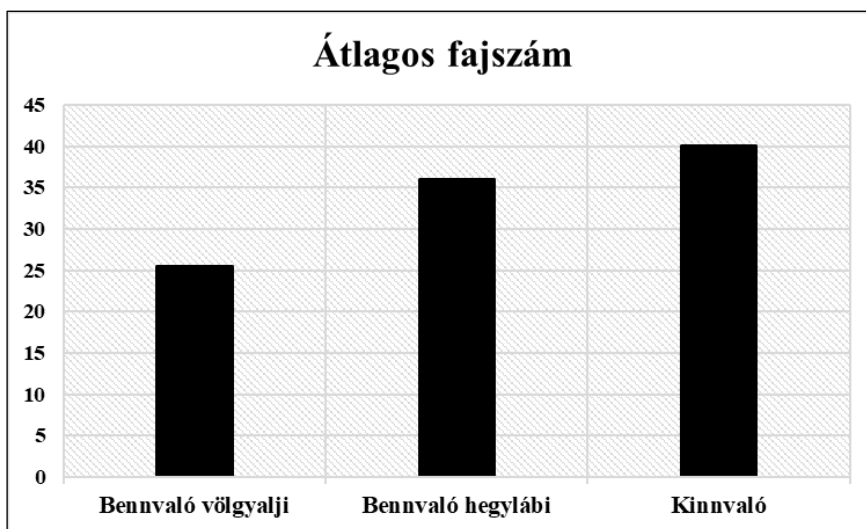
1. táblázat: A három gyimesi kaszálótípus használata és használatuk intenzitása közötti hasonlóságok és eltérések. A kezelési lépések sorrendje nem az évkört tükrözi, hanem a gyephasználati elemek növényzetre gyakorolt hatását. (A kaszálás intenzitása: * egy kaszálás évente, ** egy-két kaszálás évente, *** két-három (vagy több) kaszálás évente; a további használati lépések gyakorisága: * alkalomszerű, ** közepesen gyakori, *** gyakori.)

A kinnvaló kaszálók a legextenzívebben használt gyepek, itt a legkisebb a kezelés intenzitása (trágyázás általában nincs, évente egyszer kaszált gyepek). Ennek következtében ezekben a gyepekben jóval kisebb a fűfélék aránya, így egyéb virágos növények (pl. pillangósok és más lágyszárú, társulásalkotó növényfajok) is

³³ Saját gyűjtés – nő, 85 éves, Gyimesközélpok, Hidegségpataka.

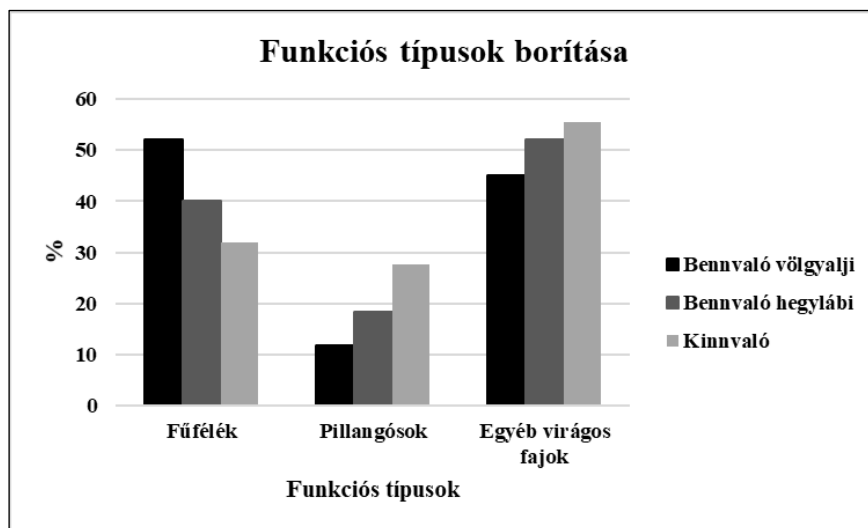
nagy szerepet játszanak a gyep kialakításában és fajgazdagságának növelésében (a megtermett széna *lapis* [leveles]) (1. táblázat).

A használat intenzitásának különbségei a gyepek növényvilágára, fajkészletére, a funkciós csoportok (fűfélék, pillangósok, egyéb virágos fajok) mennyiségére is hatással vannak (2a. és 2b. ábra). A kaszálások száma, a trágya alkalmazása vagy a szénamurha használata önmagában is alakítja a fajkészletet, együttes hatásuk azonban még fontosabb.

2a. ábra: A vizsgált kaszálótípusok átlagos fajszáma (16 m²).

A fajgazdagság a legintenzívebben használt bennvaló völgyalji kaszálókon a legkisebb (25,6 faj/kvadrát), a hegylábi kaszálókon nagyobb (36,0 faj/kvadrát), a legnagyobb fajszám a kinnvaló kaszálókon (40,1 faj/kvadrát) jellemző (2a. ábra). A kaszálótípusok használatának eltérő intenzitása következtében a fűfélék borítása a különböző kaszálótípusokban jelentősen eltér (2b. ábra). A bennvaló völgyalji kaszálókon a legnagyobb a (tarackos) fűfélék funkciós típusának borítása, és folyamatosan csökken a kinnvaló kaszálók felé (bennvaló völgyalji: 52,2%; bennvaló hegylábi: 40,04%; kinnvaló: 32,01%). A pillangósok funkciós típusának jelenléte a legkevésbé extenzíven használt bennvaló völgyalji kaszálókon kisebb, jelentősebb a jelenlétük a hegylábi bennvaló kaszálókon, míg legnagyobb mennyiségben a kinnvaló kaszálókon jelennek meg (2b. ábra) (bennvaló völgyalji: 11,85%; bennvaló hegylábi: 18,34%; kinnvaló: 27,73%). Az egyéb virágos fajok csoportjába tartozó fajok szintén a bennvaló völgyalji kaszálókon vannak jelen a legkisebb mennyiségben, míg a kinnvaló kaszálókon érik el maximális borításukat (bennvaló völgyalji: 45,08%; bennvaló hegylábi: 52,02%; kinnvaló: 55,59%).

2b. ábra: A funkciós csoportok borításának alakulása a különböző kaszálótípusokban.

A különböző funkciós típusok borítását a három kaszálótípusban a kaszálóhasználat intenzitása befolyásolta. Nem az egyes kaszálóhasználati elemek hatnak önmagukban, hanem az egy kaszálótípusban alkalmazott kaszálóhasználati elemek összessége és alkalmazásuk intenzitása (frekvenciája) hat a funkciós típusok borítására.

A különböző kaszálótípusok növényzete közötti eltéréseket a gyimesi gazdálkodók is érzékelik. Az eltérő intenzitású hasznosítás, illetve a tengerszintfeletti magasság szerepét is figyelembe veszik a különböző kaszálótípusok növényzete értékelésében. A különbségeket elsősorban a gyepalkotó fűfajok kapcsán hangsúlyozzák, annak ellenére, hogy az itt előforduló fűfajok (*Poaceae*) többségét a gyimesi gazdálkodók egy aluldifferenciált népi taxonba (helyi névén: *imola*) sorolják (a faj-szintű elkülönítésnek gazdasági és ökológiai szempontból sincs jelentősége):³⁴ „a kinti, hegyi kaszálókon vannak olyan fűfélék, ami nem lesz meg mind itt benn nálunk a kerti füvekbe.”³⁵

³⁴ Aluldifferenciált népi taxon alatt értjük azokat a fajcsoportokat, amelyek esetében a helyi közösség egyetlen népi névhez több biológiai fajt rendel, egy kategóriába sorol. Az egy népi taxonba sorolt biológiai fajok gazdasági és / vagy kulturális szempontból hasonlóak, így nincs jelentősége a külön névvel jelölésnek (vö. Berlin 1992). Ugyanakkor a közösség gyakran ilyen esetekben is érzékeli az egy népi taxonba sorolt biológiai fajok különbözőségét („ez is *imola*, de nem az a fajta. Az *imolák* is, így van több féle, több olyan fű, hogy mi úgy mondjuk *imola*, de mégse nem egyforma, s biztos más neve van. Van amelyiknek olyan, mint a zabnak vagy a búzának, úgy ki van hányva olyan apró feje, a

A gyepek ökológiai és gazdasági szempontból is legfontosabb fajai a fűfélék (*Poaceae*): a széna mennyisége és minősége szempontjából is meghatározó a jelenlétük. A gyimesiek pontosan érzékelik a különböző használati intenzitás hatását a fűfélék borítására: „*a kövér helyen* [trágyázott, bennvaló kaszáló] *inkábbat imolásabb fű terem* [tehát nagyobb a fűfélék aránya], *s a sován helyen* [nem-trágyázott, kinnvaló kaszáló] *ilyen laposabb, zsanikásabb* [több benne az egyéb virágos növény, zsanika = palástfű-fajok (*Alchemilla* spp.)]. *Abba' is van imola...*”³⁶, azaz a bennvaló kaszálón a fűfélék, a nem-trágyázott, kinnvaló kaszálón inkább az egyéb virágos fajok jelenléte meghatározó, ahogy azt a botanikai felmérések is alátámasztják (vö. 2. ábra). Az interjúk során a kaszálótípusok további funkciós csoportjai közötti borítás-különbségek is felmerültek, különös tekintettel a gyógynövényekre (az egyéb virágos fajok funkciós csoportba sorolható fajok), mint a közösség számára fontos, nagy mennyiségben gyűjtött fajcsoport:³⁷ „*a bentü kaszálókba' nincsen anynyi gyógynövény, mint a kintükbe'. Ahol ganyéztott, ottan nem lesz. Onné' kihál.*”³⁸

3.2. A PARCELLA-LÉPTÉKŰ TÁJHASZNÁLATI SOKFÉLESÉG HATÁSA A NÖVÉNYZETRE

Az interjúk alapján megállapítható, hogy szinte nincs két teljesen hasonló módon kezelt kaszálóparcella a hegyoldalakon (3a-c. ábra). A három jól elkülönülő kaszálótípus kezelésében felfedezhetők mintázatok, de a típusokon belül a parcellák használata szinte minden esetben eltérő (4. ábra).

másiknak van, csak egész olyan tömör, mint a rozs. Láttam, hogy többféle termése van, aztán mi mindegyiket imolának hívjuk.”), de mivel nincs kulturális vagy gazdasági jelentősége a faj-szintű elkülönítésnek, azt nem teszik meg (vö. Molnár–Babai 2009; Babai et al. 2014).

³⁵ Saját gyűjtés – férfi, 58 éves, Gyimesközéplak, Hidegségpataka.

³⁶ Saját gyűjtés – férfi, 41 éves, Gyimesközéplak, Hidegségpataka.

³⁷ A kulturális feltűnőség (cultural salience – vö. Hunn 1990) szempontjából fontos fajok, amelyek nagy szerepet játszanak napjainkban is. A gyimesiek több gyógynövényt is nagy mennyiségben gyűjtenek, így pl. *ezergőgyűfű* (szurokfű – *Origanum vulgare*), *gyertyafű* (fecsketárnics – *Gentiana asclepiadea*), *vérburján* (lyukaslevelű orbáncfű – *Hypericum perforatum*), *pulykafű* (cickafark-fajok – *Achillea* spp.) stb.

³⁸ Saját gyűjtés – nő, 43 éves, Gyimesközéplak, Hidegségpataka.

3a. és 3b. ábra: A parcella-léptékű tájhasználati sokféleség a szénacsinalás (kaszálás időzítése) idején válik látványossá. A gazdálkodók egyéni döntései és családi hagyományai jelentősen befolyásolják az egyes gyepgazdálkodási lépéseket, így pl. a kaszálás időzítését. E döntések pedig hatással vannak a parcellák növényzetére.
Fényképek: Molnár Abel, Molnár Zsolt.

3c. ábra: A gyimesi nevén bárányláb (mezei zsálya - *Salvia pratensis*) június első felében, azaz a kaszálás előtt virágzó állományai jól jelzik a kaszálóparcella-léptékű tájhasználati sokféleség hatását a növényzetre. Fénykép: Babai Dániel

Kezelési lépések	Völgyalji bennvaló								Hegylábi bennvaló								Kinnvaló						
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1a Intenzív trágyázás (minden év)																							
1b Közepes trágyázás (minden 2. év)																							
1c Extenzív trágyázás (3 évente/ alkalmanként)																							
1d Trágyázás alkalmanként – a parcella egy részén																							
2a Intenzív kaszálás (3 vagy több / év)																							
2b Extenzív kaszálás (1, ritkán 2 / év)																							
3 Szénamurha szórása																							
4 Takarmánybaltacim vetése																							
5 Kézi gyomirtás																							
6 Kaszáló-tisztítás																							

4. ábra: A kaszálóparcellák használati sokfélesége a tulajdonosokkal készített félig-strukturált interjúk alapján.

Egyes kaszálóhasználati lépések (pl. tavaszi tisztítás) valamennyi kaszálóparcellán jellemzők. Más elemek egy adott kaszálótípushoz kötődnek (pl. évi egyszeri kaszálás – kinnvaló kaszálók, különböző intenzitású trágyázás – bennvaló kaszálók). Vannak random mintázatot követő kaszálókezelési elemek is, amelyek egyértelműen nem köthetők egy kaszálótípushoz (pl. szénamurha alkalmazása,

kézi gyomirtás). Összességében megállapítható, hogy a kaszálókezelési elemek olyan változatos mintázatot követnek, hogy valamennyi kaszálóhasználati lépést tekintve szinte nincs két egyformán kezelt kaszálóparcella a vizsgált mintaterületeken. A gazdálkodók családon belül örökölt hagyományai, egyéni döntései és a családi gazdaság munkaszervezeti lehetőségei alakítják a kaszálás időpontját. Ezek az egyedi használatból adódó eltérések a növényzetre is hatással vannak. Nemcsak önmagában a kaszálás vagy bármely más kaszálókezelési elem alakítja a kaszálók növényzetét, hanem a kaszálókezelési lépések összességének egyéni döntéseken alapuló (gyakorisági és időbeli) sokfélesége is (vö. 3a-c. ábra).

4. Az eredmények megvitatása

A gyimesi gazdálkodók két fő kaszálótípust különítenek el, a kinnvaló és a bennvaló kaszálókat (ez utóbbin belül elkülönülnek a bennvaló völgyalji és a bennvaló hegylábi kaszálók). E típusok használata a geomorfológiai sajátosságok és kötöttségek miatt jelentősen eltér egymástól (trágya szállíthatósága, kaszálások száma, vegetáció érése stb.). A különbségek mind a használatban, mind a használat alakította növényzetben jól láthatók. A kaszálóparcellák kezelésének elemei, azok alkalmazási gyakorisága, az alkalmazás tér- és időbeli mintázata eltérnek a három kaszálótípus között (bennvaló völgyalji, bennvaló hegylábi, kinnvaló). A kaszálóhasználati lépések egy része valamennyi parcellán jelen volt (pl. a tavaszi tisztítás, cserjeirtás), más lépések típushoz kötődtek (trágyázások száma), míg a használati elemek egy kisebb része inkább véletlenszerűen jelent meg (pl. murhaszórás, felülvetés takarmánybaltacimmel). Az eltérő használati intenzitás eredménye, hogy a fűfélék (*Poaceae*) a legintenzívebben kezelt gyepekben vannak jelen a legnagyobb tömegességgel (bennvaló völgyalji), míg a pillangósok (*Fabaceae*) és az egyéb virágos fajok (angolul: „forbs”) a kinnvaló kaszálókon érik el maximális borításukat, miközben a növényfajok sokfélesége is ezeken a kaszálókon a legnagyobb (kvadrát- és parcella-léptékben egyaránt). Ezt a gyimesiek is érzékelik és értékelik, e növényzeti különbségeket tudatosan kiaknázzák.

A kifinomult kaszálóhasználat részben a népesség növekedésével súlyosbódó birtokaprózódás eredménye – sokkal kisebb területen kell egy-egy családnak ugyanakkora szénamennyiséget előállítania: „*most mindenkinek kevesebb (területe) van. Akkor, a nép nem vót öppe ennyire elszaporodva. De most mindenkinek elosztódott az a kicsi, a birtokot felosztották.*”³⁹ Ennek következtében a kaszálóhasználat intenzitása

³⁹ Saját gyűjtés – férfi, 65 éves, Gyimesközélpok, Hidegségpataka.

folyamatosan nőtt: „a területek nem vótak így kiművelve, s így ellátva, hogy ennyi legyen a szénáhozam.”⁴⁰

A parcella-léptékű tájhasználati diverzitás szerepet játszik a kaszálóparcellák növényzetének alakításában, elsősorban a fűfélék és a virágos növények borítás-értékeit befolyásolva. A parcella-léptékű használati diverzitás, a sokféle, különböző mértékben alkalmazott gyephasználati elem nagyobb szerepet játszik a fajkészlet alakításában, mint a kezelési elemek száma önmagában. Ennek gazdasági jelentősége is van, hiszen a különböző kaszálótípusok szénája más-más haszonállat takarmányozására alkalmas: a kinnvaló kaszálók szénáját elsősorban a szarvasmarhának, a bennvaló kaszálóét a lónak adják a gyimesi gazdálkodók („*nagyon jó a hegyi széna azér', mer' abba' több a táplálék... A hegyi széna zsanikás, sok lapis.*” „*A benni széna, ez úgy régebb is inkább lómarhának növel. Az szereti azt a nagy, bosszú szárút.*”⁴¹) A parcella-léptékű tájhasználati diverzitás a gazdálkodók egyéni döntéseinek, a családi hagyományoknak, a családi gazdaság munkaszervezeti lehetőségeinek is függvénye. Ezen felül a kaszálóparcella kitettsége, megközelíthetősége és a településtől való távolság is befolyásolja a használatot, csakúgy, mint az adott év időjárása.⁴² Ezek a használati és növényzeti diverzitást befolyásoló tényezők szintén befolyásolják azt a parcella-léptékű (táj)használati diverzitást, amely komoly szerepet játszik a fajgazdagság fenntartásában.

A kaszálás időpontjának egyéni döntésen alapuló megválasztása hatással van a növényzetre, a fajgazdagságra. Akár egy-két hetes eltérés is lehetséges két szomszédos parcella lekaszálása között, amely minden bizonnyal hatással van a különböző fajok magérlelésére és magszórására.

A három kaszálótípus és a parcellák növényzetében jelentős különbségek voltak, de valamennyi parcella és használati típus viszonylag fajgazdagnak bizonyult. A külterjes gazdálkodási forma, a parcella-léptékű tájhasználati diverzitás, azon belül pedig a szénamurha alkalmazása is hozzájárult a viszonylag homogén gyepi fajkészlet kialakításához, amely változatos módon jelenik meg az egyes kaszálóparcellákon. A legintenzívebben (legkevésbé extenzíven) kezelt kaszálóparcellákon is viszonylag magas a fajszám összehasonlítva azt Európa más hegyvidéki területein használt kaszálók fajgazdagságával.⁴³

⁴⁰ Saját gyűjtés – férfi, 82 éves, Gyimesközéplak, Hidegségpataka.

⁴¹ Babai et al. 2014: 110.

⁴² Vö. Niedrist et al. 2009: 204–206; Babai et al. 2014: 87–88.

⁴³ Vö. Plantureux et al. 2005; Niedrist et al. 2009; Csergő–Demeter 2012: 41.

5. Természetvédelmi vonatkozások

A kifinomult gyephasználati rendszer célja a szénahozam mennyiségének és minőségének optimalizálása, az ingadozások kiküszöbölése (minőségileg és mennyiségileg is megfelelő téli takarmány, az időjárás okozta termésingadozások kiküszöbölése).⁴⁴ A nagy biológiai sokféleség (mind a növény-, mind az állatvilágot illetően) egyfajta pozitív „melléktermék”.⁴⁵

A gyimesi gyepgazdálkodás külterjes módja elsősorban a táji adottságoknak (a gépesítés lehetőségei nagyon korlátozottak), a családi gazdaságok anyagi lehetőségeinek, napjainkban pedig részben a szabályozási környezetnek köszönhető. Románia EU-csatlakozását követően egy Natura 2000 területet jelöltek ki a vizsgált régióban (ROSCI0323), amelynek szabályozása a gyepgazdálkodást számos tevékenységében érinti.⁴⁶ A szabályozás negatív következménye, hogy a gyakran gazdálkodási szempontból előnytelen, korlátozó előírások felgyorsítják az Európa-szerte jellemző, Gyimesben azonban még kevésbé hangsúlyos (de jelen levő) felhagyási gyakorlatot.⁴⁷ A társadalmi-gazdasági környezet sajátosságai (pl. erős (de lazuló) táji kötődés, munkalehetőségek korlátozott száma) következtében a felhagyás lassabb ütemben zajlik, mint más erdélyi tájakban (pl. a Csíki-medencében) (5. ábra).⁴⁸ Ennek egyik oka, hogy a gyimesi gazdálkodók többsége bevételeinek legfőbb forrása a mezőgazdasági támogatásokból származó jövedelem.⁴⁹

A gazdálkodási rendszert merev szabályok közé szorító, a gazdálkodói döntéseket korlátozó, a gazdálkodási hagyományokat felülíró és szankcionáló szabályozások negatív megítélésűek. Eközben bizonyos kaszálóhasználati elemek szabályozása homogenizálja is a gyephasználatot, csökkentve a parcella-léptékű tájhasználati diverzitást, így a biológiai sokféleséget. Az egyik legfontosabb ilyen korlátozás a kaszálás időpontjára vonatkozik: a bennvaló völgyalji és hegylábi kaszálók esetében a kaszálás legkorábbi időpontjának meghatározása (július 1. után lehetséges a kaszálás a támogatásba vont gyepeken – egy-egy támogatási ciklus pedig 5 évre szól) egységesíti a kaszálás időzítését, így nagy területeken egyszerre indul meg a kaszálás, rövid idő alatt egyszerre tűnik el a lábon álló biomassza a

⁴⁴ Babai–Molnár 2014; Babai et al. 2014: 87; 2015.

⁴⁵ Babai–Molnár 2014: 128.

⁴⁶ Babai et al. 2015; Dorrensteijn et al. 2015: 6; Sutcliffe et al. 2015: 727.

⁴⁷ Galvánék–Lepš 2008; MacDonald et al. 2000; Plieninger et al. 2013; Poschlod et al. 2005; Ruprecht et al. 2010. Gyimes: Demeter–Kelemen 2012; Csergő et al. 2013.

⁴⁸ Demeter–Kelemen 2012; Sólyom et al. 2011: 23–24.

⁴⁹ Sólyom et al. 2011; Babai et al. 2015.

tájból. A hatást fokozza a kis gépi kaszák (egytengelyes alternálókaszák) megjelenése és elterjedése, amely akár 12 kaszás munkáját is kiváltja.⁵⁰

5a. ábra: A felhagyott kaszálók képe egyre megszokottabb, elsősorban a településtől távolabbi kaszálókon, de napjainkban már a település közvetlen közelében sem szokatlan. Fénykép: Molnár Abel

5b. ábra: Az elhagyott, pusztuló szénatároló épületek is jelzik a társadalmi-gazdasági változást, amely a kaszálók felhagyását eredményezte. Fénykép: Babai Dániel

Ugyanakkor ezek a gépek lassítják a felhagyás ütemét, hiszen jelentősen gyorsítják a kaszálás sebességét, jelentősen lerövidítik a kaszálásra szánt időt, amely napjainkban fontos szempont (a gyimesi kaszálók még kb. 90%-a kaszált).

A kaszálás idejének korlátozása gazdaságilag kedvezőtlen a családi gazdaságok számára (előregszik a széna), miközben természetvédelmi szempontból is káros következményekkel jár (csökken a használati diverzitás). Átalakít(hat)ja a gyepek jellemző fajgazdagságát, egyedi fajkészletét, valamint a gazdálkodási szempontból fontos funkciós csoportok/típusok (pl. pillangósok és egyéb lágyszárúak) borítási arányait, potenciálisan lerontva a takarmányértékét is.

Hasonlóan más közösségekhez, a gyimesi gyepgazdálkodás is a kialakított kultúrtáj adottságaihoz és kötöttségeihez igazodó rendszer,⁵¹ amelyet kontinensünk magashegységi régióiban másutt is leírtak.⁵² A gazdálkodást szabályozó intézményeknek figyelembe kellene venniük a még működő extenzív tájhasználati rendszerek hagyományos működési elveit, lehetőségeit és eredményeit a szabályozások kialakítása során,⁵³ így fenntartva a parcella-léptékű tájhasználati mikrodiverzitást, a számos kezelési lépés együttes (kombinált) hatását, amely táji léptékben is fontos szerepet játszik a gyepek fajkészletének fenntartásában.⁵⁴

⁵⁰ Babai et al. 2014; 2015.

⁵¹ Babai et al. 2014.

⁵² Románia: Dahlström et al. 2013; Svájc: Fischer–Wipf, 2002; von Glasenapp–Thornton, 2011; Franciaország: Meilleur 1986.

⁵³ Babai et al. 2015.

⁵⁴ Molnár–Berkes 2018.

A parcella-léptékű tájhasználati diverzitást a gyimesi gazdálkodók maguk is felismerik: „*ha nem volna kerítés, akkor is látszik (hol a határ). Mindenki különbözik egy kicsit.*”⁵⁵ Remélhetőleg még hosszú időn át életben marad ez a tájhasználati rendszer, éltetve a helyi közösséget és az élővilágot egyaránt.

6. Köszönetnyilvánítás

A kutatás során a helyi gazdálkodók, parcellatulajdonosok mind az interjúzást, mind a kaszálók növényzetének felmérését segítették. Segítségüket köszönjük: Ambrus Csaba, Blága Virág, Boczony Dezső, Boczony Ibolya, Bodor Ervin, Csilip Dénes, Ferencz Károly, Ferencz Lenke Mária, Gábor László, Lajos András, Molnár Anna, Molnár Károly, Molnár Mária, Prezsmer Bettina, Prezsmer Károly, Prezsmer Mihály, Tankó István, Tímár Antal, Tímár Dezső, Tímár Gyula, Tímár Gyula János, Tímár Piroska, Molnár Zoltán és Tímár János.

Köszönjük továbbá Molnár Ábel, Lengyel Attila, Barczy Attila, Saláta Dénes, Centeri Csaba, Virágh Klára, Kelemen András, Valkó Orsolya, Harman Béla, Ragályi Péter, Michal Hejzman, Jan Lepš, Thomas Fricke és Samantha Charman terepi munkálatok és az elemzések során nyújtott segítségét.

A munkát a Szent István Egyetem Kutató Kari Pályázata (MKK-791-10-34/2014), valamint a Szent István Egyetem, KT Doktori Iskola (Kun Róbert); továbbá a GINOP-2.3.2-15-2016-00019 pályázat (Molnár Zsolt és Bartha Sándor), végül az MTA Prémium Posztdoktori Pályázat támogatta (PPD008/2017) (Babai Dániel).

Irodalom

- BABAI Dániel – MOLNÁR Zsolt
2014 Small-scale traditional usement of highly species-rich grasslands in the Carpathians. *Agriculture, Ecosystem, and Environment*. 182. 123–130.
- BABAI Dániel – MOLNÁR Ábel – MOLNÁR Zsolt
2014 „*Abogy gondozza, úgy veszi hasznát!*” Hagyományos ökológiai tudás és gazdálkodás Gyimesben. Budapest – Vácrátót: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – MTA Ökológiai Kutatóközpont

⁵⁵ Saját gyűjtés – férfi, 43 éves, Gyimesközélpok, Hidegsgpataka.

- BABAI Dániel – TÓTH Antónia – SZENTIRMAI István – BIRÓ Mariann – MÁTÉ András – DEMETER László – SZÉPLIGETI Máttyás – VARGA Anna – MOLNÁR Ábel – KUN Róbert – MOLNÁR Zsolt
 2015 Do conservation and agri-environmental regulations effectively support traditional small-scale farming in East-Central European cultural landscapes? *Biodiversity and Conservation*. 24. 3305–3327.
- BALDOCK, David – BENNETT, Harriett – PETERSEN, Jan-Erik – VEEN, Peter – VERSCHUUR, Gerwin
 é. n. *Developing Agri-Environment Programmes in Central and Eastern Europe – a manual*. London: IEEP
- BÁRTH János
 2006 A csíkszentmiklósi havashasználat és a Tatros-völgy korai népessége. In Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2005. Társadalom- és Humántudományok*. 17–36. Csíkszereda: Csíki Székely Múzeum
- BEAUFOY, Guy – MARSDEN, Katrina
 2010 *CAP Reform 2013: Last chance to stop the decline of Europe's High Nature Value farming?* Joint position paper by EFNCP, BirdLife, Butterfly Conservation Europe and WWF Europe
- BEAUFOY, Guy – BALDOCK, David – CLARK, Julian
 1994 *The nature of farming: Low intensity farming systems in nine European countries*. London: Institute for European Environmental Policy
- BERLIN, Brent
 1992 *Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. Princeton – New Jersey: Princeton University Press
- BIGNAL, Eric M. – MCCRACKEN, David I.
 1996 Low-intensity farming systems in the conservation of the countryside. *Journal of Applied Ecology*. 33. 413–424.
- COUSINS, Sara A. O. – ERIKSSON, Ove
 2001 Plant species occurrences in a rural hemiboreal landscape: effects of remnant habitats, site history, topography and soil. *Ecography*. 24. 461–469.
- CSERGŐ Anna M. – DEMETER László
 2012 *Plant species diversity and traditional management in Eastern Carpathians grasslands*. EFNCP-jelentés
- CSERGŐ Anna M. – DEMETER László – TURKINGTON, Roy
 2013 Declining diversity in abandoned grasslands of the Carpathian Mountains: do dominant species matter? *Plos One*. 8. e73533.
- DAHLSTRÖM, Anna – IUGA, Ana-Maria – LENNARTSSON, Tommy
 2013 Managing biodiversity rich hay meadows in the EU: a comparison of Swedish and Romanian grasslands. *Environmental Conservation*. 40. 194–205.
- DEMETER László – KELEMEN Alpár
 2012 *Quantifying the abandonment of mountain hay meadows in the Eastern Carpathians*. EFNCP-jelentés
- DORRESTEIJN, Ine – LOOS, Jacqueline – HANSPACH, Jan – FISCHER, Joern
 2015 Socioecological drivers facilitating biodiversity conservation in traditional farming landscapes. *Ecosystem Health and Sustainability*. 1. 1–9.
- FISCHER, Sabine F. – POSCHLOD, Peter – BEINLICH, Burkhard
 1996 Experimental studies on the dispersal of plants and animals on sheep in calcareous grasslands. *Journal of Applied Ecology*. 33. 1206–1222.
- FISCHER, Markus – WIPF, Sonja
 2002 Effect of low-intensity grazing on the species-rich vegetation of traditionally mown subalpine meadows. *Biological Conservation*. 104. 1–11.

- FRIEDMANN, Harriet – MCMICHAEL, Philip
1989 Agriculture and the State System: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present. *Sociologia Ruralis*. 29. 93–117.
- GALVÁNEK, Dobromil – LEPSŠ, Jan
2008 Changes of species richness pattern in mountain grasslands: abandonment versus restoration. *Biodiversity & Conservation*. 17. 3241–3253.
- von GLASENAPP, Markus – THORNTON, Thomas F.
2011 Traditional ecological knowledge of Swiss alpine farmers and their resilience to socioecological change. *Human Ecology*. 39. 769–781.
- HÁJKOVÁ, Petra – ROLEČEK, Jan – HÁJEK, Michal – HORSÁK, Michal – FAJMON, Karel – POLÁK, Michal – JAMRICOVÁ, Eva
2011 Prehistoric origin of the extremely species-rich semi-dry grasslands in the Bílé Karpaty Mts (Czech Republic and Slovakia). *Preslia*. 83. 158–204.
- HANSSON, Margareta – FOGELFORS, Håkan
2000 Management of a semi-natural grassland; results from a 15-year-old experiment in Northern Sweden. *Journal of Vegetation Science*. 11. 31–38.
- HOFER Tamás
2009 A gyimesi csángó népcsoport kialakulása. In Hofer Tamás (szerk.): *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. 66–77. Budapest: L'Harmattan Kiadó
- HUBAND, Sally – MCCRACKEN, David I.
2011 Understanding High Nature Value Agriculture in the Romanian Carpathians: a Case Study. In Knowles, Barbara (szerk.): *Mountain Hay Meadows: Hotspots of biodiversity and traditional culture*. London: Society of Biology
http://www.mountainhaymeadows.eu/online_publication/08-understanding-high-nature-value-agriculture-in-the-romanian-carpathians-a-case-study.html (A letöltés dátuma: 2019. 05. 19.)
- HUNN, Eugene
1990 Size as Limiting the Recognition of Biodiversity in Folkbiological Classifications: One of Four Factors Governing the Cultural Recognition of Biological Taxa. In Medin, Douglas L. – Atran, Scott (szerk.): *Folkbiology*. 47–69. Cambridge – Massachusetts – London: MIT Press
- ILYÉS Zoltán
2001 Az állattartás és rétgazdálkodás hatása a történeti kultúrtáj mintázottságára és antropogén morfológiai elemeire. In Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. 53–66. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete
- 2005 Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. Szempontok Gyimes kistérségi erőforrásainak értékeléséhez. In Bakó Boglárka – Szoták Szilvia (szerk.): *Magyarlaktia kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. 45–65. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- 2007 *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi fejlődése Gyimesben*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola
- JANIŠOVÁ, Monika – MICHALCOVÁ, Dana – BACARO, Giovanni – GHISLA, Anne
2014 Landscape effects on diversity of semi-natural grasslands. *Agriculture, Ecosystem and Environment*. 182. 47–58.

KNOWLES, Barbara

- 2011 Mountain Hay Meadows: the Romanian Context and the Effects of Policy on High Nature Value Farming. In Knowles, Barbara (szerk.): *Mountain hay meadows – hotspots of biodiversity and traditional culture*. http://www.mountainhaymeadows.eu/online_publication/02-mountain-hay-meadows-the-romanian-context-and-the-effects-of-policy-on-high-nature-value-farming.html (A letöltés dátuma 2019. 05. 19.)

KUN Róbert – BARTHA Sándor – MALATINSZKY Ákos – LENGYEL Attila – MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel

- 2019 „Everyone does it a bit differently!”: Evidence for a positive relationship between micro-scale land-use diversity and plant diversity in hay meadows. *Agriculture, Ecosystem and Environment*. (publikálásra elfogadott kézirat)

MACDONALD, Daisy – CRABTREE, J. Robert – WIESINGER, Georg – DAX, Thomas – STAMOU, Nikolaos – FLEURY, Philippe – GUTTERREZ LAZPITA, Juan – GIBON, Annick

- 2000 Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: Environmental consequences and policy response. *Journal of Environmental Management*. 59. 47–69.

MARINI, Lorenzo – SCOTTON, Michele – KLIMEK, Sebastian – ISSELSTEIN, Johannes – PECILE, Angelo

- 2007 Effects of local factors on plant species richness and composition of Alpine meadows. *Agriculture, Ecosystems and Environment*. 119. 281–288.

MARINI, Lorenzo – SCOTTON, Michele – KLIMEK, Sebastian – PECILE, Angelo

- 2008 Patterns of plant species richness in Alpine hay meadows: Local vs. landscape controls. *Basic and Applied Ecology*. 9. 365–372.

MARINI, Lorenzo – FONTANA, Paolo – KLIMEK, Sebastian – BATTISTI, Andrea – GASTON, Kevin J.

- 2009 Impact of farm size and topography on plant and insect diversity of managed grasslands in the Alps. *Biological Conservation*. 142. 394–403.

MEILLEUR, Brian,

- 1986 *Alluetain Ethnoecology and traditional economy: The procurement and production of plant resources in the Northern French Alps*. PhD thesis. Washington: University of Washington

MERUNKOVÁ, Kristina – PREISLEROVÁ, Zdenka – CHYTRÝ, Milan

- 2012 White Carpathian grasslands: can local ecological factors explain their extraordinary species richness? *Preslia*. 84. 311–325.

MITLACHER, Kirsten – POSCHLOD, Peter – ROSEN, Ejvind – BAKKER, Jan Pouwel

- 2002 Restoration of wooded meadows – a comparative analysis along a chronosequence on Öland (Sweden). *Applied Vegetation Science*. 5. 63–73.

MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel

- 2009 Népi növényzetismeret Gyimesben I: Növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. *Botanikai Közlemények*. 96. 117–143.

MOLNÁR Zsolt – BERKES, Fikret

- 2018 Role of traditional ecological knowledge. In Paracchini, Maria Luisa – Zingari, Pier Carlo – Blasi, Carlo (szerk.): *Reconnecting Natural and Cultural Capital. Contributions from Science and Policy*. 183–193. Luxembourg: Publications Office of the European Union

MYKLESTAD, Åse – SÆTERSDAL, Magne

- 2004 The importance of traditional meadow usement techniques for conservation of vascular plant species richness in Norway. *Biological Conservation*. 118. 133–139.

NETTING, Robert McC.

- 1981 *Balancing on an Alp. Ecological change and continuity in a Swiss mountain community*. Cambridge: Cambridge University Press

- NIEDRIST, Georg – TASSER, Erich – LÜTH, Christian – DALLA VIA, Josef – TAPPEINER, Ulrike
 2009 Plant diversity declines with recent land use changes in European Alps. *Plant Ecology*. 202. 195–210.
- OLSSON, E. Gunilla A. – AUSTRHEIM, Gunnar – GRENNE, Synnøve N.
 2000 Landscape change patterns in mountains, land use and environmental diversity, Mid-Norway 1960–1993. *Landscape Ecology*. 15. 2. 155–170.
- PÄRTEL, Meelis – HELM, Avelina – REITALU, Triin – LIIRA, Jaan – ZOBEL, Martin
 2007 Grassland diversity related to the Late Iron Age human population density. *Journal of Ecology*. 95. 574–582.
- PAVLÚ, Lenka – PAVLÚ, Vilém – GAISLER, Jan – HEJCMAN, Michal – MIKULKA, Jan
 2011 Effect of long-term cutting versus abandonment on the vegetation of a mountain hay meadow (Polygono–Trisetion) in Central-Europe. *Flora*. 206. 1020–1029.
- PLANTUREUX, Sylvain – PEETERS, Alain – MCCracken, Davy
 2005 Biodiversity in intensive grasslands: Effect of use, improvement and challenges. *Agronomy Research*. 3. 153–164.
- PLIENINGER, Tobias – HÖCHTL, Franz – SPEK, Theo
 2006 Traditional land-use and nature conservation in European rural landscapes. *Environmental Science & Policy*. 9. 317–321.
- PLIENINGER, Tobias – GAERTNER, Mirijam – HUI, Cang – HUNTSINGER, Lynn
 2013 Does land abandonment decrease species richness and abundance of plants and animals in Mediterranean pastures, arable lands and permanent croplands? *Environmental Evidence*. 2. 1–7.
- POSCHLOD, Peter – KIEFER, S. – TRÄNKLE, U. – FISCHER, Sonja – BONN, S.
 1998 Plant species richness in calcareous grasslands as affected by dispersability in space and time. *Applied Vegetation Science*. 1. 75–90.
- POSCHLOD, Peter – WALLIS DE VRIES, Michael F.
 2002 The historical and socioeconomic perspective of calcareous grasslands – lessons from the distant and recent past. *Biological Conservation*. 104. 361–376.
- POSCHLOD, Peter – BAKKER, Jan Pouwel – KAHMEN, Stefanie
 2005 Changing land use and its impact on biodiversity. *Basic and Applied Ecology*. 6. 93–98.
- PYKÄLÄ, Juha
 2000 Mitigating Human Effects on European Biodiversity through Traditional Animal Husbandry. *Conservation Biology*. 14. 705–712.
- R CORE TEAM
 2016 R: A language and environment for statistical computing. Vienna: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/> (A letöltés dátuma: 2019 05. 19.)
- RUPRECHT Eszter – ENYEDI Márton Z. – ECKSTEIN, R. Lutz – DONATH, Tobias W.
 2010 Restorative removal of plant litter and vegetation 40 years after abandonment enhances re-emergence of steppe grassland vegetation. *Biological Conservation*. 143. 449–456.
- SÖDERSTRÖM, Bo – SVENSSON, Brigitta – VESSBY, Karolina – GLIMSKÄR, Anders
 2001 Plants, insects and birds in semi-natural pastures in relation to local habitat and landscape factors. *Biodiversity & Conservation*. 10. 1839–1863.
- SÓLYOM, Andrea – KNOWLES, Barbara – BOGDÁN, Janka – RODICS, Gergely – BIRÓ, Róbert – NYÍRŐ, Gergely
 2011 *Small scale farming in the Pogány-havas Region of Transylvania. Farming statistics, agricultural subsidies, the future of farming*. Final Report. Csíkszereda: Pogány-havas Kistérségi Társulat

STRIJKER, Dirk

2005 Marginal lands in Europe. *Basic and Applied Ecology*. 6. 99–106.

SUTCLIFFE, Laura M.E. – LARKHAM, Krsytyna,

2011 Monitoring High Nature Value Grassland in Transylvania. In Knowles, Barbara (szerk.): *Mountain hay meadows – hotspots of biodiversity and traditional culture*. https://www.mountainhaymeadows.eu/online_publication/09-monitoring-high-nature-value-grassland-in-transylvania-romania.html (A letöltés dátuma: 2019. 05 19.)

SUTCLIFFE, Laura M.E. – BATÁRY Péter – KORMANN, Urs – BÁLDI András – DICKS, Lynn V. – HERZON, Irina – KLEIJN, David – TRYJANOWSKI, Piotr – APOSTOLOVA, Iva – ARLETTAZ, Raphaël – AUNINS, Ainars – AVIRON, Stéphanie – BALEŽENTIENĒ, Ligita – FISCHER, Christina – HALADA, Lubos – HARTEL Tibor – HELM, Aveliina – HRISTOV, Iordan – JELASKA, Sven D. – KALIGARIČ, Mitja – KAMP, Johannes – KLIMEK, Sebastian – KOORBERG, Pille – KOSTUKOVÁ, Jarmila – KOVÁCS-HOSTYÁNSZKI Anikó – KUEMMERLE, Tobias – LEUSCHNER, Christoph – LINDBORG, Regina – LOOS, Jacqueline – MACCHERINI, Simona – MARJA, Riho – MÁTHÉ, Orsolya – PAULINI, Inge – PROENÇA, Vânia – REY-BENAYAS, José – SANS, F. Xavier – SEIFERT, Charlotte – STALENGA, Jaroslaw – TIMAEUS, Johannes – TÖRÖK Péter – van SWAAY, Chris – VIIK, Eneli – TSCHARNTKE, Teja

2015 Harnessing the biodiversity value of Central and Eastern European farmland. *Diversity and Distributions*. 21. 722–730.

TÄLLE, Malin – DEÁK Balázs – POSCHLOD, Peter – VALKÓ Orsolya – WESTERBERG, Lars – MILBERG, Per

2018 Similar effects of different mowing frequencies on the conservation value of semi-natural grasslands in Europe. *Biodiversity & Conservation*. 27. 1–25.

TASSER, Erich – TAPPEINER, Ulrike

2002 Impact of Land Use Changes on Mountain Vegetation. *Applied Vegetation Science*. 5. 173–184.

TUDOR, Monica Mihaela

2015 Small scale agriculture as a resilient system in rural Romania. *Studies in Agricultural Economics*. 117. 27–34.

YOSHIDA, Tsuyoshi – TANAKA, Kazuhiro

2005 Land-use diversity index: a new means of detecting diversity at landscape level. *Landscape and Ecological Engineering*. 1. 201–206.

Dániel Babai – Róbert Kun – Sándor Bartha – Zsolt Molnár – Ákos Malatinszky

„THE BORDER CAN BE VISIBLE EVEN IF THERE WOULDN'T BE A FENCE...”
*HOW TAKE EFFECT THE VARIETY OF PARCEL BASED LAND-USE ON THE
VEGETATION?*

Cultural landscapes characterised by natural and cultural values were maintained by extensive, traditional land-use systems contribute to the needs of local communities. Grassland management is an important pillar of these land-use systems. The aim of our study was to investigate and measure the impact of farmers' personal decisions in grassland management on the vegetation and species composition.

Botanical (coenological relevés) and cultural anthropological (semi-structured interviews) methods were applied to achieve abovementioned goal. Interviews were made with 16 local farmers about 23 hay meadow parcels owned by them. We studied the vegetation of the parcels as well.

Based on interviews, three main hay meadow types were defined: 1.) inner hay meadows on the valley floor, 2.) inner hay meadows on the foothills, 3.) outer hay meadows. The vegetation of these hay meadow types differed because of the different intensity of management. Vegetation of the parcels regarding different hay meadow types varied based on the diversity and complexity of grassland-management built on farmers' personal decisions and family traditions.

The parcel-scale land-use diversity significantly increase the biodiversity of mountain hay meadows. However, EU-regulation (e.g. regulation of timing of haymaking) homogenises land-use system and endangers parcel-scale land-use diversity and diversity of plant species as well.

Beregszász szimbolikus tereinek átalakulása a rendszerváltás éveiben

ERŐSS ÁGNES

Bevezetés

A szimbolikus tér, szimbolikus térhasználat vagy olyan fogalmak, mint szimbolikus térfoglalás vagy szimbolikus politikák vizsgálata számos társadalomtudományi és bölcsészeti kutatás metszetében helyezkednek el (1. ábra). Általánosságban elmondható, hogy amíg a társadalomtudományok jellemzően a humánium oldaláról közelítenek a terek és térhasználat értelmezéséhez (vagyis inkább arra igyekeznek válaszokat találni, hogy adott emberek, csoportok milyen szimbólumok, szimbolikus eljárások révén használják a teret), addig – rendkívül leegyszerűsítve – a földrajzi kutatások fókuszában sokkal inkább a terek és a térbeliség áll (vagyis adott tér milyen szimbolikus jelentésekkel bír, vagy hogyan formálódik a tér a különböző szimbolikus politikák, egyének vagy csoportok térhasználati során).

Jelen írás ebben a multidiszciplináris kutatási mezőben a társadalomföldrajz szempontjából vizsgálódik, vagyis érdeklődése középpontjában a tér, térbeliség áll. Munkámban sajtóanyagok elemzése alapján azt vizsgálom, hogy hogyan zajlott egy etnikai kontaktusban a szimbolikus tér átalakulása a rendszerváltás idején. A kutatás terepe Beregszász, amely a kárpátaljai magyarság egyik kulturális központja. A huszadik század során többszörös hatalomváltáson átesett város 1945 és 1990 között az Ukrán SZSZK részeként a Szovjetunió nyugati periferéjájára került. A népszámlálási adatokban nyomon követhető a településen belül a magyar népesség arányának csökkenése, amely mellett az 1945 után betelepített ukrán népesség számában és arányában is növekedett. Ekkorra tehető az oroszok letelepítése is Beregszászon. A Szovjetunió belső területeiről, illetve Oroszországból ide költöztetett mérnökök, katonák, pártfunkcionáriusok a népességen belüli arányuknál messze nagyobb mértékben képviseltették magukat a város vezetésében.¹ A rendszerváltás

¹ Cserniczkó 2013; Oficinszkij 2010.

idején a város népessége némileg meghaladta a 29000 főt, amelynek 55,8%-a deklarált magyar anyanyelvet és 51,8%-a magyar nemzetiséget. A helyi magyar közösség számára a reformáció és a Rákóczi szabadságharc bír a legfontosabb identitásteremtő erővel. Ezt tükrözik a köztérben elhelyezett magyar vontakozású szimbólumok, amelyek jelentős része ehhez a két korszakhoz és az azokban aktív szerepet betöltő személyiségekhez kötődnek (pl. Esze Tamás, Rákóczi Ferenc, Radán Balázs, Zrínyi Ilona).

1. ábra: A szimbolikus tér- és térhasználat, a szimbolikus politikák társadalomföldrajzi kutatásának elhelyezése az egyéb, vonatkozó társadalomtudományi és bölcsészeti kutatások és azok egyes témáinak, módszertanának, megközelítéseinek hálójában. Saját szerkesztés. Grafika: Szabó Renáta

Az írás célja, hogy rámutasson a köztérnevek és köztéri szobrok, emléktáblák kiemelt szerepére a rendszerváltás idején megélnéknülő és fokozatosan szabadabbá váló közbeszédben. Amellett érvelek, hogy a köztérátnevezések és szoborállítások ügye kezdetben a demokratikus szabadságjogok folyamatos szélesítésének nemcsak témájaként, hanem gyakorlóterepként is szolgált. Ezt a folyamatot a helyben többséget alkotó magyarok kezdeményezték és irányították. További sajátosság, hogy a kezdetekkor az utcaátnevezés és emlékműállítás révén elérhető nemzetiségi-nyelvi láthatóság mint a demokratikus érdekérvényesítés eszköze jelent meg és elsősorban nem etnikai alapú szimbolikus térfoglalási eljárásként értelmezendő.

A kutatás módszerét sajtóanyagok elemzése képezte. A helyi eseményeket a Vörös Zászló, később a Beregi Hírlap újságcikkeiben követtem nyomon, amelyben fokozatosan jelentek meg a köztérrel kapcsolatos kérdések. A Vörös Zászló 1945. december 2-től látott napvilágot, mint az Ukrajnai KB Berehovói kerületi Bizottságnak és a Népképviselők Kárpátontúli Területi Berehovói járási tanácsának lapja. Ukrán és magyar nyelven egy héten háromszor jelent meg, kedden, csütörtökön és szombaton. A Kárpáti Igaz Szó önállóvá válásáig az lényegében Kárpátalja egyetlen magyar nyelvű lapja volt. 1991. január 1-től Beregi Hírlap néven élt tovább.² Az újság 1987 és 1992 közötti vagy az Országos Széchényi Könyvtárban vagy Beregszászon a városi könyvtárban elérhető lapszámaiban azokat a cikkeket gyűjtöttem össze, amelyek emléktáblákkal, szobrokkal és utca-
nevekkel foglalkoztak.

A továbbiakban először felvázolom a szimbolikus tér értelmezési lehetőségeit a társadalomtudományokban, illetve a társadalomföldrajzban. A fogalmak definiálása után térek rá a rendszerváltás kori események bemutatására.

A szimbolikus tér kutatása a társadalomföldrajzban

A szimbolikus terek kutatása a hazai földrajztudományban meglehetősen újszerűnek mondható, miközben mind más társadalomtudományok hazai művelői, mind a nemzetközi földrajzi kutatások révén rendkívüli terjedelmű és diverzifikált szakirodalommal rendelkezik. Éppen ezért, az alábbiakban csupán nagyvonalakban igyekszem utalni azon hazai társadalomtudományi, illetve nemzetközi társadalomföldrajzi munkákra, amelyek a jelen írás elméleti háttéréül szolgálnak.

A 20. század utolsó évtizedeiben számos a társadalommal, társadalmi jelenségekkel foglalkozó kutatás megkérdőjelezte az addig használt módszertani, fogalmi és értelmezési kereteket.³ Mind a kultúra interpretatív,⁴ mind a tér trialektikus felfogása⁵ megkérdőjelezte a korábban objektívnek tekintett fogalmainkat. Amíg a kulturális

² Botlik–Dupka 1991; Fedinec 2008.

³ „Végsőkig leegyszerűsítve, a »posztmodern« a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságban határozom meg.” Lyotard 1993: 8.

⁴ Annak interpretatív felfogása szerint a kultúra nem mint objektív, komplex rendszer értelmezendő, hanem mint az adott társadalom által felépített, konstruált termék, amely szükségszerűen folyamatosan változik és az egyének cselekvéseiben illetve személyközi interakciókban ölt testet. Bővebben lásd Szijártó 2008.

⁵ Lefebvre és a munkásságát továbbépítő Soja nyomán a tér három különböző szemléleti módját különböztethetjük meg: az elsődleges tér vagy érzékelt tér a bennünket körülvevő objektív tér (pl. utak, épületek). A második az elgondolt tér, vagyis a tér, ahogyan arról gondolkodunk. A harmadik, vagy érzékelt tér, leginkább úgy értelmezhető mint a mindennapi gyakorlataink során megélt tér, amely egyszerre fizikailag és virtuálisan is létező. Bővebben lásd Berki 2015.

fordulat nyomán a kultúrát mint társadalmi cselekvésekben testet öltő, szimbólumok révén megnyilvánuló entitást fogalmazták újra, addig a társadalomtudományok térbeli fordulata a teret, mint a társadalmi folyamatok egy vetületét értelmezi. A kultúra interpretatív felfogása úgy tekint a szimbólumokra, mint a kultúra egyfajta térbeli kifejeződése, akár a teret szegmentáló, konstituáló, illetve a térbeli hatalmi viszonyokat kifejező jel. Másrészt a tértudomány is fokozott figyelemmel fordult a szimbólumok felé. A mentális tér kutatásával, vagy a trialektikus tér „színterein” használt szimbólumok jelentéseinek feltárásával közelebb kerülhetünk nemcsak az adott egyén, közösség, hatalom térhez fűződő viszonyának feltérképezéséhez, hanem a tér mindezek identitásában betöltött szerepének megértéséhez.⁶ Munkámban a térbeliséget – egyetértve Keményfi Róbert meghatározásával – mint a „társadalmi és kulturális folyamatok által létrehozott szimbolikus entitás” határozza meg.⁷

A fentiek alapján értelmezett társadalmi térben a résztvevőket egyenlőtlen pozíciók jellemzik, így a tér (akár az elsődleges, akár a másodlagos tér) a hatalmi helyzetben lévő csoport, autoritás elképzelései mentén alakul. Ez a hatalmi pozícióban lévők által használt szimbólumok térbeli láthatóságában is kifejezésre jut, amely így tovább erősíti a kereteket létrehozó elit helyzetét.⁸ Mindazonáltal a tér feletti kontrollért a csoportok között versengés zajlik, amelynek tétje a szimbólumok feletti uralom megszerzése, illetve általuk a tér szimbolikus alakítása.⁹ Következésképpen a tér úgy is felfogható, mint egy aréna, amely alanya, ugyanakkor tárgya is az egymással versengő egyéni-, csoport és hatalmi identitásoknak.¹⁰ A térben való láthatóságért küzdő, eltérő hatalmi helyzetű csoportok térbeli viszonyrendszerét szokás a színpad és kulissza metaforával érzékeltetni. E szerint a színpad, a felülről kialakított politikák színtere, az elitcsoportok kísérlete önnön pozíciójuk legitimálására, míg a kulissza az alulról jövő kezdeményezés, az önábrázolás helye a városi térben, amely rendszerint szimbólumok használatával megy végbe.¹¹

A geográfia szempontjából a történelem és emlékezet viszonyát kutató Pierre Nora munkássága kiemelkedő fontosságú, ugyanis a 20. század végén tapasztalható emlékezeti konjunktúra mint társadalmi tünet leírásakor a térbeliség fontosságára hívja fel a figyelmet. Vélekedése szerint a (poszt)modern társadalmakban az egyén elveszítette azokat a fogódzókat, amelyek az időben és a térben segítették tájékozódását, ezért a modern társadalmak új emlékezeti helyeket teremtenek (lieux de mémoire). Az

⁶ Keményfi 2010.

⁷ Keményfi 2010: 104.

⁸ Novák 2008.

⁹ Keményfi 2010; Gyáni 2007. Gyáni Gábor tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy Foucault nem is mint földrajzi fogalom, hanem mint egy bizonyos hatalom által kontrollált mező értelmezi a területet. Gyáni 2007.

¹⁰ Massey 1994; Mitchell 2003.

¹¹ Szijártó 2004.

emlékezeti helyek ereje épp abban rejlik, hogy képesek a múlt és a jelen idősíkjait egy adott térhez kötni, míg az emlékezési rítusok hivatottak az emlékezés tárgyát élővé, aktívvá tenni a térben.¹² Ilyen emlékezeti helyek például az emléktáblák, emlékművek, szobrok, amelyek – az ott rendszeresen kivitelezett rítusok segítségével – a térből helyet hoznak létre. Tehát az olyan rítusok, mint a nemzeti ünnepek, szoborállítások alkalmasak a hatalom által aktuálisan konstruált nemzeti vagy etnikai jelentések térbeli reprezentációjára. Ugyanakkor a nagy és látványos események és ünnepi terek mellett a hétköznapi élet számtalan mundán dimenzióját is átítatja a nemzeti ideológia, ahogyan Michael Billig a nacionalizmus hétköznapi megnyilvánulásait elemző művében érzékletesen bizonyította.¹³

A kutatási téma társadalomtudományokon belüli elhelyezése egyrészt azért vált szükségessé, mert a földrajz az utóbbi évtizedekben nyitottabbá vált és sokat építkezett különféle társadalomtudományi elméletekből.¹⁴ Emellett a szimbolikus terek és térhasználatok kutatása erősen inter- és multidiszciplináris. A fenti fogalmi és diszciplináris keret figyelembevételével, a következőkben röviden kísérletet teszünk a földrajzi kutatások helyének meghatározására és a szimbolikus tér földrajzi értelmezésére.

A kulturális fordulat a tájvizsgálat, tájkép korábbi felfogásainak kritikáját is hozta az 1980-as évektől kezdődően.¹⁵ Dennis Cosgrove szerint a tájról közölt képek csak egy szűk, tehetős réteg tájértelmezését közvetítik, vagyis a tájkép is egy társadalmi konstrukció. Megfogalmazásuk szerint a táj jobban megérthető, ha mint látásmódot ('way of seeing') fogjuk fel és mint reprezentációt próbáljuk értelmezni. Mindez azt is jelentette, hogy a táj szimbolikus értelmezése, jelentésrétegeinek feltérképezése került a figyelem középpontjába, melyet a művészettörténetből kölcsönzött ikonográfia módszerével kezdtek vizsgálni.¹⁶ Ez a tájszemlélet érlelte ki a szimbolikus tájkép (symbolic landscape) fogalmát.¹⁷

A társadalomföldrajzban a kulturális fordulat nyomán az 1990-es évektől aztán sorra láttak világot azok a publikációk, amelyek ezen konstrukciók feltárására, a megemlékezés (commemoration) és az emlékezet vagy a benne rejlő hatalmi viszonyok megjelenítésének (representation) feltárására vállalkoztak a legkülönbözőbb idő- és térbeli keretek között. Ezek közös pontja, hogy nem az érzékelhető, észlelhető tájjal foglalkoztak, hanem azzal, amit és ahogyan ez megjelenít, reprezentál. Ilyen érdeklődési terület lett az épített környezet szerepe a nemzeti identitás építésében és a

¹² Nora 1999.

¹³ Billig 1995.

¹⁴ Boros 2012; Timár 2006.

¹⁵ Johnson et al. 2000.

¹⁶ A kultúrtáj fogalmi fejlődéséhez az újabb magyar nyelvű szakirodalomból lásd Eszenyi 2016.

¹⁷ A szimbolikus tájkép (symbolic landscape) kapcsán alaplámként hivatkoznak Cosgrove 1984-ben megjelent *Social Formation and Symbolic Landscape* című munkájára, illetve Cosgrove–Daniels: *The Iconography of Landscape* című művére. Cosgrove–Daniels 1988.

nemzeti ideológia terjesztésében. Később a kutatások maguknak az ezáltal kreált nemzetképeknek a további elemzésével, értelmezésével egészült ki.¹⁸ Az emlékezet és reprezentáció elemzésében a földrajz szerepét a következőképpen határozza meg Ken Foote és Maoz Azaryahu: „*a geográfia a megemlékezés mintázatai és változásai terén a térbeli, a helyi és tárgyi perspektívák felkutatásával járulhat hozzá a kutatásokhoz.*”¹⁹ A szerteágazó kutatások fő témái között említhetjük az államalkotó nemzeti identitás,²⁰ vagy az ezzel szembeni kisebbségi narratívák elemzését.²¹ A vizsgált tájképi elemek között pedig kiemelt helyet foglalnak el az utcanevék,²² szobrok, emlékművek.²³

A téma magyar nyelvű kutatása sokkal korábban jelent meg a szociológia,²⁴ kulturális és politikai antropológia,²⁵ történettudomány,²⁶ az etnográfia²⁷ vagy az esztétika, művészettörténet, építészet²⁸ témái között. Ezen kutatások a nemzetközi társadalomtudományi kutatások mezsgyéjén kezdték el a hazai és Kárpát-medencei környezetben vizsgálni a szimbolikus térhasználat, térfoglalás, szimbolikus politikák jellemzőit. A kutatásoknak lendületet adott az 1989-es rendszerváltás, amelyet intenzív, a nemzeti tartalmakat újradefiniáló diskurzus és szimbolikus politika jellemezett. A vizsgálatok másik nagy csoportja a határon túli, legkorábban az erdélyi és székelyföldi multiethnikus települések szimbolikus térhasználatával foglalkozott.²⁹ Ezen munkák között találunk geográfusok tollából született írásokat is.³⁰ A vizsgálati terepek, időszakok később tovább gazdagodtak.³¹

A hazai geográfiában Keményfi Róbert és Ilyés Zoltán munkáit fontos kiemelni, mint amelyek hidat képeztek a téma kutatásában a geográfia és egyéb társadalomtudományok között.³² Mindketten alapvetően az etnicitás felől közelítettek a témához. Keményfi Róbert 2010-es írásában a földrajzi tér szempontjából kiváló elméleti áttekintését adta etnicitás és szimbolikus térhasználat kutatásának. Ebben a tér, térbeliség szempontjából vizsgálva megállapítja, hogy a társadalom, így az etnikai cso-

¹⁸ Johnston–Sidaway 2004.

¹⁹ Foote–Azaryahu 2007: 125. A szerző fordítása.

²⁰ Azaryahu 1992; Diener–Hagen 2013.

²¹ Yeoh 1992, 1996; Alderman–Inwood 2013.

²² Azaryahu 1997; Till 2005.

²³ Young 1993.

²⁴ Kovács 2001; Feischmidt 2003.

²⁵ A. Gergely 1997; Zentai 1997; Niedermüller 1995, 1999, 2000; Bodó–Bíró A. 1993; Jakab 2004.

²⁶ Gyáni 1998; Pótyó 1989; Zeidler 2009.

²⁷ Barna 2000, 2001.

²⁸ György 2000; Meggyesi 2003.

²⁹ Bodó 2007; Bodó–Bíró A. 1993; Túros 1996; Gagyi 2010.

³⁰ Benedek–Bartos–Elekes 2009; Bartos–Elekes 2016a, 2016b.

³¹ Plugor 2006; György 2011; Patakfalvi–Czirják 2015; Beregszászi 2005; Csernicskó 2015, 2016; Hires–László 2015.

³² Lásd Keményfi 1996, 2003.

portok is elképzelik saját területet, így az etnikai tagoltság szimbolikus tartalmú térbeli határokká formálódik és ezek az elképzelt terek alakítják az adott térről az egyének, csoportok mentális térképét. Munkájában a térhasználattal kapcsolatban három alapvető megállapítást tesz. Egyrészt a térhasználat a társadalmi kommunikáció egy formája, vagyis a térhasználat összefügg az etnikai hovatartozással. Másrészt a csoportok térhasználatát úgy is felfogható, mint azokat egymástól elválasztó, belülről összekötő jelrendszer részei. Harmadrészt a térhasználat az identitás fontos összetevője, az egyén etnikai önazonosságának kifejezője. Végezetül fontosnak tartom megemlíteni, hogy munkájában rámutat a lokális kutatások szükségességére, amely jelen tanulmány egyik fő célkitűzése.³³

Ilyés Zoltán egyrészt a honvagyuturizmus, az emlékezetben élő, megidézett terek,³⁴ másrészt a szimbolikus tartalommal bíró, mitikus terek és az azokhoz kapcsolódó rítusok térhasználatának kutatásával³⁵ járult hozzá a geográfia pozíciójának kijelöléséhez, a térbeliség vizsgálati szempontjának érvényesítéséhez. Kiemelt fontosságúnak vélem a szimbolikus geográfiát etnikus kontaktzónákban bemutató írását, amelyben tárgyát így határozza meg:

„A szimbolikus geográfia nemcsak a konkrét földrajzi helyekben tárgyiasuló jelentéstulajdonításként fogható fel, hanem különféle közvetítő médiumokban is megjelennek a tájakhoz, tájjelemekhez kötődő nemzeti/etnikus textuális és vizuális reprezentációk és imázstartalmak: festményekeken, tankönyveken, albumokban, térképeken, nemzeti és regionális címerekben, nemzeti himnuszokban, hazafias versekben, filmekben és az elektronikus média megannyi színterén.”³⁶

A szimbolikus tér fogalma a magyar nyelvű szakirodalomban – tudomásom szerint – mindeztől nem került meghatározásra. Ilyés Zoltán a nemzeti tér megteremtése kapcsán a szimbolikus teret, mint a „nemzeti narratívák (Trianon-trauma, megmaradás, őrállás) reprezentálására (...) alkalmas” teret említi.³⁷ A. Gergely András 2015-ös tanulmányában³⁸ megemlíti a fogalmat, de az általa adott meghatározás nem fedi le azt a komplex megközelítésmódot, ahogyan jelen tanulmányban vizsgálom a szimbolikus tér témáját. Gyáni Gábornál olvashatjuk az alábbi mondatot:

³³ Keményfi 2010.

³⁴ Ilyés 2008.

³⁵ Ilyés 2010.

³⁶ Ilyés 2010: 115.

³⁷ Ilyés 2010: 118.

³⁸ „Értelmezésem szerint a konkrét fizikai tér „fölött” (körül) mindig valamely szimbolikus tér is megtalálható (így pl. a politikai intézményekhez rendelődött historikus konnotációk, pártszékházak vag börtönök, bíróságok büvköre, „jelentéstörténetek”, hierarchiák vagy a hatalom potencialitását övező szimbolikus erőfölény, a törvények hatótere, a nyilvánosság jelképes szférája stb.)” A. Gergely 2015: 22. kiemelés az eredetiben.

„Az a világ, melyben igazán otthon érezzük magunkat, rendszerint hazánk fizikai és szimbolikus tere. A nemzeti tér mint földrajzi táj és politikai, valamint kulturális hely viszonylag új történeti képződmény.”³⁹

A tanulmány további részében azonban nem ad definíciót, mit ért pontosan szimbolikus tér alatt.

Értelmezésemben *szimbolikus terek* tekintem azt a teret, amely a szimbolikus politikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik és hétköznapi, illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, illetve visszahat mindezen politikákra, egyéni, csoport és hatalmi térhasználatokra. Vagyis egyszerre van jelen/hagy nyomot/alakítja az objektív-fizikai teret, az elgondolt teret és a megélt teret.

Szimbolikus politizálás meghatározására elfogadom Zahorán Csaba definícióját:

„...a nemzetépítés (vagy identitás- és közösségépítés) és államépítés egyik meghatározó síkját képezi. Általában a nemzeti identitás különféle elemeinek, a nemzeti múlt dicső vagy tragikus eseményeinek és szereplőinek jelképeken és szimbolikus tevékenységeken keresztül történő megjelenítésében, felidézésében és terjesztésében nyihánul meg.”⁴⁰

A szimbolikus térfoglalási eljárások meghatározását Bodó Julianna és Biró A. Zoltán nyomán használom:

„A fizikailag meghatározható tér szimbolikus eszközökkel vagy eljárásokkal való birtokbavétele (...) nemzeti jelképek használata; a szimbolikus súlyú közéleti beszéd (...); középületek birtoklása; templomépítés; új építkezések beindítása s azok megszentelése; középületek, iskolák, utcák, terek átnevezése; köztéri emlékművek állítása; etnikai elemek díszítőelemként való megjelenése nyihános térben; szimbolikus súlyal felruházott közösségi rendezvények, tömeggyűlések (...); területek és helyek átépítése.”⁴¹

A kontextus: Beregszász a rendszerváltás időszakában

Az 1980-as években fokozatosan mélyült el a szovjet rendszer átfogó válsága, amely elodázhatatlaná tette reformok bevezetését. A Gorbacsov által meghirdetett peresztrojka politikája a súlyos gazdasági problémákat orvosolni már nem volt képes, viszont a glasznosztj, a nyilvánosság kiszélesítése nyomán gombamód szaporodó tömegmozgalmak igen hamar utat nyitottak a nemzeti-nyelvi-etnikai dimenzió mentén szerveződő elszakadási törekvéseknek. 1988-tól a hegyi-

³⁹ Gyáni 2010: 239.

⁴⁰ Zahorán 2016: 229.

⁴¹ Bodó–Biró 1993: 60–61.

karabahi, illetve a balti országokban kibontakozó ellenállási mozgalmak rávilágítottak a közhangulat nemzeti függetlenségért kiálló, nacionalista fordulatára, egyúttal a moszkvai központi pártvezetés bénultságára is.⁴² A belső fegyveres konfliktusoktól recsegő-ropogó Szovjetunió végül egy augusztusi puccsot követően 1991 decemberében bomlott fel.⁴³

A reformfolyamatok az Ukrán SZSZK-t sem hagyták érintetlenül: a civil társadalom megélénkülése „*még itt a periferiában is éreztette hatását.*”⁴⁴ 1988 második felében Kárpátalján a nyelvkérdés, az ökológiai problémák, illetve az állam és egyház viszonya jelentették a fő politikai témákat, míg „*a beszédmódot a történelmi-politikai és a nyelvi-etnopolitikai keret határozta meg.*”⁴⁵ A kárpátaljai magyarság képviselői 1988 nyarán memorandumot juttattak el az SZKP Központi Kongresszusához Moszkvába, amelyben első ízben fogalmazták meg az igényt egy nemzetiségi körzet létrehozására Beregszász központtal.

1989. február 26-án megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) egyesület, amelyet 1989. június 20-án jegyzett be jogi személyként a Kárpátontúli Területi Tanács. Tekintve, hogy a szovjet időkben a magyar közösség semmilyen érdekvédelmi vagy kulturális szervezettel nem rendelkezett, a KMKSZ megalakulása igen fontos lépésnek számított a helyi magyarság társadalmi és lassan kibontakozó politikai életében, amely előzmény híján ellátta a magyarság érdekvédelmét kulturális és politikai értelemben egyaránt.⁴⁶ Az alapítólevélben a szervezet feladatai között említik a magyar helységnevek és feliratok, illetve a magyar vonatkozású szobrok és emléktáblák elhelyezését, a kulturális örökség feltárásához és megőrzéséhez nyújtott segítséget.⁴⁷ Habár leszögezték, hogy a KMKSZ nem ellenzéki szervezet és a terület hatalmi szerveivel együttműködve kívánja megvalósítani céljait, továbbá kifejezték, hogy nem tekintik politikai kérdésnek a helységnevek ügyét, ez irányú tevékenységük – amint látni fogjuk – meghatározta a kárpátaljai magyarság rendszerváltó folyamatait.

A Szovjetunió és Ukrajna belső folyamatai mellett Kárpátalja és így Beregszász rendszerváltó eseményeire Magyarország közvetett és közvetlen módon is jelentős hatást gyakorolt, ezért szükséges kitérni a fő sarokpontokra. A Magyar Népköztársaságban 1987-től létrejöhettek pártok. 1989 márciusában megalakult az Ellenzéki Kerekasztal és 1989. október 23-án kikiáltották a köztársaságot. Az 1990 tavaszán rendezett választásokat követően májusban megtartotta alakuló

⁴² Beissinger 2011.

⁴³ Krausz 2000.

⁴⁴ Oficinszkij 2010: 345.

⁴⁵ Oficinszkij 2010: 347.

⁴⁶ Fedinec 2008.

⁴⁷ Botlik–Dupka 1991.

ülését az első szabadon választott parlament.⁴⁸ Szemben a Szovjetunió hosszan elhúzódó átmenetével, Magyarországon 1989-ben lezajlott a politikai rendszerváltás. Antall József lélekben 15 millió magyar miniszterelnökének nevezte magát, amely egyértelmű állásfoglalást jelentett Magyarország határon túli magyarokat támogató politikája mellett. Az alkotmányban is rögzített ún. felelősség klauzula értelmében a legmagasabb állami szintű nemzeti érdekképviselő mellett a sokrétű kulturális-oktatási kapcsolatok vertikumának újjáéledését, illetve anyagi erőforrások biztosítását jelentette.⁴⁹

A szimbolikus politizálás és a szimbolikus terek átalakulása Beregszászon

A Kijevhez viszonyítva periférikus fekvésű Beregszászon is végbement a lassú rendszerváltás. A beregszászi helyi események megértéséhez szükséges a Magyarországon, Szovjetunióban és Ukrajnában egymással párhuzamosan zajló történések nyomon követése, amelyeket a 2. ábrán látható idővonalon helyeztem el. Az idővonal fő tengelyét az egyes jelentősebb emlékmű- és szoborállítások, a kapcsolódó rendezvények és az utcaátnevezések, összefoglalóan a szimbolikus teret érintő változások mérföldkövei adják. Az idővonal alatt az adott eseményhez kapcsolódó, általam jellemzőnek vélt, a korabeli napilapokban olvasható narrációkat jelenítettem meg. Az idővonal felett Magyarország és Ukrajna kapcsolódó eseményei szerepelnek a kontextus jobb megértését segítőként.

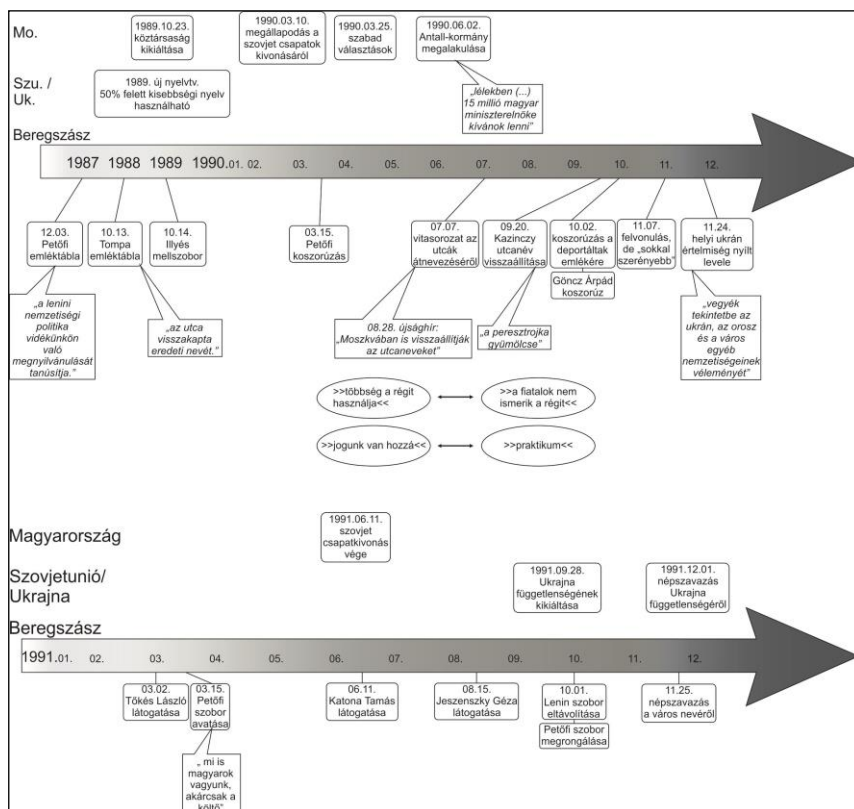
Az idővonalon szereplő első esemény Petőfi Sándor emléktáblájának avatása. Az orosz-magyar kétnyelvű emléktábla a város központjában, a Kossuth tér és a Hősök tere képzeletbeli metszéspontjában, az egykori Oroszlán fogadó épületén kapott helyet, ahol az emléktábla szövege szerint 1842. július 12-én Petőfi Sándor egy éjszakát megszállt (3. ábra).

A Vörös Zászló 1987. december 3-i lapszáma tudósít a város kiemelkedő kulturális eseményeként a Petőfi emléktábla avatásáról. A lap hosszú riportban számol be az avatóünnepségről, ahol a városi végrehajtó bizottság elnöke, írók, a levéltár igazgatója és a dombormű alkotója mellett iskolások vettek részt. Az elhangzott beszédek Petőfit, mint munkás-forradalmi hőst éltették, nemzetiségére nem történik utalás. Az emléktábla avatásra úgy tekintenek, mint ami „*a lenini nemzetiségi politika vidékünkön való megnyilvánulását tanúsítja.*” Ezt erősíti az is, hogy az ünnepségen – bár minden felszólaló magyar – a szavaltatok magyar, orosz és ukrán nyelven hangzottak el. A híradás végén idézik Páldi András táviratát, amelyben Magyarország akkori

⁴⁸ Kukorelly 2001.

⁴⁹ Bővebben: Bárdi 2014; Brubaker 2006; Kántor 2014; Waterbury 2010.

kijevi főkonzulja reményét fejezi ki, hogy „a magyar hagyományörzésben, a Magyarország, Oroszország és Ukrajna népei közötti kulturális kapcsolatok fejlesztésében a berehovói kerület a jövőben is fontos szerepet fog betölteni.”⁵⁰ A távirat szövege tehát egyrészt hangsúlyozza, hogy az emléktábla a magyar kultúra szempontjából jelentős, másrészt kifejezi az anyaország támogatását, ezzel nem csupán etnikai, de mintegy nemzeti tartalmat is kölcsönöz az eseménynek.

2. ábra: Beregszász rendszerváltás kori eseményeit és kontextusát bemutató idővonal.
Téglalapban a fő események, szövegbuborékokban egy-egy jellemző narratíva, idézet.
Saját szerkesztés. Grafika: Szabó Renáta

Akkor is így van ez, ha mindezt még beágyazza az internacionalista barátság keretébe. Ennek az emléktáblának jelentősége abban áll, hogy emlékezeti helyet teremtett a helyi magyarság számára: a következő évek eseményei tanúsítják, hogy a

⁵⁰ Vörös Zászló, 1987. december 3.

Petőfi emléktáblánál összegyűlhetnek, koszorúzhattak, vagyis a teret szimbolikusan, immár jó indokkal időlegesen elfoglalhatták a magyar közösség tagjai.

3. ábra: Petőfi emléktábla, Beregszászon. Saját fotó, 2007.

Csaknem egy év múlva került sor Tompa Mihály emléktáblájának avatására, illetve róla egy utca átnevezésre. A Vörös Zászló 1988. október 13-i lapszámában egy fotóval illusztrált riportot közölt az orosz-magyar kétnyelvű utcanévtábla avatásáról.⁵¹ Ennél még jelentősebbnek tekinthető, hogy a városi tanács végrehajtó bizottságának határozatát is közreadták, amelynek értelmében „az utca visszakapta eredeti nevét.” A Tompa Mihály utca átnevezése volt az első eset, hogy egy köztér nevét megváltoztatták annak 1914-es, tehát magyar időszakbeli változatára. A hivatkozott szókapcsolat, vagyis, hogy az utca visszakapta eredeti nevét, mintegy elégtételként láttatja ezt az aktust az egyébként megszemélyesített utca számára. Az emléktábla avatáson a városi tanács végrehajtó bizottsága elnökének személyes jelenléte és felszólalása egyértelműen utalt az átnevezés fontosságára miközben a helyi hatalom támogatását is kifejezte. A már az 1914-es térképen is szereplő, a temetők közelében fekvő utca átnevezése volt az első lépés abban az átnevezési folyamatban, amely 1989-ben vesz

⁵¹ Felhívnam a figyelmet arra, hogy mindez a digitális fotózás elterjedése előtt zajlott, vagyis fotóriportert vagy fényképezőgéppel rendelkező kollégát küldtek a helyszínre. Egy átlagos lapszámában akkoriban 5-8 fotó jelent meg, de azok döntő része is átvett fotó volt központi hírügynökségektől.

nagy lendületet, és amiben összekapcsolódik az ideológiai nevektől való megszabadulás a tér nemzeti tartalommal való feltöltésével.

Az 1989-es év egyik legfontosabb politikai hozománya volt, hogy az Ukrán SZSZK új nyelvtörvényt fogadott el. Ez egyrészt a szovjet időkben háttérbe szorított ukránt tette hivatalos államnyelvvé, másrészt 3. cikkelye lehetőséget nyújtott a nemzetiségi nyelv használatára az államnyelv mellett azokban a közigazgatási egységekben, ahol a kisebbség képviselőinek aránya meghaladta az 50%-ot.⁵² Erre a cikkelyre hivatkozott a továbbiakban a magyar nyelv köztérben való megjelenítését célzó mozgalom Beregszászon.

A köztérpolitika szempontjából 1989 kiemelkedő eseménye volt Illyés Gyula mellszobrának átadása október 14-én.⁵³ A Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula Szocialista Brigádjának ajándékként a város főterén álló mellszobor avatásán a kárpátaljai magyar politikai és kulturális élet szereplői mellett részt vett Szűrös Mátyás, aki akkor a Magyar Országgyűlés elnöke volt, illetve a kijevei magyar főkonzul is. A visszaemlékezések tanúsága szerint az alulról szerveződött kezdeményezés nem csupán a szovjet rendszer felbomlásáról, a kontroll lazulásáról árulkodott, hanem a helyi magyar közösség meghatározó szerepéről, amelyet ebben a demokratizálódási folyamatban betöltött. Szűrös Mátyás (aki pár nappal később kikiáltja a Magyar Köztársaságot) jelenléte kifejezte továbbá az anyaország támogatását a helyi magyar közösség számára is.

Az év során jóformán egymást érték a köztérben zajló megmozdulások, ünnepek, emléktábla-és szoborállítások, amelyeket a Vörös Zászló tanúsága szerint szinte kizárólag a magyar közösség emel és rendez. Ahogy Csernicskó István egy 2007-es vele készített interjújában fogalmaz:

„A '80-as évek végétől a magyarok folyamatosan elkezdték megszervezni önmagukat. Kezdve az oktatástól egészen a kulturális intézményekig. Vagy például ezt a szimbolikus teret a magyarok nagyon gyorsan kitöltötték Beregszászban. (...) Az összes olyan épület, ami mondjuk állt már 1944 előtt az gyakorlatilag kapott valamilyen emléktáblát. Erre járt Mórincz Zsigmond, itt volt Petőfi Sándor, itt nem járt Ady Endre. Szóval bármit.”⁵⁴

Az eseményekről tudósító lapban közölt cikkek és olvasói levelek alapján jól körvonalazódott két tábor: az egyik tagjai a demokratikus átalakulás velejárájaként tekintettek a köztérben zajló nacionalizáló folyamatokra, míg a másik csoport ezeket veszélyesnek és/vagy szükségtelennek ítélte meg és gyakorlatias érveket sorakoztatott fel ellene. A két tábor közti törésvonal nem etnikai alapú: a szovjet rendszerhez hű és

⁵² Csernicskó 2013.

⁵³ <http://blog.kárpátalja.net/illyes-szoboravatas-beregszasz/>. (A letöltés dátuma: 2017. 11. 08.)

⁵⁴ Interjú Csernicskó Istvánnal, 2007. október 22.

a demokratikus átmenetben részt vevők között húzódott.⁵⁵ A következőkben a Vörös Zászló hasábjain kibontakozó, az utcaneveket érintő társadalmi vita bemutatásával igyekszem az események mellett ezen két eltérő véleményen lévő csoport érveit és ellenérveit is felsorakoztatni. Az értelmezésben felhasználtam a Sebestyén Zsolt 2001-es témával foglalkozó tanulmányát is.⁵⁶

A Vörös Zászló hasábjain 1990. július 7-én jelent meg a Beregszászi Városi Tanács képviselői KMKSZ csoportjának nyilatkozata. Ebben arról tájékoztattak, hogy a Városi Tanács bizottságot állított fel többek között azzal a céllal, hogy felülvizsgálják Beregszász város utcaneveit és a város műemlékeivel kapcsolatos kérdéseket. A bizottság 11 pontba foglalta a megvitatandó kérdéseket. A fő témák a város nevének és jelvényeinek visszaállítása, az utcanevek és feliratok rendezése, a város műemlékeinek, illetve a városközpontnak a védelme. Az utcanevekkel foglalkozó 3. és 7. pont javasolta az utcák és terek nevének felülvizsgálatát, illetve – hivatkozva az új nyelvtörvényre – a kétnyelvű és méret azonos feliratok elhelyezését, illetve „*az ukrán mellett a magyar ügyviteli, hivatali nyelvhasználat engedélyezett.*”⁵⁷

Dalmay Árpád, a KMKSZ járási szervezetének elnöke a nyilatkozat alatt tételesen megindokolta a javaslatokat.⁵⁸ Érvelésében igyekszik természetes folyamatként beállítani a változásokat, hivatkozva arra, hogy azokat a szovjet rendszer teszi lehetővé, így a javasolt változtatások teljesen törvényes keretek között mozognak. Egyrészt arra hivatkozik, hogy a névváltoztatás “természetes folyamat”, ami szükséges ahhoz, hogy “az emberek otthon érezzék magukat.” Vonatkozik ez a város utca-neveire is:

„1944 őszén valamennyit megváltoztatták, s az esetek túlnyomó többségében, teljesen indokolatlanul, a lakosság véleményének kikérése nélkül. Mi csupán azoknak az utcaneveknek a visszaállítását szorgalmazzuk, amelyek egykor itt élt, városunkhoz és környékéhez kötődött híres emberek nevét viselték (Kazinczy, Bethlen, Zrínyi Ilona, Hunyadi János), vagy pedig ma is elevenen élnek a használatban (Arany János, Rozsokert, Boeskaei, Hársvá). Legfeljebb 15-20 név megváltoztatásáról lenne szó, ami ahhoz képest, hogy Beregszásznak 110 utcája van, nem is sok.”⁵⁹

Érvelésében tehát kritikával illette az 1945 utáni folyamatokat, és azzal szembeállítva üdvözli az országban zajló demokratikus változásokat. Szövegéből hiányzik a nemzeti tartalom, helyette a helyi tradíciók fontosságát hangsúlyozza. Ez az érvelés

⁵⁵ Ezt a törésvonalat szemlélteti az az állásfoglalás, amelyben a Kárpáti Igaz Szóban megjelent véleményre reagál a KMKSZ: “*Váló igaz, hogy hivatalos tiltás sohasem létezett a többnyelvű feliratok alkalmazására, de az is igaz, hogy bevezetésükre csak az utóbbi időben került sor azért, mióta ezt mi, kárpátaljai magyarok követelni kezdtük.*”... “*Egyébként a területi pártbizottság pozitív döntést hozott a feliratok ügyében is*” – de csak a beregszászi járásban. Botlik–Dupka 1991: 229–230.

⁵⁶ Sebestyén 2001.

⁵⁷ Vörös Zászló, 1990. július 7.

⁵⁸ Vörös Zászló, 1990. július 7.

⁵⁹ Vörös Zászló, 1990. július 7.

elejét igyekszik venni a nacionalizmus vádjainak a terület egységének hangoztatásával. A kicsinyítő értelmű határozószók és névutós mutató névmás használata (csupán, alig, ahhoz képest) mintegy redukálni törekszik a változások jelentőségét. A javaslat-csomag további, a térbeliség és láthatóság szempontjából fontos eleme a kétnyelvű feliratok elhelyezésének kezdeményezése. Dalmay magyarázatában egyértelművé teszi, hogy erre nem praktikus, hanem érzelmi okokból van szükség: „*Nem arról van szó, hogy nem értenénk oroszul vagy ukránul: a lakosság többségét kiterő magyarság iránti megbecsülés s önbecsülésünk jele ez.*”⁶⁰ Habár a szöveg tág teret ad az értelmezésre, úgy vélem, a kétnyelvű feliratok elhelyezésének ügyét igyekszik a város és a helyi magyar közösség számára kötelességként megjeleníteni. Előző évi nyilatkozatához képest ekkor már nyíltan jelenik meg a nemzetiségi közösségre való utalás és már szó sincs a szovjet időszak nemzetiségpolitikájára való hivatkozásról.

A vitaindító cikke a következő hónapokban több olvasói levél érkezett, amelyek alapján három fő dimenzió mentén foghatóak meg a nézetkülönbségek: a praktikus szempontok (miért fontos ez?), a jogi keretek (van-e jogi alapja az utcanévek változtatásának?) és a társadalmi bázis (kinek fontos mindez?).

A praktikus szempontokat számonkérő levélírók nem tartják sem szükségesnek, sem időszerűnek a helység-és utcanév változtatást. Ahogy egyikük fogalmaz: ahelyett, hogy “elméleti fejtegetésekkel” foglalkoznak, inkább a város gyakorlati problémáit oldják meg a városatyák. Vagy ahogy egy másik lakos fogalmaz: ha a Bogdan Hmelnjickij utca nevét megváltoztatják “akkor ezzel egy csapásra jobb állagú lesz?”⁶¹ A vitához újabb adalékot szolgáltat egy augusztus 25-i hozzászóló, aki kiemeli, mennyi adminisztratív terhet, költséget és kényelmetlenséget ró az utcában lakókra egy-egy ilyen névváltoztatás. Kifogásolja, hogy az ott lakók véleményét nem kéri ki mindezekről előjáróban. A szerkesztőség gyorsan reagálva kijelenti, hogy

„*E célból alakult meg a járási tanács végrehajtó bizottsága mellett egy 19 tagból álló bizottság, amely az emléktáblák és emlékművek tervezésének és létesítésének, a város, a községek, utcák és tervek elnevezésének problémáival foglalkozik.*”⁶² Rögtön idézik is a Kazinczy utca esetét, ahol 130 lakóból 90 hozzájárult a névváltoztatáshoz.⁶³ Az ilyen, praktikumra hivatkozó érvelésre a nemzetközi szakirodalomban is találunk példákat. Marosvásárhelyen az 1990-es forradalom áldozatairól elnevezett utcákban lakók hasonló érveléssel tiltakoztak a helyi tanács átnevezésről hozott döntése ellen.⁶⁴ De arra is van példa, hogy egy közösség átnevezési indítványát éppen a helyi üzlettulajdonosok aggályaira (felmerülő költségek és adminisztratív terhekre hivatkozva) utasítja el a városvezetés.⁶⁵

⁶⁰ Vörös Zászló, 1990. július 7.

⁶¹ Vörös Zászló, 1990. július 26.

⁶² Vörös Zászló, 1990. augusztus 25.

⁶³ Vörös Zászló, 1990. augusztus 25.

⁶⁴ Crețan–Matthews 2016.

⁶⁵ Alderman–Inwood 2013.

A jogi kereteket firtató olvasó véleménye szerint „köztársaságunk területén az ukrán az államnyelv,” így a helységek átnevezését semmi nem indokolja.⁶⁶ A másik oldalt képviseli az, aki szerint a kétnyelvű utcanevek feliratozására van jogi alap, tehát itt jogok érvényesítéséről van szó, amely kérdésben „a lakosság többségének állásfoglalása lesz a mérvadó.”⁶⁷ Ahogy fentebb a Kazinczy utca esetében, ennél az érvelésnél is szembetűnő a részvételi demokrácia érvényesülésének, az egyéni joggyakorlás szabadságának hangoztatása, amely véleményem szerint azt bizonyítja, hogy az átnevezések kérdése nemcsak beágyazódik a demokratikus átmenet kérdéseibe, hanem annak mintegy sarokköve.

A harmadik vitás pont az átnevezések társadalmi bázisát érinti. Az egyik vélemény a régi utcanevek kérdését generációs problémává minősíti, mondván a fiatalok (értsd: akik 1945 után születtek) már hozzászoktak az új utcanevekhez, ezért ezek megváltoztatása zavart okozna. Vitatja tehát, hogy a többség igényeit elégítenék ki a változtatással. Felveti továbbá, hogy Beregszász mindig is soknemzetiségű volt, így ha a város kiáll a többnyelvűség mellett akkor mutassuk ki „*megbecsülésünket az oroszok, zsidók, a cigányok s a többi nemzetiség képviselői iránt is! Ezek a nemzetiségek talán nem érdemelnek akkora figyelmet, mint a magyarok?*”⁶⁸ A generációs törésvonal helyett a helyi /őslakos vs. beköltöző/új lakó között véli felfedezni a véleménykülönbség gyökerét az, aki szerint „*negyven esztendeje arra várunk, hogy hivatalosan is a régi neveket használhassuk!*”⁶⁹ A helyi/nem helyi lakos szembeállítás mellett a levélíró nyíltan felvállalja, hogy a helység- és utcaátnevezés inkább a magyarság ügye, aki pedig értetlenkedik miért szükséges mindez, annak azt tanácsolja „*hogy olvassák el a magyar történelmet.*”⁷⁰ Ezzel egyrészt reagálni kíván a magyarságot más nemzetiségekkel szembeni intoleranciával vádoló megjegyzésre, miközben a korábbi jogi érveket kiegészíti a történeti igazságtétel, a vélt történelmi jogok érzelmekkel átfűtött érvelésével.⁷¹

Mindezek alapján két markáns vélemény rajzolódik ki a város utcáinak átnevezése, tágabban a szimbolikus terek átalakítása kapcsán. Az egyik csoport szükségtelennek, mellébeszélésnek tartja az utcanevek változtatását és a kétnyelvű feliratok elhelyezését, amely a város 1945 után született lakosait csak összezavarja, és mindenkinek bosszúságot okoz. A másik csoport véleménye ezzel szemben, hogy az eddigi állapot, vagyis az egynyelvűség illetve az ő szempontjukból „új”, kommunista utcanevek idegenek, amelyek erőszakkal megfosztották a várost annak múltjától. Ebből a szempontból az utcanevekről szóló döntés a rend helyreállítását jelenti, üdvözlí a

⁶⁶ Vörös Zászló, 1990. július 26.

⁶⁷ Vörös Zászló, 1990. augusztus 23.

⁶⁸ Vörös Zászló, 1990. július 26.

⁶⁹ Vörös Zászló, 1990. július 26.

⁷⁰ Vörös Zászló, 1990. augusztus 23.

⁷¹ Vörös Zászló, 1990. augusztus 23.

reformok következtében erre lehetőséget nyújtó jogi változásokat és támogatja a városvezetés ilyen irányú törekvéseit.

A változásokat sürgető tábor erősítette, hogy a Vörös Zászló a vita közben folyamatosan hírt adott arról is, hogy Oroszország és Ukrajna szerte egyre több város nyerte vissza régi nevét vagy utcák korábbi elnevezésüket.⁷² Ennek okaként pedig nem a nemzeti újjászületést jelölték meg, hanem igyekeztek úgy feltüntetni, hogy mindezek a változások a rendszer reformjából adódnak és a korábbi helytelen gyakorlat kiigazítását jelentették.⁷³ Erre utal például amikor azt írják: „*a Kazinczy utca nevének visszaállítása a peresztrojka újabb gyümölcse.*”⁷⁴ Ugyanilyen „gyümölcs”-nek tekinthető a lehetőség, hogy a kommunista időszak hibáinak nyílt feltárása és közbeszédbe emelése elinduljon. Ebben a keretben értelmezhető, hogy gyűjtést szerveznek a malenkij robotra elhurcoltak emlékműve felállítására céljából.⁷⁵ Igen hamar, 1990. november 1-én a beregszászi római katolikus temetőben leleplezik az első ilyen emlékművet, amely ceremónián a csíkszeredai kultúrotthon igazgatója is részt vesz „*a romániai magyar testvéreink nevében.*”⁷⁶ Jól példázza ezen időszak turbulens és nem kiforrott eseményeit, hogy még ebben az évben is megtartják a november 7-i felvonulást, igaz sokkal szerényebben, mint korábban, ahogy fogalmaznak „*kevés volt a lózung.*”⁷⁷

Az előzőekben láttuk, hogy a szimbolikus tér átalakításában az etnikai dimenzió sokáig nem jelent meg vagy igencsak burkoltan. Azonban a kétnyelvűség témájának és a város múltjában fontos személyek köztérben való megjelenítésének ügye elsősorban a többséget alkotó magyar közösség érdeke volt. A demokratizálódási folyamatot kihasználva a megalakuló KMKSZ élére állt mindezen kezdeményezéseknek, de az újsághírekben nincs nyoma, hogy a város vezetősége részéről bármilyen ellenállásba ütköztek volna.

1991-ben tovább folyt a városban a magyar vonatkozású szobrok, emléktáblák avatása. Minden ilyen ünnep alkalmat adott arra a magyar közösségnek, hogy újabb elemekkel foglalja el a köztér egy-egy szeletét, illetve tartalommal töltsen meg, használja az eddig létrehozott tereket. Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy 1991-ben rendszeressé vált a magyar politikusok látogatása Beregszászon: március 2-án Tőkés László, március 15-én az ungvári konzul, június 11-én Katona Tamás külügyi államtitkár, augusztus 15-én Jeszenszky Géza külügyminiszter látogatott a városba. Botlik József és Dupka György 1991-ben megjelent könyvük előszavában így jellemzi az akkori időket:

⁷² Vörös Zászló, 1990. augusztus 28, szeptember 11.

⁷³ „*ne felejtsük el, hogy ma már jogállamban élünk, a korábbi parancsuralmi módszerek megengedhetetlenek.*” Vörös Zászló, 1990. szeptember 18.

⁷⁴ Vörös Zászló, 1990. szeptember 20.

⁷⁵ Vörös Zászló, 2019. szeptember 23.

⁷⁶ Vörös Zászló, 2019. november 3.

⁷⁷ Vörös Zászló, 2019. november 10.

„Magyarország felfedezte Kárpátalját! (...) napjainkban egymás sarkát tapossák (a szó szoros értelmében is) az odalátogató újságírók, hivatalnokok, érdeklődők, turisták. Az elmúlt 2-3 évben szinte alig múlik el nap, hét, hónap politikai szennyezés nélkül. 1989 március idusán Ungvár utcáin rikáttak a márciusi ifjakat idéző kokárdák, az utak mentén természetesen lettek a magyar helység-névtáblák, hungarológiai központ nyílt Ungvárott, Beregszászban Petőfi-, György Dezső-emléktáblát, sőt, uram bocsá: Magyarország határain túl Illyés Gyula szobrot avattak, s ezen az avatáson jelen volt és beszédet mondott a magyar parlament akkori elnöke, Szűri Mátyas is.”⁷⁸

Ezek az események már egyértelműen Beregszász újonnan formálódó/újjaéledő magyar szimbolikus terekben zajlanak: a megemlékezések koreográfiája szerint megkoszorúzzák a Petőfi emléktáblát, az Illyés mellszobrot és Kazinczy Ferenc emléktábláját.

1991. március 15-én avatták fel Petőfi szobrát, amely a Vérke túlsó partján, a római katolikus templom közelében, az Arany Páva étterem előtti területen kapott helyet (4. ábra), így utolsó fontos elemével kiegészül a városközpont magyar vonatkozású szimbolikus tere.

4. ábra: A Petőfi szobor avatása az Arany Páva előtt 1991. március 15-én.
Forrás: Beregi Hírlap, 1991. március 19. (saját fotó)

Az építési költségek fedezésére gyűjtést szerveztek, a szobrászművész honoráriumát a Soros Alapítvány állta, mondhatjuk tehát, hogy a szobor minden szempontból a város magyar közösségének ügye és az anyanemzethez való tartozás egyfajta megjelenítése is volt egyben. A szobor avatásának ünnepélyes hangulatát így eleveníti fel Bundovics Judit:

„Micsoda fennkölt, a meghatottságtól elszorult torokkal átélt pillanatok. Az együvértartozás, az idekötődés magasztos semmi mással nem pótolható érzése (...) amikor beregszászjak ezrei mondták gondolatban: „Ő a mienk, s mi is magyarok vagyunk, akárcsak a költő, aki itt, ebben a városban járt.”⁷⁹

⁷⁸ Botlik–Dupka 1991: 8.

⁷⁹ Bundovics 1991: 146.

Petőfi alakja beregszászi kontextusban a magyarsághoz tartozás határokon átívelő szimbóluma, amely a szobor formájában testet ölt. Az alkotás annak a Petőfi-nek állít emléket, aki fizikai valójában járt egyszer a városban, ezáltal megidézve azt a kort is, amikor Beregszász még Magyarország része volt. Az anyanemzethez való tartozást erősíti, hogy a szobor magyarországi támogatással valósult meg, avatásán, illetve a hozzá kapcsolódó ünnepeken használatba vették, rítus kapcsolódik hozzá. Mindez nyomatékosítja a helyi magyarság térfoglalását az adott földrajzi térben, a hely magyar etnikai tartalommal való megtöltését. Olyan etnikus tér teremtését, kialakítását jelenti, amely alkalmas az anyanemzethez való tartozás kifejezésére, mind szimbolikus mind gyakorlati értelemben, az ünnepek szervezése révén. A nemzethez, szülőföldhöz való tartozás szempontjából mindez párhuzamba állítható a második világháború után kitelepített német közösségek emlékműállítási gyakorlataival. Ahogyan Ilyés Zoltán kutatásában fogalmaz az olyan emlékezést segítő jelek, mint tájházak, emléktáblák állításával a közösség célja, hogy „*az emlékezetet motiváló szimbolikával felruházott helyeket teremtsenek, ahol még megélhető az óhaza közössége, ahol találkozhatnak, szimbolikus síkon megjeleníthetik az összetartozást.*”⁸⁰

Ugyan még 1991-ben is koszorúztak május 4-én, azonban szeptemberben a városi képviselőtestület, mintegy a Szovjetunióval való elodázhatatlan szakítás szimbolikus gesztusaként, döntött a város főterén található Lenin szobor eltávolításáról.⁸¹ Pár nappal később, október 4-én Dankánics Volodimir villanyszerelő egy vasrúddal megrongálta Petőfi szobrát. Azt vallotta, hogy a „Lenin szobor lebontása feletti felháborodásában” követte el tettét. Az ekkor már Beregi Hírlap néven megjelenő korábbi Vörös Zászló igyekezett megnyugtadni a kedélyeket:

„a szobor lebontásáról az ebben egyedül illetékes városi tanács döntött! A Lenin szobrot kultúrálts, civilizált módon, felesleges tüntetések, tömeggyűlések nélkül sértetlenül emelték le talapzatáról és azt a kommunális lakásgazdálkodási termelési főosztály őrzi. Vandálizmus tehát nem történt. Éppen ezért Dankánics Volodimir efféle magyarázkodása teljesen elfogadhatatlan.” Az ügy kapcsán a városi tanács ülésezett és „egöntetlenül elítélték Dankánics Volodimir vandál tettét. (...) kihangsúlyozták, hogy a szoborrongáló mögött nem áll semmilyen politikai erő. Fontosnak tartják, hogy Petőfi Sándor emlékművének megrongálását senki ne használja fel nemzetiségi viszály szítására.”⁸²

Mindezen folyamat eredményeként a szobrok és emléktáblák mellett az utcák átnevezése is gyorsan haladt ebben az időszakban. Minden, a kommunista időszakra jellemző, etnikailag semleges utcanévet eltöröltek, és célul tűzték ki, hogy olyan híres emberekről nevezzenek el utcákat, akik valamilyen módon kapcsolatban álltak Beregszászsal. A lakosság is javasolhatott neveket és a döntést minden egyes utca esetében

⁸⁰ Ilyés 2008: 63.

⁸¹ A folyamat lejátszódott Ungvártól Munkácson át az érintett kárpátaljai településeken. Csapon állt legtovább: ott még népszavazást is kiírtak a szobor sorsáról. Fedinec 2008.

⁸² Beregi Hírlap, 1991. október 10.

külön szavazással hozták meg. Összesen 61 utca neve változott.⁸³ A város 2010-es térképének névanyagát elemezve megállapítható, hogy a nevek 42%-a etnikailag semleges, 24%-a az ukrán-orosz, 34%-a a magyar kultúrkörhöz köthető. A 2001-es népszámlálásból ismert anyanyelvi adatok alapján ez körülbelül tükrözi a magyar és ukrán etnikai viszonyokat.

Fontos kiemelni, hogy az 1990-ben lefektetett elveknek megfelelően a helyi kötődésű személyek szép számban jelennek meg az utcanevek között: 81 személynévből 24 valamilyen módon kötődött Beregszászhoz, közülük kettő a kárpátjai ruszin /ukrán közösséghez tartozik: Duhnovics író, míg Huca-Venelin történész, szlavista volt.

Az utcanevek városon belüli térbeli pozícióit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a város négy legforgalmasabb főútja közül három ukrán jelentéstartalmú névvel bír: a fő ki- és bevezető út a Sevcsenkó és Hmelnyickij nevét viseli. A magyar etnikai kötődésű nevek a központban és attól délre sűrűsödnek, vagyis a város legrégebbi, központi, magas presztízsű utcáiban jelentős a magyarság láthatósága. Ennek mintegy ellenpontja az északon, Ardó felé a negyvenes években nyitott utcák inkább ukrán jellege. A semleges nevek továbbra is a városszélen jellemzők.

A járókelőben azonban a város központja ennél „magyarabb” benyomást kelt: a kétnyelvű utcanévtáblák mellett a középületeken, iskolákon is kétnyelvű feliratokat láthatunk. Sok helyen mindkét ország zászlaját kítűzik, a reklámok magyar színházi előadást ajánlanak, sok helyütt magyar nyelvű rádióadók szólnak. A magyarság, bár napjainkban csupán a lakosok felét adja, a városközpont szimbolikus terét dominálja. Ebben az előbb felsoroltak mellett jelentős szerepet játszik, hogy Beregszász közterein járva lépten-nyomon magyar vonatkozású emléktáblákba, emlékművekbe, szobrokba ütközünk. Fontos azonban megjegyezni, hogy sok esetben találkozhatunk hiányos vagy ukrán egynyelvű feliratokkal is.⁸⁴

Összegzés

Jelen írás arra vállalkozott, hogy helyi sajtóanyagok elemzésével áttekintse és elemezze a szimbolikus terekkel kapcsolatos helyi eseményeket Beregszász város rendszerváltás kori történetében. Munkám célja az volt, hogy a szimbolikus terek és szimbolikus politizálás kutatásában a térbeliség szerepére, a társadalomföldrajzi kutatások relevanciájára nagyobb figyelmet irányítsák.

A szimbolikus tér társadalomtudományi és társadalomföldrajzi értelmezésének áttekintése után a szimbolikus teret úgy értelmeztem, mint amely a szimbolikus poli-

⁸³ Sebestyén 2001.

⁸⁴ Hires-László 2015.

tikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik és hétköznapi illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, illetve visszahat mindezen politikákra, egyéni, csoport és hatalmi térhasználatokra. Vagyis egyszerre van jelen/hagy nyomot/alakítja az objektív-fizikai teret, az elgondolt teret és a megélt teret.

Az ukrán-magyar etnikai kontaktzónában elhelyezkedő Beregszász rendszerváltáskori, a szimbolikus teret átformáló eseményeinek elemzése révén arra jutottam, hogy ezek a nemzeti (magyarországi és ukrainai) és nemzetközi (Szovjetunió egyéb területein zajló) eseményekbe beágyazottan, azokra reflektálva mentek végbe. A Szovjetunió felbomlása és a kelet-európai szocialista rezsimek összeomlása idején, a demokratikus átmenet folyamatában a korábban háttérbe szorított nacionalista, nemzeti tartalmak erősödtek fel.⁸⁵ Másrészt a beregszászi események szorosan együtt formálódtak a magyarországi rendszerváltás történéseivel. Amíg 1989-ben még magyarországi munkáscsoport támogatta anyagilag Ilyés Gyula szobrának avatását, a Magyar Köztársaság kikiáltását és az első szabadon választott parlament megalakulását követően az újabb emlékezeti helyek avatása vagy a már meglévőken zajló reprezentatív és ünnepi térhasználat magyar nemzetpolitikai eseménnyé vált.

Egyéb posztszovjet példákkal összevetve az eset érdekessége véleményem szerint abban áll, hogy Beregszászon mindezen folyamatok mozgatója nem az államalkotó helyi ukrán közösség, hanem a lakosság helyi többségét alkotó, országos tekintetben egyébként kisebbségi magyarság. Éppen ebből a sajátos helyzetből fakadhat, hogy a magyar nemzeti tartalmak köztérben való megjelenítése során érvelésük a peresztrojka és glasztnosztj, a demokratikus döntéshozatal, a kisebbségi mivoltuk ellenére a “többség dönt” jelszavaira épített. Ezekhez társulnak a helyi hagyomány, a történelmi jog, a múlt, a lokálpatriotizmus elemei, miközben egészen 1990-ig a nemzeti-etnikai vonatkozások említése nem jelenik meg.

Irodalom

- A. GERGELY András
 1997 A térszerveződés szimbolikus üzenetei. Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In Szabó Márton (szerk.): *Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról*. 287–304. Budapest: MTA PTI – Scientia Humana
- 2015 Térhasználat és szimbolikus szuverenitás. *Tér és Társadalom*. 29. 2. 19–42.
- ALDERMAN, Derek – INWOOD, Joshua
 2013 Street naming and the politics of belonging: spatial injustices in the toponymic commemoration of Martin Luther King Jr. *Social & Cultural Geography*. 14. 2. 211–233.

⁸⁵ Brubaker 2006.

- AZARYAHU, Maoz
 1992 War memorials and the Commemoration of the Israeli War of Independence 1948-1956. *Studies in Zionism*. 13. 1. 57–77.
 1997 German Reunification and the Politics of Street Names: The case of East Berlin. *Political Geography*. 16. 6. 479–493.
- BÁRDI Nándor
 2014 A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918-1938. In Ujváry Gábor (szerk.): *A közös hazza konfliktusai: A Kárpát-medence népei és kelet-közép-európai kapcsolataik*. 61–138. Budapest – Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola
- BARNA Gábor
 2000 Mentális határok–megduplázott világok. In Balázs Géza – Voigt Vilmos (szerk.): *Folklorisztika 2000-ben: folklór–irodalom–szemiotika: tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. 689–701. Budapest: ELTE BTK
 2001 A search for stability: Religion as a Shelter and a Symbolic Manifestation of Identity. In Hannonen, Petteri – Lönnqvist, Bo – Barna Gábor (eds.): *Ethnic Minorities and Power*. 107–125. Helsinki: Fonda Publishing
- BARTOS-ELEKES Zsombor
 2016a The history of street-name changes in Transylvania. In Woodman, Peter – Jordan, Peter (eds.): *Name & Place – Contributions to Toponymic Literature and Research*. 37–54. Hamburg: Verlag Dr. Kovač
 2016b A hatalom névrajza – a névrajz hatalma. *Földrajzi Közlemények*. 140. 2. 124–134.
- BEISSINGER, Marc R.
 2011 The intersection of ethnic nationalism and people power tactics in the Baltic States, 1987-91. In Roberts, Adam – Garton-Ash, Timothy (eds.): *Civil resistance and Power Politics. The experience of non-violent action from Gandhi to the present*. 231–246. Oxford: Oxford University Press
- BENEDEK József – BARTOS-ELEKES Zsombor
 2009 Symbolic Spatial Usage in the Historic City Centre of Cluj-Napoca. In Csiki, Boglárka – Bartos-Elekes, Zsombor (eds.): *Descriptio Transylvaniae*. 95–108. Cluj-Napoca: Cholnoky Jenő Geographic Society – Babeş-Bolyai University Faculty of Geography
- BEREGSZÁSZI Anikó
 2005 „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In Papp Richárd – Beregszászi Anikó (szerk.): *Kárpátalja: Társadalomtudományi tanulmányok*. 158–163. Beregszász – Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
- BERKI Márton
 2015 A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom*. 29. 2. 3–18.
- BIBÓ István
 1990 A nemzetközi államközösség és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In Bibó István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. IV. 283–681. Budapest: Magvető Könyvkiadó
- BILLIG, Michael
 1995 *Banal Nationalism*. London: SAGE
- BODÓ Julianna
 2007 *A terep, ahol élünk*. Csíkszereda: Státus Kiadó
- BODÓ Julianna – BIRÓ A. Zoltán
 1993 Szimbolikus térfoglalási eljárások. *Antropológiai Műhely*. 1. 2. 57–85.

- BOROS Lajos
2012 Földrajz és társadalomelméletek. In Pál Viktor (szerk.): *A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései: tiszteletkötet Dr. Mészáros Rezső professzor 70. születésnapja alkalmából.* 146–161. Szeged: SZTE Természettudományi és Informatikai Kar Gazdaság – Társadalomföldrajz Tanszék
- BOTLIK József – DUPKA György
1991 *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- BRUBAKER, Rogers
2006 Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az Új Európában. In Brubaker, Rogers (ed): *Nacionalizmus új keretek között.* 61–81. Budapest: L'Harmattan – Atelier
- BUNDOVICS Judit
1991 Város a Vérke partján. In Mankó Mária (szerk.): *Beregi életképek.* 144–147. Nyiregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola
- CSERNICSKÓ István
2013 *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010).* Budapest: Gondolat kiadó
2015 Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány.* 15. 1–2. 71–84.
2016 A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana.* 3. 91–105.
- COSGROVE, Denis – DANIELS, Stephen (eds.)
1988 *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments.* Cambridge: Cambridge University Press
- CREȚAN, Remus – MATTHEWS, Philip W.
2016 Popular responses to city-text changes: street naming and the politics of practicality in a post-socialist martyr city. *Area.* 48. 1. 92–102.
- DIENER, Alexander C. – HAGEN, Joshua
2013 From socialist to post-socialist cities: narrating the nation through urban space. *Nationalities Papers.* 41. 4. 487–514.
- ESZENYI Orsolya
2016 A kultúrtáj értelmezésének változása a kultúrföldrajzban. *Földrajzi Közlemények.* 141. 1. 1–12.
- FEDINEC Csilla
2008 A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének változásai Ukrajnában. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* 346–353. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- FEISCHMIDT Margit
2003 Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése.* 112–125. Budapest: Új Mandátum Kiadó
- FOOTE, Ken – AZARYAHU, Maoz
2007 Toward a Geography of Memory: Geographical Dimensions of Public Memory and Commemoration. *Journal of Political and Military Sociology.* 35. 1. 125–144.
- GAGYI József
2010 Városi térváltozások, térváltozatok. *Korunk.* 3. 2. 19–27.

- GYÁNI Gábor
 1998 *Az utca és a szalon. A társadalmi tér használata Budapesten 1870-1940.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
 2007 “Térbeli fordulat” és a várostörténet. *Korunk.* 18. 7. 4–14.
 2010 A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. *Helikon.* 1–2. 239–257.
- GYÖRGY Péter
 2000 *A néma hagyomány. Kollektív felejtés és a kései múltértelmezés: 1956, 1989-ben: a régmúlttól az örökségig.* Budapest: Magvető
- GYÖRGY V. Imola
 2011 A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen. *Pro Minoritate.* 4. 3. 40–53.
- HIRES-LÁSZLÓ Kornélia
 2015 Nyelvi tájkép és etnicitás Beregszászon. In Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép.* 160–185. Ungvár: Autdor-Shark
- ILYÉS Zoltán
 2008 Az emlékezés és az újratanulás terei – a „hönvagyuturizmus” mint tér-és identitás-szervezés. In Ilyés Zoltán (szerk.): *Mezőgyevülágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében.* 62–70. Budapest: Lucidus Kiadó
 2010 Etnicitás és szimbolikus geográfia. A táj kisajátítása, különösen határvidékek, kontaktzónák esetén. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom.* 114–125. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- JAKAB Albert Zsolt
 2004 „Ez a kő tétetett...”. A város emlékezetének térbeliesítése. *Korunk.* 15. 10. 6–14.
- JOHNSTON, Ronald John – GREGORY, Derek – PRATT, Geraldine – WATTS, Michael (eds.)
 2000 *The Dictionary of Human Geography.* Oxford: Blackwell
- JOHNSTON, Ronald John – SIDAWAY, James D. (eds.)
 2004 *Geography & Geographers: Anglo-American Human Geography since 1945.* London: Arnold
- KÁNTOR Zoltán
 2014 *A nemzet intézményesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon.* Budapest: Osiris
- KEMÉNYFI Róbert
 1996 Etnikai térszerkezeti vizsgálatok multietnikus települések néprajzi kutatásában. *Regio.* 7. 4. 120–132.
 2003 *A kisebbségi tér változatai.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ
 2010 Földrajzi tér és etnicitás. A kritikai geográfia tanulságai. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás: Különbségteremtő társadalom.* 99–113. Budapest: Osiris
- KOVÁCS Éva
 2001 A terek és a szobrok emlékezete (1988-1990) – Etűd a magyar rendszerváltó mítoszokról. *Regio.* 12. 1. 68–91.
- KRAUSZ Tamás
 2000 Szovjetunió. In Diószegi István – Harsányi Iván – Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. II. kötet. 1945-1995.* 503–537. Budapest: Korona Kiadó
- KUKORELLY István
 2001 A közjogi fordulat, az 1989. évi XXXI. törvény. In Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem. 1900-1994.* 381–385. Budapest: Korona Kiadó
- LYOTARD, Jean-Francois
 1993 A posztmodern állapot. In Bujalos István: *A posztmodern állapot.* 7–146. Budapest: Századvég Kiadó
- MASSEY, Doreen
 1994 *Space, place and gender.* Minneapolis: University of Minnesota Press

- MEGGYESI Tamás
2003 *A külső tér*. Budapest: Műgyetemi Kiadó
- MITCHELL, Don
2003 *The right to the city: social justice and the fight for public space*. New York: Guilford Press
- NIEDERMÜLLER Péter
1995 A "szimbolikus" és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *"Jelbeszéd az életünk": A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. 1. kötet*. 198–210. Budapest: Osiris – Századvég
1999 Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. *Replika*. 38. 105–122.
2000 A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban. *Századvég*. 16. 91–109.
- NORA, Pierre
1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*. 14. 3. 142–157.
- NOVÁK Veronika
2008 A városi tér elméletben és gyakorlatban. A középkori és a kora újkori társadalmi tér kutatása Nyugat-Európában. *Aetas*. 23. 2. 138–150.
- OFICINSZKIJ, Roman
2010 Az első nem kommunista társadalmi egyesületek 1989-1991. In Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919-2009. Történelem, politika, kultúra*. 343–347. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete
- PATAKFALVI-CZIRJÁK Ágnes
2015 Szimbolikus konfliktusok és Szimbolikus konfliktusok és performatív események a székely zászlókapcsán kapcsán. *Regio*. 23. 2. 41–76.
- PLUGOR Réka
2006 A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron. *Erdélyi Társadalom*. 4. 2. 59–81.
- PÓTÓ János
1989 *Emlékművek, politika, közgondolkodás*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet
- SEBESTYEN Zsolt
2001 Beregszász utcanévei. *Névtani Értesítő*. 23. 23–29.
- SZIJÁRTÓ Zsolt
2004 Színpad és kullissza: a városi nyilvánosság átstrukturálódása. *Magyar Tudomány*. 10. 1164–1172.
2008 "Kulturális rendszer - egy fogalom metamorfózisa". In Szijártó Zsolt (szerk.): *A hely hatalma: lokális szcénák - globális folyamatok*. 219–231. Budapest: Gondolat
- TIMÁR Judit
2006 Nyugati hegemonia a földrajzban. In Kiss Andrea – Mezősi Gábor – Sümeghy Zoltán (szerk.): *Táj, környezet és társadalom. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzor asszony tiszteletére*. 707–715. Szeged: SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék – SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék
- TILL, Karen
2005 *The new Berlin: Memory, politics, place*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- TÚROS Endre
1996 Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban? In Gagy József (szerk.) *Egy más mellett élés: a magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. 165–180. Csíkszereda: Helyzet könyvek – KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja
- WATERBURY, Myra A.
2010 *Between State and Nation. Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*. New York: Palgrave Macmillan

YEOH, Brenda

1992 Street names in colonial Singapore. *Geographical Review*. 82. 3. 313–322.

1996 Street-Naming and Nation-Building: Toponymic Inscriptions of Nationhood in Singapore. *Area*. 28. 3. 298–307.

YOUNG, James Edward

1993 *The texture of memory: Holocaust memorials and meaning*. New Haven: Yale University Press

ZAHORÁN Csaba

2016 Trikolórok, farkasok és turulok földje. Magyar és román szimbolikus gyakorlatok Erdélyben 1989 után. *Regio*. 24. 1. 226–281.

ZEIDLER Miklós

2009 *A revíziós gondolat*. Pozsony: Kalligram

ZENTAI Violetta

1997 Politikai antropológia: a politika antropológiája. In *Politikai antropológia. Szöveggyűjtemény*. 9–36. Budapest: Láthatatlan Kollégium – Osiris

VÖRÖS ZÁSZLÓ

1987. december 3.

1990. július 26.

1990. augusztus 23.

1990. augusztus 25.

1990. augusztus 28.

1990. szeptember 11.

1990. szeptember 18.

1990. szeptember 20.

1990. szeptember 23.

1990. november 03.

1990. november 10.

BEREGI HÍRLAP

1991. október 10.

Ágnes Erőss

TRANSFORMATION OF SYMBOLIC SPACE IN BEREHOVE
IN THE TRANSITION PERIOD

Research on symbolic space and use of symbolic space appeared in Hungarian social sciences at the end of the 1980s. Interestingly, it took a while until first articles were published applying specific approach and methods of Human Geography. Some were offering conceptualisation (Keményfi 2010), while others were offering analysing in rural context rather (Ilyés 2008).

The aim of present case study is to present a struggle fought by symbols and symbolic representation (Bibó 1990) in an ethnic contact zone at the time of transition from Socialism.

By analysing local press articles published in Berehove (Transcarpathia, Ukraine) I study street names changes and the erection of commemorative plaques and statues, so as the symbolic use of space. I argue that however the process was lead by the local Hungarian community and resulted in the enlarged visibility of Hungarian related symbols in the public space, in the beginning of the process it was communicated as a vehicle and form of advocating democracy.

Antropológiai-olvasatok

Simon Zoltán
Sárosi-Blága Ágnes

Az Alsó-Nyárad menti magyar ajkú görög katolikusok rítusváltásának történeti kérdései

SIMON ZOLTÁN

Problémafelvetés

Az erdélyi románok nemzeti eszméje ideológiai tartalmának kiszélesedése következtében, illetve az 1690. október 16-án kibocsájtott Diploma Leopoldinumban biztosított szabad vallásgyakorlat, Erdélyben a felekezeti hovatartozás kérdését hatalmi tényezővé, nemzetstratégiává formálta.¹

Az erdélyi románság vallási uniója, az 1701-ben (Blaj) székhelyű Fogaras–Gyulafehérvári Görög Katolikus Egyházmegye létrejöttével² felszínre tör a teológiai, egyházi, pasztorációs viták mellett az unió által érintett közösségek nyelvi, etnikai, nemzeti hovatartozásának kérdése.³ A tanulmányban vizsgált görög katolikus közösségek is csatlakoznak az önálló magyar szertartásnyelvű püspökség megalakítását célzó küzdelemhez. Az 1912-ben alapított hajdúdorogi egyházmegye⁴ a Székelyföldi Vikariátusához kerülnek, kivonva magukat a Gyulafehérvár-

¹ Pirigyi 2001: 27.

² Pirigyi 2001: 27.

³ Ilyés 2015: 32.

⁴ James Niessen, az 1912-ben megszülető hajdúdorogi egyházmegye nemzetiségi mozgalmakra ható jelentőségét a következőképpen tárgyalja:

„Az erdélyi vallási és nemzetiségi mozgalmak hatására 1887-ben az erdélyi szász lutheránus szuperintendenciából húszezer magyar lutheránust tömörítő tizenhat parókia kivált, majd 1912-ben létrehozták a magyarországi görög katolikusok (unitus, bizánci rítusú katolikus) hajdúdorogi egyházmegyéjét, amely 163 parókiából állt, és 217640 hívőt tömörített. Ennek egyharmad része Erdélyből, ötharmad része pedig Kárpátukrán (rutén) és román egyházmegyékből származott. Ezek az események két szempontból jelentősek: először azért, mert a nemzetiségi küzdelmek olyan összefüggését jelentik, amelyet a szakirodalom ritkán tárgyal. A kortárs külföldi megfigyelők és történészek ugyanis a választási rendszert és az iskolai ügyet ennél nagyobb érdeklődéssel vizsgálták. Az 1887. és 1912. évi események kiemelkedő jelentőségűek voltak, és a nemzeti polarizálódás növekedését segítették elő. A kisebbségi politikusok tiltakoztak, mert az állam megsértette az egyházi önkormányzatot, és csoportokat szakított ki a kisebbségi nemzetek – különösen

fogarasi érsekség joghatósága alól. A Christifideles Graeci bulla (1912) 35 székelyföldi görög katolikus egyházközséget határozott meg Csík, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda vármegyékben.⁵ Ebből kifolyólag, a vizsgált közösségek rítusváltásának történeti folyamatai nem értelmezhetőek a különböző és folyamatosan változó nemzetépítési nézőpontok és érdekek figyelembevételével.⁶

Az Alsó-Nyárad menti magyar ajkú görög katolikus közösségek kutatását tizennyolc éve kezdtem meg, Ilyés Zoltán szakmai támogatásával és segítségével. A kutatás kezdeti eredményei TDK, OTDK, szakdolgozat, doktori értekezés formájában láttak napvilágot. Az Alsó-Nyárad mente (Maros megye, Románia) falvai közül leghamarabb, illetve egzakt formában Nyáradkarácson község, ezen belül is a község központját képező Nyáradkarácsonfalva (Căciunești) és Kisteremi (Tirimioara) egykori görög katolikus közösségek történeti emlékezetében felelhető asszimilációs, akkulturációs tendenciákat, identitásváltási stratégiákat elemeztem. Több faluban párhuzamosan végzett görög katolikus kutatásaim, 2005-ben kiegészültek Dózsa György községben fekvő nagyteremi (Tirimia) egykori görög katolikus közösség identitásmintáinak kutatásával. Nagyteremi az a település, ahol eltérő vallású és nemzetiségű, alá- és fölé rendelt történeti kontinuitású és eredettudatú csoport több évszázados együttélése kompakt módon leírható.⁷

Ilyés Zoltán szakmai útmutatásait figyelembe véve 2012-ben végeztem összegző jellegű elemzést az Alsó-Nyárad menti görög katolikus közösségekben végzett kutatásaimról. Ennek eredményeit 2012. november 9-én megtartott görög katolikus és örmény tematikájú nemzetközi konferencián adtam elő. Az előadás szövege 2015-ben látott napvilágot.⁸

Korábbi kutatásaim, illetve a helyiek történelmi emlékezete igazolta a 20. századi történelmi-politikai korszakok ideológiai hatásait az Alsó-Nyárad menti görög katolikusok életében. A második bécsi döntés után Székelyföldön az észak-erdélyi magyar adminisztráció előtt vállalhatatlanná vált a felmenőktől örökölt román eredetű felekezet, amely a helyiek közbeszédében román identitás – és származásjelző is volt egyben.⁹

Jelen tanulmányban revideálok a térség egykori magyar ajkú görög katolikus közösségek, személyek etnikai-vallási identitásának igazodási kényszereit, rítusvál-

románok – közül. Az állam a magyar nemzetiséget, mint ahogy ezt a választási rendszerben és az iskolai törvényhozásban is tette, a kisebbségekkel szemben előnyben részesítette. Másodsor pedig, mert a szeparatista mozgalmak a nemzetiség és politika 19. századi kapcsolatának alapvető összefüggését jelzik: nevezetesen ahogy a nacionalizmus növekedésével csökkent a vallási hovatartozás jelentősége, úgy szűnt meg a falu elszigeteltsége a világi, írott kultúrától” Niessen 1991: 38.

⁵ Ilyés 2001: 88.

⁶ Ilyés 2015: 33.

⁷ Lásd bővebben Simon 2011: 110–118.

⁸ Simon 2015: 152–166.

⁹ Ilyés 2015: 33.

tásának okait. A népszámlálási adatok diszkrpanciáinak bemutatásával a legutóbbi 2011-es román népszámlálásig érkezek meg, jelezve a rítusváltási folyamatok egyenetlenségét, a politikai-hatalmi változások függvényében. Az elmúlt öt év során a görög katolikus közösségekre irányuló kutatásom kiterjeszttem a fiatalabb korosztályra, olyan személyekre, családokra, akik esetében a helyiek hétköznapi kommunikációja a görög katolikus felekezetiséget, mint etnikus stigmát a görög katolikus felmenőkkel rendelkező családok személyes szférájába rendeli. A lokális közösség időnként nyilvánossá teszi/teheti az újra meg újra felmerülő felekezeti átállások/átsorolások kérdését. Ebből kifolyólag elemzésem tárgyául teszem a súlyos identitászavarokat keltő politikai hatások közvetett eszközeit, illetve kiemelem a közösségek, személyek vallási-etnikai identitásának diffúzióját, amelyek lényegében a helyiek közügyének minősülnek.

Asszimilációs helyzetek a népszámlálási adatok tükrében

A vizsgált közösségekben a vegyes felekezetű házasságok és a magyar környezet hatására a nyelvi asszimiláció gyorsan végbemegy, a 19. századra nagyjából be is fejeződik. Az 1920 előtti népszámlálások tükrében szembeötlő a statisztikai eltérés a görög katolikus felekezetűek száma és a román anyanyelvűek száma között.

Település	1835	1918
Karácsonfalva	152	217
Cserefalva	11	6
Folyfalva	58	5
Csiba	-	4
Hagymásbodon	105	28
Káposztásszentmiklós	162	34
Ilencfalva	15	-
Lukafalva	16	-
Somosd	19	17
Kisteremi	¹⁰	95
Fintaháza	-	110

¹⁰ adathiány

Az egyházi sematizmusokban a következőket találjuk:

A nyárádkarácsoni unitus parókiához tartozó falvak görög katolikusainak száma az 1835-ös és az 1918-as balázsfalvi görög katolikus sematizmusok szerint.¹¹

A következő táblázatban a 19. század második felére vonatkozó népszámlálások nemzetiségi, anyanyelvi és felekezeti adatai a románajkúak, illetve a görög katolikusok számának csökkenését igazolják. Az 1850-es összeírást külön kell kezelni, abból a szempontból, hogy a görög katolikus felekezetűeket a román nemzetiségűekhez sorolta. Feltételezhetően, ezen románok közül a nyelvi asszimiláció hatására ekkor már többen lehetek magyar ajkúak. Egyedül Kisteremi román nyelvű lakosságának száma mutat emelkedő tendenciát, amely a település perifériális és ekkor a történeti Székelyföldön kívüli helyzetével magyarázható.

A Nyárádkarácsony községhez tartozó falvak etnikai és anyanyelvi adatai¹² (1850–1890)

	1850 n. ¹³			1880a. ¹⁴			1890 a.		
	magyar	román	egyéb	magyar	román	egyéb	magyar	román	egyéb
Nyárád-karácson	185	203	8 c.	253	43	9	59	31	0 n
Folyfalva	427	41	31c. ¹⁵	381	20	7 n ¹⁶ 18c. ¹⁷	33	5	1
Csiba	198	6	-	214	2	-	28	3	n
Hagymásbodon	243	8	10 c	274	21	1 n	99	3	n
Káposztás-szentmiklós	531	80	18 (17 c.)	463	55	8	44	7	2
Somosd	782	6	-	849	20	7	46	6	4
Kisteremi	17	2	-	31	87	-	4	7	9 ¹⁸
Fintaháza	377	50	37 c.	410	49	37	47	7	-

¹¹ SchematismusvenerabilisClerigraecirituscatholicorumdioceseosFogarasiensisinTransilvania pro anno A Christo nato M.DCCC XXXV (1835) ab unione cum ecclesi romana C.XXX VIII. Schematismus venerabilis cleri dioecesis graeci rit. cath. Hajdudorogiensis ad annu. Domini 1918. A táblázatban szereplő települések közül, hogy melyek az anyaegyházközségek, illetve minősíthetőek Parochiaantiqua-nak lásd bővebben Simon 2003: 106.

¹² Varga 1998: 355–357.

¹³ nemzetiségi adat

¹⁴ anyanyelvi adat

¹⁵ cigányok

¹⁶ németek

¹⁷ egyéb

¹⁸ jórészt ideiglenesen itt tartózkodó horvát erdőmunkások

Az alábbi 1900–1920. közötti adatokat tartalmazó táblázatban a nemzetiségi és anyanyelv adataiban a századfordulóra, illetve az azt követő két évtizedben a román anyanyelvűek tekintetében hirtelen csökkenés jelentkezik (például Nyáradkarácsonban az 1890-ben regisztrált 131 fős román anyanyelvűek száma 4-re csökken, illetve Kisteremiben sem regisztráltak román anyanyelvű személyt). Az 1990-as adatok esetében ez utalhat egyfajta mentalitásváltásra, amikor is e két-nyelvű közösségek már leginkább magyarnak érzik magukat. Az 1920-as adatok esetében a románság lélekszámának növekedése utalhat a Trianon körüli és utáni népszámlálások hatásainak nemzeti elfogultságára.

A Nyáradkarácson községhez tartozó falvak nemzetiségi és anyanyelvi adatai¹⁹ (1900–1920)

	1900 a. ²⁰			1910 a.			1920 n. ²¹		
	magyar	román	egyéb	magyar	román	egyéb	magyar	román	egyéb
Nyáradkarácson	544	4	-	551	5	90c. ²²	281	228	96
Folyfalva	380	-	-	430	-	-	32	384	12
Csiba	265	-	-	319	-	9 n. ²³	298	33	9
Hagymásbodon	320	8	2 n 24	326	-	16	275	75	-
Káposztás-szentmiklós	592	6	6 n	646	-	-	487	130	18
Somosd	923	5	-	1001	1	-	881	24	37
Kisteremi	167	-	-	163	10	-	94	84	-
Fintaháza	450	2	7 n 70	493	5	1 n	285	167	3 n 33

A második bécsi döntés utáni az észak-erdélyi magyar adminisztráció a lokális közösségek görög katolikus személyeit, családait több esetben is diszkriminálta, kezdeményezte a felekezetváltást a többségi magyar református egyház irányába.

A következő táblázatban az 1941-es magyar népszámlálás adatait összevetve az interbellikus korszak 1930-as népszámlás anyanyelvi nemzetiségi adatainál szembeötlő, hogy a „magyar világ” első felében Nyáradkarácsonban a görög katolikusok száma 1/3-ra csökkent. A nemzeti hovatartozás tekintetében is hasonló változás figyelhető meg: a nyáradkarácsoni 1930-as 220 fős románság 10-re ol-

¹⁹ Varga 1998: 355–357.

²⁰ anyanyelvi adat

²¹ nemzetiségi adat

²² cigányok

²³ németek

vad. 1941-ben egyedül Kisteremében nő az unitusok száma az 1930-as adatokhoz képest. Itt a már említett demográfiai okokból következően erősebb az etnikus identifikáció. Ugyanitt például a magukat román nemzetiségűeknek vallók száma 1930-hoz képest 1/3-ra csökken.

A Nyáradkarácsony községhez tartozó falvak nemzetiségi és anyanyelvi adatai²⁴ (1930–1941)

	1930 (anyanyelvi adat)			1930 (nemzetiségi adat)			1941 (anyanyelvi adat)		
	magyar	román	egyéb	magyar	román	egyéb	magyar	román	egyéb
Nyáradkarácson	572	10	1 n ²⁵ 136	380	220	1 n. 115c. ²⁶ 2 zs. ²⁷	719	10	1 n.
Folyfalva	479	1	-	442	31	3 c. 4 zs.	501	-	-
Csiba	341	5	-	327	8	11 c.	343	-	-
Hagymásbodon	349	8	41 c.	294	63	41 c.	389	2	2 n. 43 c.
Káposztás-szentmiklós	711	13	7 c.	663	59	7 c. 2 zs.	791	1	7 c.
Somosd	972	1	18	953	20	18 c.	1067	-	18
Kisteremi	137	75	-	49	156	4 c. 3 zs.	224	31	-
Fintaháza	432	36	-	303	105	60 c.	508	12	-

Összegezve görög katolikusok, illetve román nemzetiségűek és anyanyelvűek adatait a közelmúltig, a következők állapíthatók meg. 1930 és 1992 között a felekezeti adatokat tekintve a görög katolikusok számának nagyfokú csökkenését figyelhetjük meg. Ez a csökkenés a görög katolikus egyház 1948-as felszámolásával is magyarázható. 1945 után Nyáradkarácson községben (amelyhez közigazgatásilag hét település tartozik), egy három évtizedes felívelés után, 1977-ben népességcsökkenés érzékelhető. A rendszerváltás után nemcsak a románság számaránya csökken, hanem a magyarságé is. Egyedül a roma népesség száma nő, az öntudatosodó gábor cigány közösség egyre inkább deklarálja etnikai hovatartozását.²⁸

²⁴ Varga 1998: 355–357.

²⁵ németek

²⁶ cigányok

²⁷ zsidók

²⁸ Varga é. n.

A két utolsó román népszámlálás adatai alapján a görög katolikus felekezetiük száma drasztikusan elapad. Nyáradkarácson községben és a hozzá tartozó hét településen a 2002-es népszámláláskor 4348 személyből 20 fő vallotta magát görög katolikusnak. 2011-ben a 4470 személyből már csak 5 fő. Az etnikai adatok 2002-ben 108 román személyt jelölnek, 2011-ben 110 személyt. Az anyanyelvi adatok 2002-ben 75 román anyanyelvű személyt tüntet fel, 2011-ben 104-et. A viszonylag magas román etnikai és anyanyelvi adatok, a cigányság képlékeny, ingadozó etnikai és anyanyelvi önbesorolásukkal hozható összefüggésbe.²⁹

Hatalomváltások: etnikus – és felekezetváltási stratégiák

A problémafelvetés során taglaltuk, hogy a vizsgált görög katolikus közösségek, parókiák kiváltak a Fogaras–Gyulafehérvári Görög Katolikus Egyházmegyéből és csatlakoztak az 1912-ben alapított hajdúdorogi egyházmegye Székelyföldi Vikariátusához. Ezen görög katolikus parókiák 1918-ban újra visszatérnek a román egyházmegyéhez; és több más parókiával együtt az 1948-as román állami beavatkozás következtében újraegyesülnek az ortodox egyházzal,³⁰ és jelenleg is az ortodox egyház fennhatósága alatt léteznek.

A továbbiakban a tanulmány az asszimilációs alaphelyzeteket, a rítusváltási folyamatokat nem a népszámlálások tükrében tárgyalja. Az Alsó-Nyárad menti görög katolikus személyek identitásnarratívái, a hatalomváltások által generált (felekezeti) áttérési gyakorlatok szemtanúk vagy érintettek általi elbeszélései legkorábban a két világháború közötti időszakra vezethetők vissza. A kutatási eredmények tükrében az 1920–30-as évektől, illetve a 1940–44 közötti „magyar világ”-tól kezdődően elemezhetőek a lokális közösségek – és személyek identitásnarratívái, asszimilációs tendenciái. Ezekben a narratívákban a személyes és közösségi életszférák egyaránt megjelennek és utalnak a székelyföldi magyar ajkú görög katolikusok identitásjegyeire.

A mindenkor nemzeti politikai stratégiák hangsúlyozzák a természetes asszimiláció jelenségét annak önkéntes voltát bizonygatva. Az alábbiakban tárgyalt hatalomváltási folyamatok asszimilációs horizontjai a pszichológiai asszimilációt is megjelenítik. A pszichológiai asszimiláció esetében a kisebbségi érzés, megbélyegzettségtől, kinézetségtől való félelem egyaránt benne van a kisebbséghez tartozók lelkületében.³¹

²⁹ Varga E. Árpád Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852–2011. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatsorai. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=anyanyelvi&id=771> (Letöltés dátuma: 2019. 03. 15.)

³⁰ Niessen 1991: 10.

³¹ Mircsics 1991: 28–29.

A politikai asszimilációt jelen tanulmány kétpólusúnak tekinti. Ugyanis a vizsgált közösségek kiszolgáltatottak voltak az állam szempontjainak megfelelő politikai (nemzetiség- és valláspolitikai) érdekeknek mind a román éra alatt, mind pedig a második bécsi döntést követő négyéves magyar uralom alatt. Az 1948-as ortodoxiával való reunióra ugyanígy vonatkoztatható a politikai – és pszichológiai asszimiláció.

Mirnic Károly a beolvadás vagy beolvasztás jelenségét vizsgálva megjegyzi, hogy általános értelemben a nemzeti kisebbséget csupán etnikai, vallási, nyelvi kisebbségnek tekintik és aki/akik ilyen kezelésben részesülnek, gyorsan az asszimiláció áldozatává válnak. Amennyiben a nemzeti kisebbséget valamiféle bevándoroltak csoportjaként kezelik, akkor olyan kisebbséggé degradálják, amelytől el is várják, hogy beolvadjon a többségi népbe, csupán azért, mert itt él, ide költözött, ide telepedett valamikor.³²

Niessen megjegyzi, hogy

„Jászai szerint az asszimiláció a domináns nemzetiség értékeinek és jellemvonásainak fokozatos és mindenre kiterjedő adaptálását jelentette. Ez valóságos jelenség volt. A nyelvi statisztikák jól jelzik, hol milyen arányba ment végbe asszimiláció. Azonban Deák István szavaival élve a nemzetiségek falusi életmódja, vallási elkötelezettsége és a szomszédos anyaország iránt érzett nemzeti vonzódása hátráltatta a domináns nemzetiségbe történő beolvadást.”³³

A nyelvi asszimilációt illetően annyi bizonyos, hogy az Alsó-Nyárád menti görög katolikus parókiák is kérelmezik a magyar liturgikus nyelvet az 1868-as hajdúdorogi országos görög katolikus gyűlésen, amely a magyar liturgikus nyelvért folytatott harc helyszíne volt és összefonódott a magyar görög katolikus püspökségért vívott küzdelemmel.³⁴ A nyárádkarácsonfalvi egykori görög katolikus mára már ortodox temetőben a még épségben megmaradt 19. századi sírfeliratok magyar nyelvűek, kivétel nélkül.

A magyar görög katolikusok mozgalmát az új egyházmegye alapítását 1912-ben a magyar állam nyíltan támogatta, az okból kifolyólag, hogy a magyar nyelvű és magyar érzelmű görög katolikusok megszabaduljanak a ’nemzetségi egyházaknak nemzetségi politikát célzó beolvasztási kísérleteitől’, írja Ilyés Zoltán Kemény G. Gábor 1971-es „Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában” című cikkére hivatkozva.³⁵ Az 1912-es gyulafehérvári gyűlésen viszont a gyulafehérvári-fogarasi görög katolikus érseki egyháztartomány tiltakozott a hajdúdorogi görög katolikus magyar püspökség felállítására ellen, mivel a román nyelvben való megmaradás és az egyháztartomány területi integritásának

³² Mirnic 1991: 14.

³³ Niessen 1991: 11.

³⁴ Pirigyi 2001: 63–67.

³⁵ Ilyés 2011: 738.

sérelmét látta benne.³⁶ Az új görög katolikus egyházmegye körüli vitákban mindkét fél igyekezett statisztikai adatokkal is bizonyítani az átsorolások jogosultságát, illetve ezáltal is orvosolni kívánták sérelmeiket. Ebben az esetben is a késő dualista magyar állam homogenizációs-asszimilációs törekvése találkozott a románság nemzeti önvédelmi mozgalmával. A Hajdúdorogi Magyar Egyházmegye Székelyföldi Vikariátusának létesítésével a magyar ajkú görög katolikusok helyzete nem alakult problémamentesen. A görög katolikus felekezeti és a római katolikus és protestáns magyarokban az „oláh” román stigmát rendre előhívta, dehonesztáló hozzáállást eredményezve a görög katolikus hívek irányába, amely az eltérő szertartású katolikus papok között sok vitát generált, elsősorban a kepefizetés, a hívek liturgiahasználatát, illetve pasztorálását illetően.³⁷

Az első világháború eseményei megakadályozták a hajdúdorogi egyházmegye székelyföldi vikariátusát abban, hogy betöltse a neki szánt szerepet. 1918, illetve Trianon után a Romániához került területeken 75 hajdúdorogi parókiát soroltak vissza eredeti egyházmegyéjükbe, ebből 35 székelyföldi egyházmegye volt, amelyek a balázsfalvi központú érsekség alá kerültek vissza.³⁸

A 19. századi és 20. század elején bekövetkező vallásváltoztatásokat, áttéréseket a görög katolikusok a többségi kollektív emlékezet által fenntartott megbélyegzés, illetve besorolás felfüggesztésére tett törekvéseiként értékelhetjük. Általánosságban elmondható, hogy a Székelyföldön a 19. század végére a magyar nyelvűvé vált görög katolikusok nem értik a román nyelvű liturgiát, melyhez a balázsfalvi egyházi vezetés minden egyházközségénél ragaszkodott. Így a prédikáció magyar nyelven hangzik el sok helyen, s a liturgiában is igazodnak a hívek anyanyelvéhez.³⁹

A magyar ajkú görög katolikus személyek visszaemlékezései nyomán a betelepültek fokozatos kultúraváltási – akkulturációs – útjáról is képet kapunk. A 20. század második felében a térbeli és társadalmi mobilitás, a magyar nyelv székelyföldi primátusa, a vallási és a nemzeti arányok egyenlőtlen megoszlása biztosították a kedvező talajt az akkulturációs/asszimilációs és végső soron a nemzetváltási folyamat kiteljesedéséhez.

Az impériumváltás után egy ellentétes irányú áttérési folyamat kezdődött. Nyáradkarácson és a szomszédos községek esetében 1920 után szintén tetten érhető a román állam és az ortodox/görög katolikus egyház azon törekvése, hogy a korábban vallást váltott magyarokat (egykori görög katolikusok vagy azok leszármazottai) vagy a romános nevű székelyeket akaratuk ellenére egyházilag átso-

³⁶ Ilyés 2011: 738.

³⁷ Ilyés 2011: 752.

³⁸ Niessen 1991: 10.

³⁹ Ilyés 1999: 8.

rolják, vagy gyermekeiket románnyelvű tanintézetekbe kényszerítsék.⁴⁰ A két világháború közötti Romániában elsősorban az ortodox, másodsorban a görög katolikus vallás minősült államvallásnak, az utóbbi rovására az erdélyi városokban és falvakban egyaránt észrevehető az ortodoxia – államilag is támogatott – terjeszkedése. Ez epizódyszerűen jelen van a nyáradkarácsoni görög katolikus egyházközség életében is.

A román állam a két világháború között a korábban elkezdődött kompetitív nemzeti versengés jegyében érthetően az asszimilációs folyamat valamely köztes stádiumában lévő, vegyes etnikus repertoárral rendelkező közösségek bekebelezését célozta meg. A nemzeti tudat „megerősítésének” több módja is jelen volt egyszerre: adminisztrációs átszervezés, névelemzés alapján történő egyházi átíratások, a román nyelvű iskola és a „román vallások” preferálása, stb.⁴¹

A Székelyföldön – így Nyáradkarácsonban is – általános volt az Ókirályságból ide helyezett tanítók, jegyzők élénk közéleti, hitéletsszervező tevékenysége, ide tartozott az államvallásként preferált ortodox hit terjesztése is. Székelyföld szerte ekkor épülnek – többnyire székely közmunkával – az ortodox templomok. Az állami állásban, hivatalban való megmaradás érdekében sokan vállalták, hogy áttérnek a görög katolikus vagy az ortodox egyházba, itt tehát hangsúlyos az anyagi, egzisztenciális motiváció.⁴² A román vallásúak anyagi preferálása azonban nem jelentette azt, hogy a székely települések belső szimbolikus rendjében jelentős változás következett volna be. Az 1920–30-as évekre a Nyáradkarácsonba újonnan beköltözött románok közül jó néhány család vagyona, földterülete elérte vagy meghaladta az átlagot, olyannyira, hogy jelenleg ezen családok többségét „újjgazdagnak” titulálják.

A vizsgált görög katolikus közösségek, családok tagjai napjainkban (elsősorban a fiatalabb korosztály) kerülve a felmenőiktől örökölt román eredetű görög katolikus felekezeti stigmát, amely román származásjelző a helyiek közbeszédében, a rítusváltási folyamatokra egybecsengően azt a választ adja:

„...há amilyen világ vót, ha magyarnak kellett lenni akkor magyarnak vallatta magát, s oda ment templomba, ha románok, akó román kellett legyen, s ment a papához (...). Akkó nem úgy vót mind most, a fűded s a munkabelyed függet ettő...”⁴³

Biczó Gábor a különböző asszimilációs helyzeteknek egzisztenciális kitettségét is tulajdonít, ahol az ’én’ a ’másikhoz’ való viszonyának alakulását kockázatként éli meg:

⁴⁰ Vö. Scheffler 1942: 7–12.

⁴¹ Ilyés 1999: 8.

⁴² Vö. Scheffler 1942: 7–12; Oláh 1993: 100.

⁴³ Fókuszcsoportos interjú: Nyáradkarácson, 2018. április

„Másként megközelítve a kérdést, az asszimilációs helyzet az 'én' és 'te' életvilágához tartozó horizont kítüntetett szempontja. A helyzet felismerése már önmagában szándékoltást sejtető esemény, függetlenül attól, hogy a basonulás, az asszimiláció folyamata, mint spontán esemény, vagy éppen ellenkezőleg, mint kényszer, tudatosan reflektál-e vagy sem. Diltheyre utalva kijelenthető, hogy az asszimilációs helyzet sui generis egzisztenciális eseményének értelmezése a tárgymeghatározás sajátos módszerét követeli. Az 'én' világra - vonatkozásnak minden más aspektusához hasonlóan az asszimiláció is életvonalhoz tartozik. Az élet pedig modális fogalom, melynek tárgyiassága az időben bonyolódó események kibontakozásának függvénye.”⁴⁴

Biczó Gábor fenti asszimilációs értelmezését segítségül hívva (amely során az asszimiláció spontaneitását vagy épp kényszerét hangsúlyozza, illetve a mindennapi társadalmi életkörülményektől függő helyzetét emeli ki), közelebb tudjuk hozni a székelyföldi magyar ajkú görög katolikusok vallási-etnikai identitása szempontjából legellentmondásosabb időszakot, az 1940–44 közötti „magyar világ” polgári-katonai közigazgatási rendszerét. A második bécsi döntést követően az Alsó-Nyárád mentén is megindult a románnak minősített görög katolikus egyház, felekezet elhagyása.

Következzen a „magyar világ” idejéből egy krónika, amely a székelyföldi magyar ajkú görög katolikusok vallási-etnikai identitásának ellentmondásait tükrözi, és utal a politikailag kieszközölt felekezetváltási folyamatok repressziós jellegére:

„Köztudomású dolog, hogy a románság a román nyelvű egyházi közigazgatás szertelen kiterjesztése miatt nagymértékben gyarapodott a magyarság rovására. Ez a folyamat azonban a székelyföldi görög gör. kath. magyarok ellenállásán megtört, pedig a dolog természetéből következik, hogy itt kellett volna ennek a legerősebbnek lennie. Hogy mi volt ennek az eredményes ellenállásnak a lényege, arra néhány szóval lehet felelni. A székely népközösség egészséges társadalmi szemlélete öntudatosan megérezte, hogy kebeléből egyetlen embert sem szabad feláldoznia csak azért, mert más hagyományokon nevelkedett és más hitelvi szerint él. A székelyföldi gör. kath. magyar tehát öntudatosan vallhatta magát székelynek és görögkatolikusnak és sohasem kellett sötét előítéletekkel hadakoznia, mert a székely egyetemes népközösség mindenkor a maga állományának tekintette őket. A 200 éves román nyelvű liturgia tehát benn maradt a templomban és teljesítette hivatását, de politikai értelemben nem tudott kijutni nép közé.(...) Kétségtelenül bizonyos, hogy a térítés célja a visszarománosítás volt, így bátran mondhatjuk, hogy a sok ezer neofita a legtisztább fajszekekyekből került ki. Híveink tehát még azok előtt is magyarabbá lettek, kik előítélet nélkül ma sem tudnak ebben a kérdésben gondolkodni. Ez a józan gondolkodású falusi nép hitet, vagy szertartást változtatott, de nem érezte, hogy fajisága, vagy magyarsága veszélyeztetve van, hiszen emberöltőkön át látta, hogy a gör. kath. székely testvére a román nyelvű egyházi közigazgatás ellenére is két évszázadon át maradéktalanul megőrizte magyarságát.”⁴⁵

⁴⁴ Biczó 2009: 122.

⁴⁵ Mosolygó 1940: 195.

A „magyar világ” idején az Alsó-Nyárád mentén a legtöbb görög katolikus család és személy esetében a felekezetváltáshoz nem volt szükség presszióra, az emberek megérezték az idők szavát. A lokális közösség visszaemlékezése számon tartja a „magyar világ” katonai-polgári közigazgatásának diszkriminatív fellépéseit, amelyeket konkrét eseményekhez, illetve családokhoz, személyekhez kötnek.⁴⁶

A politikailag rekrutált felekezetváltások személy(ek) és közösség oppozícióját sejtető alaphelyzetű történeti, vallási (felekezeti) és szociális interakciók közötti párbeszédként maradtak fent. Ami a narráció hordozta jelenségekörből leginkább igazolható jelen tanulmány szempontjából, az a történetiség.

Keményfi Róbertet követve a felekezetváltási mechanizmusok jobb megértésében, két fogalmi rendszert szükséges adoptálni, illetve górcső alá venni: a belső (intrinsic) és külső (extrinsic) vallásosság fogalmát.⁴⁷ A belső vallásosság egzakt megközelítésének technikája az önbesorolás. A külső vallásosság megközelítése öt elem figyelembevételét követeli meg: vallásgyakorlat, hit, viselkedés, vallási liturgia, kultuszokban való részvétel. Ezek alapján kijelenthető, hogy a vallásosság egy élő és termelődő folyamat.⁴⁸

A felekezeti hovatartozás hosszú időn keresztül konzerválhatja az etnikai hovatartozás tudatát, és a különböző asszimilációs (szervezett vagy spontán) ráhatások, fázisok, nem minden esetben követelik, illetve tudják foganatosítani a felekezeti kiszakadást. Azonban mind a vallásosság, mind pedig az etnicitás egy mozgásban lévő entitás. Esetünkben a vallási hovatartozás egy hosszú ideje tartó változást mutat, amelyet a külső (extrinsic)⁴⁹ vallásosság fogalmával, vagyis a felekezeti hovatartozás megváltozásával írhatunk le. A belső vallásosság (intrinsic)⁵⁰ megváltozhat bármilyen pszichikai, mentális esemény hatására

A magatartási minták az egyén és közösség életében a saját érdekeknek megfelelően (politikai üldözés, közösségi–személyközi ellentétek) mindig is változhat. 1940–44 között a székelyföldi és ezen belül is az Alsó-Nyárád menti magyar ajkú görög katolikusok a kényszerű alkalmazkodás különböző útjait járták be. A felekezetváltási gyakorlatok mellett a hívek névváltoztatással is igyekeztek menekülni a román stigma alól a vizsgált közösségeken belül. A görög katolikus közösségek lelki vezetőit is befolyásolta a mindenkor hatalmi helyzet. Nyárádkarácsonfalván Piroška Mihály görög katolikus lelkészre magyar érzelműként emlékszik vissza a helyi magyar és cigány közösség egyaránt.⁵¹ A hivatalosan, még pontosabban

⁴⁶ Lásd részletesen Simon 2003: 100–132.

⁴⁷ Keményfi 2003: 96.

⁴⁸ Keményfi 2003: 96.

⁴⁹ Keményfi 2003: 100.

⁵⁰ Keményfi 2003: 100.

⁵¹ Piroška Mihály görög katolikus lelkész, mint lelki vezető komoly missziós munkát fejtett ki a gábor cigányok körében a román és a magyar érák idején egyaránt. A Gábor- cigányok görög katolikus, illetve ortodox egyházon belüli hitéletük régen többnyire a gyermek megkeresz-

egyházi tagságuk révén az egykori görög katolikus egyházhoz, 1948-at követően az ortodox egyházhoz tartozó gábor cigány személyek, mint memoárszerzők, az oral history keretében szólalnak meg, szűkebb családi eseményeiket történelmi epizódokba helyezve, a múlt tanúságtevőiként feltüntetve magukat.⁵² A cigány közösség esetében is a görög katolikus egyház, illetve Piroska Mihály az az egyházi személy, aki a helyi közösség és a hatalom ütközőmezéjén állt. A gábor cigányok vallási életének elemzése az 1940–44 közötti időszakban indukálta Nyáradkarácsonfalván belül a recens, a kulturális különbségek termelődésének vizsgálatát,⁵³ a csoportokat körülhatároló és a határokat fenntartó, állandóan újratermelő etnikai/interetnikai viszonyok elemzését.⁵⁴

Piroska Mihály, aki 1912–42 között állt a nyáradkarácsonfalvi görög katolikus parókia élén, figyelembe vette a nyáradkarácsoni görög katolikus hívek liturgiával szemben támasztott elvárásait, még pontosabban alkalmazkodott a hívek nemzeti affinitásához, illetve asszimilációs tendenciáihoz. Magyar érzelműként azért is szerepelhet a visszaemlékezésekben, mert a hivatalos liturgia és a prédikáció befejeztével magyarázattal szolgált, amely magyarul hangzott el. Él olyan visszaemlékezés is, amely szerint a liturgia keretében magyarul is hangzottak el énekek. A helyi pap pályája ambivalens megítélés alá esik a visszaemlékezésekben,⁵⁵ de általa nyomon követhető a több korszakot, több egyházpolitikai törekvést magába foglaló felekezeti váltási gyakorlatok expanziója.

Összegzett következtetések

Jelen tanulmányban az Alsó-Nyárad menti magyar ajkú görög katolikusok rítusváltásának történeti kérdései a Székelyföldi Vikariátustól, az impériumváltáson és az ortodox expanzió át az 1940-es évek tömeges áttérései hullámok idővonalán haladt. A tanulmány elején népszámlálási adatok segítségével igyekeztem bemutatni Nyáradkarácson község magyar ajkú görög katolikus közösségeinek felekezeti, nemzetiségi és anyanyelvi adatainak lényegbeli különbségeit, egyenlenségeit. A cikk második felében a felekezeti váltási gyakorlatok bemutatását az erdélyi román-magyar felekezeti és nemzeti rivalizáció, államnemzeti homogeni-

telésében, és a sírhely megvásárlásában merült ki. Napjainkban mivel szinte kivétel nélkül áttértek a Hetednapos Adventista Egyházhoz, kapcsolatuk az ortodox egyházzal, a sírhely megvásárlására korlátozódik, mivel előszeretettel temetkeznek ősük mellé.

Lásd részletesen: Simon 2018: 125–152.

⁵² Vö. Gyáni 2010: 85.

⁵³ Hasonló folyamat leírását lásd Kotics 2007: 23–24.

⁵⁴ Vö. Kotics 1999: 122–136.

⁵⁵ A visszaemlékezések elemzését és feldolgozását lásd Simon 2003: 116–120.

záció reflektorfényében végeztem, utalva a lokális szcénákra. Ezen szcénákra vonatkozó visszaemlékezéseket, narratívákat nem emeltem be ezúttal a tanulmányba, annál inkább igyekeztem kivonni belőlük a társadalmi emlékezet egyik lényegi kérdését, azt, hogy egyes kultúrákat látszólag miért foglalkoztatja jobban múltjuk visszaidézése, mint mondjuk aktuális társadalmi-szociális állapotuk. Többfajta emlékezet létezik egyszerre egymás mellett (családi, helyi, nemzeti, etnikai), ezek más és más nézeteket hívatnak elő, de mindegyik abból indul ki, hogy mi emlékezetre méltó? Maga a kérdés pedig magával hozza a múltfelfogások közti szélesebb és mélyebb társadalmi konfliktusokat.⁵⁶ A verbális viselkedés antropológiája, és ezen belül is a történetmondás „...a beszélői és hallgatói szerepek, az egyéniségvizsgálat, a kontextuselemzés, a forgatókönyvek, az eseménygrammatika irodalmához kötődnek.”⁵⁷ Az emlékeket mindig is befolyásolta az adott társadalmi szerkezet, melyben végbemennek átadásuk formái. Az elbeszélésben általában felerősödik az elbeszélés szimbolikus aspektusai. Az írás során megerősített emlékek esetében nem magát az emléket olvassuk, hanem azt, ahogyan az írás átalakította.⁵⁸

Annak, hogy a vizsgált közösségekben a görög katolikus vallás és ehhez szorosan tapadó sajátos identitás nem nyert elismerést, hasonlóan más erdélyi (székelyföldi) közösségek helyzetéhez, egyházszerkezeti okai voltak. Felekezeti pluralizmusválasztás elé állította a csoportokat, melynek során az egyik (református, ortodox) megerősödött, míg mások (görög katolikus közösségek) felszámolódni kényszerültek.⁵⁹

A vizsgált közösségekben 1944 után is térnek át görög katolikusok a református egyházhoz. Ennek oka, hogy 1944-et követően egy évtizedig nincs pap a görög katolikus parókia élén. Azt tudjuk, hogy 1947-ben Ioan Teodoranu papot kihelyezik Nyáradkarácsonfalvára, de a következő évben, 1948-ban a román állam hivatalosan feloszlatja a görög katolikus egyházat és létrejön az ortodoxiával való unió. Az akkori zűrzavarban legtöbben a református egyházat választották és kevesebben voltak azok, akik az ortodox egyházat.

Az egykori görög katolikus mára már ortodox templom és plébánia félreértékelt terület a többségi református magyarság szemében. A templomot az ortodoxiában maradt egykori magyar ajkú görög katolikus hívek nem látogatják, a nagyobb ünnepek alkalmával sem. Mi több, ezen családok, személyek leszármazottai és gyermekeik napjainkban kivétel nélkül a református egyházhoz tartoznak. Időnként Marosvásárhelyről érkező román anyanyelvű ortodox hívek töltik meg, a 17. századi történelmi emlékműnek nyilvánított faszervezetű görög katolikus templomot és parókiát.

⁵⁶ Vö. Burke 2001: 12–14.

⁵⁷ Keszeg 2003: 106.

⁵⁸ Burke 2001: 4–5.

⁵⁹ B. Kovács 2000: 131.

Azok az interjúalanyaim, akik húsz évvel ezelőtt részletekbe menően fel tudták idézni a görög katolikusok kálváriáját, mára egy-két kivétellel elhunytak. Annak ellenére, hogy Nyáradkarácsonfalván 2003-ban először az ortodox parókia utcájának bejáratához elhelyeztek egy román feliratú táblát, amely mutatja az utat az egykori görög katolikus templom és parókia felé, a magyar közösség tagjaiban jelenleg nem (vagy csak ritkán, kitüntetett időben és térben⁶⁰) idéződik meg az egykori görög katolikusok hányatott sorsa, mi több egyre inkább eluralkodik felette a kollektív amnézia hatalma.

Irodalom

- BICZÓ Gábor
2009 *Hasonló a hasonlónak. Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról.* Budapest: Kalligram
- BURKE Peter
2001 A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio.* 12. 1. 3–18.
- B. KOVÁCS András
2000 XX. századi identitásváltás a háromszéki Lisznyóban. *Székegyföld.* IV. 12. 126–134.
- GYÁNI Gábor
2010 *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Budapest: Nyitott Könyvműhely
- ILYÉS Zoltán
1999 „Magyarul beszélünk? Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség hívei körében a 19. század közepétől 1948-ig. In Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom. Krixa Könyvek I.* 6–21. Kolozsvár: Krixa János Néprajzi Társaság
- 2001 A Csík megyei görög katolikusok identitásváltozásai (1850–1944). *Székegyföld.* V./7. 88–106.
- 2011 „...mentsük ki őket az oláh polip karjaiból”. A hajdúdorogi görög katolikus püspökség szervezése Csík megyében. In Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatások múltja és jelene.* 737–755. Budapest: L’Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék
- 2015 „...Hogy fér össze Szent István gondolataival?” – a gyimesbükki görög katolikusok 1940 és 1944 között. In Bojtos Anita (szerk.): *Keleti keresztény kultúra határainkon innen és túl. A 2012. november 9-én rendezett jubileumi konferencia tanulmányai.* 31–51. Piliscsaba – Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Ifjúsági Koordinációs Egyesület
- KEMÉNYFI Róbert
2003 *A kisebbségi tér változatai.* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ

⁶⁰ A lokális közösség társadalmi beszédében a kettős állampolgárság kérelme körüli adminisztratív teendők hívták elő az egykori görög katolikus családokkal, személyekkel szembeni stigmákat, mondván: „...na vajon hová megy, hogy igazolja felmenőinek magyarságát: a román vagy a magyar paphaz”

- KESZEG Vilmos
2003 *Homo narrans*. Kolozsvár: Komp-Press Korunk Baráti Társaság
- KOTICS József
1999 Integrare sauegregare? In Pozsony Ferenc – Anghel Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal: Zăbala*. 165 p. 122–136. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János
- 2007 A magyar közösségkutatások XX. századi története. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány: Módszertani jegyzet*. 23–43. Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék (Régió Könyvek)
- MIRNICS Károly
1991 A nemzeti kisebbségek asszimilációja a jugoszláviai és nemzetközi jogelmélet tükrében. *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*. 2. 1. 13–34.
- MOSOLYGÓ József
1940 A székelyföldi görög katolikus magyarság. *Keleti Egyház*. VII. 69. 192–195.
- NIESSEN, James
1991 Vallás és nemzetiség Erdélyben a századfordulón. *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*. II. 3. 38–64.
- OLÁH Sándor
1993 Magyar görög katolikus „románok” *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*. 4. 2. 99–120.
- PIRIGYI István
2001 *A magyarországi görög katolikusok története. I-II*. Nyíregyháza: Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
- SCHEFFLER János
1942 Az erdélyi rítusváltoztatások. *Magyar Szemle*. XLII. 1. 7–12.
- SIMON Zoltán
2003 Identitás-vizsgálat Nyárádkarácson község egykori görög katolikus közösségében. *Egyháztörténeti Szemle*. IV. 2. 100–131.
- 2011 A Székelyföld-peremi magyar szórványok identitástermelése: a nagyteremi példa. *Korunk*. XXII. 3. 110–118.
- 2015 Alsó – és Középső – Nyárádmente (egykori) görög katolikus közösségeinek vallási-etnikai jegyei. In Bojtos Anita (szerk.): *Keleti keresztény kultúra határainkon innen és túl. A 2012. november 9-én rendezett jubileumi konferencia tanulmányai*. 152–166. Piliscsaba – Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Ifjúsági Koordinációs Egyesület
- 2018 „Műk régen nem jártunk templomba, sehova (...) most mind megtértünk”. Nyárádkarácsonfalvi gábor cigányok vallási életének múltja és jelene. *Néprajzi Látóbatár*. 27. 1–2. 125–152.

Etnikai és felekezeti statisztikák

- VARGA E. Árpád
1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Harghita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992 között*. Budapest – Csíkszereda: Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó
- VARGA E. Árpád
é. n. Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852-2011. Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatai. <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=anyanyelvi&id=771> (Letöltés dátuma: 2019. 03. 15.)

Egyházi sematizmusok

SEMATIZMUS

SchematismusvenerabilisClerigraecirituscatholicorumdiocesiosFogarasiensisinTransilvania pro anno AChristonato M.DCCC XXXV (1835) ab unione cum ecclesiaromana C.XXX VIII. Schematismus venerabilis cleri dioecesis graeci rit. cath. Hajdudorogiensis ad annu. Domini 1918

Zoltán Simon

THE HISTORICAL ISSUES IN THE CHANGE OF THE RITE IN THE GREEK CATHOLIC COMMUNITIES OF HUNGARIAN ORIGIN IN ALSÓ-NYÁRÁD MENTE

I started to research the above mentioned communities eighteen years ago with the consultancy of Ilyés Zoltán. The first results of the research were announced in the form of a TDK and OTDK essays, a thesis and a thesis for the doctor's degree. The scientific value of my research was justified by the identity change strategies, and the tendencies of acculturation and assimilation which can be found in the historical memory of the former Greek Catholic communities in the village of Nyáradkarácsony, in the centre of which there is Nyáradkarácsonfalva (Căciunești) and Kisteremi (Tirimioara) where the process of the change of the rite took place very early and in an exact form. The summarizing analysis of my research in these communities was completed in 2012 using the professional instructions of Ilyés Zoltán.

The ideological effects of the historical-political periods in the 20th century on the life of the Greek Catholics in Alsó-Nyárad mente were justified by my previous research and the historical memory of the local people. After the Second Vienna Arbitration in Northern Transsylvania the residents could not undertake their denomination of Romanian origin in front of the Hungarian administration, although they inherited it from their ancestors but it related to their Romanian origin in the local common talk.

During the last five years I have extended my research to the younger generation, to people and families, whose personal sphere is concerned by the local common talk as their Greek Catholic denomination appears as an ethnic stigma. At times the local community makes/can make the question of the denomination exchange public. That is why I analyse the indirect methods of political effects causing serious identity crisis and emphasize the diffusion of the religious-ethnic identity of the people and communities which should be considered local public affairs.

Ruralitás és innováció: megközelítési szempontok

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

Bevezető

A rurális térségben lévő lokális közösségeket egyre több olyan globális jellemű hatás éri, amelyekre nem csupán egyéni vagy családi léptékű válaszok születnek, hanem a lokális társadalom egészét érintő reakciók is. A megnövekedett tapasztalati tér egy olyan globális mátrixba helyezi a lokalitással kapcsolatos tapasztalatainkat, amely egy különleges én- és helytudat forrását képezi. Ebben a mátrixban minden egyén szabadon alakíthatja kapcsolatait és a saját döntésén múlik, hogy a különböző hálókba milyen szinten akar bekapcsolódni, és a különböző terekhez milyen mértékben akar kötődni.¹ Ez a jelenség hangsúlyosan jelentkezik a székelyföldi térség rurális közösségeiben, amelyek számára az 1989-es romániai társadalmi fordulat, majd később az EU-hoz való csatlakozás egyik pillanatról a másikra hozott nagyon lényeges változásokat. Ez nem csupán a térségen kívüli folyamatok begyűrűzését jelentette, hanem ezzel párhuzamosan a lokális identitás szerkezetek rehabilitációjának vagy továbbépítésének lehetőségét is.

A térségre irányuló kulturális antropológiai megközelítések számára fontos tematikai és módszertani feladat annak elemzése, hogy a globális hatások (1.) milyen területeken befolyásolják a lokális társadalom működését, illetve (2.) milyen módon mennek végbe a változások.

A csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Intézetében végzett kutatási programok² tapasztalata alapján hasznos megközelítési módnak tartjuk annak elemzését, hogy a kívülről érkezett/behozott innovációk milyen módon, milyen mértékben ágyazódnak be a helyi közösségbe.³

¹ Meyrowitz 2005.

² Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány és a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja 2011 óta foglalkozik a székelyföldi agrárinnovációs folyamatok elemzésével.

³ Biró–Magyar 2013, 2016, 2017.

Elemzési területnek jó példát kínált az a folyamat, amelynek nyomán az elmúlt tíz évben megnövekedett a térségben az egyéni/családi léptékű innovatív agrárkezdeményezések száma. A gazdasági vállalkozások társadalmi beágyazódásának kérdésköre hosszabb ideje képezi szakmai elemzések tárgyát.⁴ Az új vidékfejlesztési paradigma értelmében az agrárvállalkozások társadalmi működésének kérdésköre a vidéki térségek felértékelődése kapcsán is előtérbe került.⁵ Az új paradigma alapján a vidéki társadalom felépítésében és működési mechanizmusai-
ban végbemenő változások új szempontok figyelembevételét teszik szükségessé a fejlesztéspolitikai gyakorlatban. Ilyen szempontot képeznek például a térségek endogén erőforrásai, a lokális közösség sajátosságai és igényei, a gazdasági, társadalmi és kulturális környezet.⁶ A székelyföldi térség átstrukturálódási folyamataiban az innovatív agrárkezdeményezések társadalmi és gazdasági szempontból is kihívást jelentenek. Az új szereplőcsoport társadalmi beágyazódásának problematikája azért fontos, mert a sajátos működési mechanizmusok, a helyi és külső gazdasági folyamatok összekapcsolása révén versenyképességi tényezőt jelentenek a térségben.

A konferencia névadójának munkásságához ez a témakör elsősorban a kulturális antropológiai megközelítés, a kisebbségkutatás szintjén is kapcsolódik.

A fentiek értelmében jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a vállalkozók attitűdjei mentén a székelyföldi rurális térségben miként alakul a lokális innovatív agrárkezdeményezések, vállalkozások és a helyi társadalom kapcsolata. Ebben a témakörben közel 100 interjút készítettünk innovatív agrárvállalkozókkal. A tanulmányban a társadalmi beágyazódási minták, stílusok kerülnek bemutatásra.

A társadalmi beágyazódás értelmezési lehetőségei gazdasági tevékenységek kapcsán

A gazdasági tevékenységek sajátosságainak elemzése kapcsán az 1980-as évektől kezdődően, a különféle tudományterületeken fokozatosan vált egyre fontosabbá a társadalmi struktúrák és folyamatok figyelembevétele.⁷ Jelen írás keretén belül nincs lehetőség a szociológiai, antropológiai, szociálpszichológiai megközelítések teljes körű áttekintésére, így az alábbiakban olyan szerzőkre és szempontokra történik hivatkozás, amelyeket a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Intézetében végzett kutatások eredményeinek értelmezése során fon-

⁴ Polányi 2001; Granovetter 1985.

⁵ Például Dudek 2016; Lombardi et al. 2015; Gezelius 2014.

⁶ Van der Ploeg–Renting 2000; Capello 2007; Fløysand–Sjøholt 2007.

⁷ McKeever et al. 2014.

tosnak tartunk kiemelni. Ilyenek például az agrárvállalkozások és az agrárinnovációs folyamatok kapcsán tárgyalt társadalmi beágyazódási modellek és értelmezési lehetőségek:

- Gazdák tevékenységének beágyazottsága társadalmi és piaci kapcsolatok hálózatába.
- Rövid ellátási láncok: vállalkozások és a közvetlen környezet kapcsolata vidéki környezetben.
- Társadalmi vállalkozások, családi gazdálkodási modell, mezőgazdasági társulások, mint a társadalmi és gazdasági előnyök intézményi keretei.

A társadalmi beágyazódás fogalmának gazdasági értelmezésekor Polányi⁸ és Granovetter⁹ a két leggyakrabban hivatkozott szerző, de ennek a megközelítésnek a fokozatos kialakulása több tudományterülethez kapcsolódik. Polányi¹⁰ a társadalmi beágyazódás fogalmát a társadalmi struktúra cserefolyamatokra gyakorolt hatásának leírására és értelmezésére használta. Granovetter¹¹ pedig a strukturális beágyazódás koncepció mentén, a társadalmi és kulturális tényezők gazdasági tevékenységre gyakorolt hatásával foglalkozott. Szerinte a gazdasági tevékenységek hálózatokba és közösségekbe beágyazódva működnek, így a gazdasági folyamatokban meghatározóak a különféle szereplők kapcsolatai, és strukturális pozíciói. Ebben az értelmezési keretben később számos szerző¹² a gazdasági szereplők viselkedésének leírására használta a társadalmi beágyazódás fogalmát.

Jack és Anderson¹³ szerint a társadalmi beágyazódás folyamata kognitív szempontból fontos. Ehhez kapcsolódóan Zahra¹⁴ a kölcsönösség, hitelesség, tudás és tapasztalat társadalmi térben meghatározott mivoltára hívja fel a figyelmet. Azok a szakmai megközelítések, amelyek a társadalmi beágyazódást a vállalkozói teljesítmény szempontjából tartják fontosnak, továbbmutatnak a rövidtávú profitmaximalizáláson, és a csoportokat, valamint a társadalmi kapcsolatokat az erőforrások beazonosítása¹⁵ és a hosszú távú stratégiai gondolkodás¹⁶ szempontjából tartják fontosnak. Ebben a paradigmában a beágyazott vállalkozások és vállalkozók versenyelőnnyel rendelkeznek a gazdasági piacon.¹⁷

⁸ Polányi 2001.

⁹ Granovetter 1985.

¹⁰ Polányi 2001.

¹¹ Granovetter 1985.

¹² Például Uzzi 1997; Jack–Anderson 2002; Zukin–DiMaggio 1990.

¹³ Jack–Anderson 2002.

¹⁴ Zahra 2017.

¹⁵ Hansen 1995; Hite 2005.

¹⁶ Aldrich–Cliff 2003.

¹⁷ Uzzi 1997.

A székelyföldi térség agrárinnovációs folyamatainak elemzése szempontjából fontosnak tartjuk azokat a szakirodalmi anyagokat, amelyek a vállalkozók és a vállalatok társadalmi beágyazódása kapcsán a vállalkozás és a közvetlen környezet kapcsolatával, a fenntarthatósági szempontokkal, valamint a társadalmi és gazdasági előnyök tematizálásával foglalkoznak. A tanulmányban hivatkozott szakirodalmi anyagok olyan országokban és vidéki térségekben elemzik, kutatják ezt a témát, amelyekben az agrárinnovációs folyamat vidékfejlesztési fontossága és támogatottsága egy, a székelyföldi térségnél előrehaladottabb fázisban van. Ebből adandóan a bemutatott példák és kutatási szempontok jelzésszerűek.

Michael Dudek¹⁸ lengyelországi gazdálkodók tevékenysége kapcsán dolgozott ki egy beágyazódási modellt, amelyben nyolc tényezőt emelt ki a gazdálkodók kapcsolataiban: munkaerő, termelési tényezők, mezőgazdasági szakpolitikai intézmények, nem mezőgazdasági munkáltatók, pénzügyi intézmények, gépesítéssel kapcsolatos szolgáltatások, földbérlet és földbirtokosok, valamint a piac. Dudek¹⁹ szerint a gazdák tevékenysége ez a nyolc tényező mentén kialakított kapcsolatait által beágyazott, és szoros összefüggésben van a gazdasági eredményességgel. Lombardi és társai²⁰ szerint a társadalmi beágyazódás a gazdasági eredményesség mellett a közösségépítési és területfejlesztési folyamatokra is pozitív hatással van. Lombardi és társaihoz²¹ hasonlóan Schifani és társai²² is a társadalmi beágyazódási modellek vidékfejlesztési fontosságát hangsúlyozzák. Kutatásukban, olaszországi vállalkozók attitűdjeiben elemezték a társadalmi komponenseket, és arra a következtetésre jutottak, hogy a vidéki környezet fejlesztése szempontjából nagyon fontos a társadalmi vállalkozók felismerése és támogatása, akik az anyagi tőke áramlása mellett például a munkahelyteremtés és a környezetmegőrzés fontos szereplői is lehetnek.

Gezelius²³ térségi szinten tárgyalja a farmgazdaságok társadalmi beágyazódásának gazdasági és társadalmi előnyeit. A norvég példán elemzett kérdéskör Székelyföld esetében is figyelemreméltó, mert az itt működő családi gazdálkodási modell kisebb-nagyobb hálózatokba való integrálási lehetőségei egyelőre szakmai és gazdaságfejlesztési szempontból is kevés figyelmet kapnak.

Az együttműködések és a hálózatok fontossága mellett érvel Cush és Macken-Walsh²⁴ is, akik írországi kontextusban tárgyalják a szövetkezetek létrehozásának és működésének előnyeit. A hivatkozott szerzők szerint a szövetkeze-

¹⁸ Dudek 2016.

¹⁹ Dudek 2016.

²⁰ Lombardi et al. 2015.

²¹ Lombardi et al. 2015.

²² Schifani et al. 2016.

²³ Gezelius 2014.

²⁴ Cush–Macken-Walsh 2016.

tek támogatják a családi gazdálkodás gazdasági és társadalmi fenntarthatóságának növelését, amelynek makro társadalmi, illetve szakpolitikai szempontból is jelentősége van. Ehhez hasonlóan, a társadalmi beágyazódás fogalom használatával, Favilli és társai²⁵ is az agrárinnovációs folyamatok szereplői közötti együttműködések fontosságára, valamint azok intézményi és szakpolitikai támogatásának szükségességére hívják fel a figyelmet.

A fentiekben bemutatott szakirodalmi anyagok különféle megközelítésekben hangsúlyozzák a társadalmi beágyazódás fontosságát agrárvállalkozások működésében és az agrárinnovációs folyamatok értelmezésében. A hivatkozott szerzők által használt elemzési szempontok és megközelítésmódok a székelyföldi térség agrárinnovációs folyamatainak kutatásában újszerűek.

Az innovatív agrárvállalkozók társadalmi beágyazódásának kérdésköre. Székelyföldi kutatási tapasztalatok

A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány és a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja 2011 óta foglalkozik a székelyföldi agrárinnovációs folyamatok elemzésével. A kutatási programsorozatban, interjúk és informális beszélgetések segítségével, közel 100 innovatív agrárvállalkozást ismertünk meg. Ebben a célcsoportban, több elemzési szempont kapcsán is rögzítésre került az, hogy a vállalkozók nagyon fontosnak tartják a közvetlen környezettel való kapcsolatot, és ez esetenként, konkrét együttműködési kezdeményezések formájában is megnyilvánul.²⁶

Mivel az elemzett székelyföldi agrárvállalkozások a termék-előállítás, a technológia és a működési forma szempontjából is innovatívak, fontos kérdésnek tartjuk azt, hogy generálhatnak-e tényleges társadalmi innovációt a térségben, illetve, ha igen, ennek milyen feltételei vannak? A kérdés elemzéséhez fontos elemzési-módszertani szempontnak tartjuk a társadalmi beágyazódási mintázatok, stílusok, szerkezeti jellegű korlátok és a scriptek elemzését.²⁷

Jelen tanulmányban a társadalmi beágyazódás mintázatai kerülnek elemzésre, ami az elemzett célcsoport narratíváiban az agrárvállalkozások és a helyi társadalom közötti kapcsolat, valamint a kapcsolathoz való viszonyulásmód révén ragadható meg.

A narratívaelemzés során figyelembe vettük a vállalkozók helyi társadalomhoz való viszonyulásmódját jelölő kijelentéseket, említett példákat. Ez alapján há-

²⁵ Favilli et al. 2016.

²⁶ Biró 2016, 2017.

²⁷ Biró-Sárosi-Blága 2018.

rom viszonyulási modellt, stílust különítettünk el: aktív támogatók, távolságtartók, passzív támogatók.

A három beágyazódási stílus részletes bemutatása a székelyföldi agrárinnovációs folyamatokat elemző kutatási programsorozat hatodik kötetében olvasható.²⁸

Társadalmi beágyazódás: minták, stílusok

A székelyföldi innovatív agrárvállalkozók helyi társadalommal való kapcsolatát jelölő szövegrészek alapján három viszonyulási modellt, stílust azonosítottunk be.²⁹ Elemzésünkkel nem volt célunk a megkérdezett interjúalanyokat számszerűen kategóriákba besorolni, csupán a narratívákban beazonosítható, domináns stílusjegyeket ismertetjük. Úgy gondoljuk, hogy ezek a stílusjegyek a célcsoport társadalmi beágyazódásának fontosabb feltételeit is jelzik.

A. AKTÍV TÁMOGATÓK

Azok az agrárvállalkozók, akikre dominánsan az aktív támogatói stílus jellemző, explicit módon kifejezik a helyi társadalom elfogadásának, és egyáltalán a közvetlen környezettel való kapcsolatnak a fontosságát. Mivel ezt a kapcsolatot a vállalkozás működése és az egyéni életvezetés szempontjából is prioritásként kezelik, konkrét lépéseket is tesznek a kapcsolat kialakítása és fenntartása érdekében. Ilyen konkrét lépések például a helyi munkaerő alkalmazása, marketingtevékenységek, honlap működtetése, vagy rendezvények szervezése.

„(a környezetem viszonyulásával) én meg vagyok elégedve. Több alkalommal több újságtól kerestek meg es cikket, interjút csináltak. Ezen kívül az iskola másként héten óvodából, iskolából jönnek ide gyerekek, hogy megnézzék az állatokat. Nagyon-nagyon sok ember – kezdő tenyésztő vagy akár haladó tenyésztő, betente minimum 5 ember – megkeres telefonon vagy e-mailben, hogy tanácsot kérjen tőlem, vagy valamit megkérdezzen, egy része azért, hogy vásároljon. De nemcsak innen a környékről keresnek, hanem más országokból is, például Kárpátaljáról. Tehát ilyen mértékben én meg vagyok elégedve, ismernek. Az internet ebben nagyon sokat segít, van saját honlapom, az hozza az ismeretséget meg az összes vásárlót, ha valaki a keresőbe be írja fajtajelzőt, az elsők között megtalálnak engem. Ez nagyon sokat segít, nagyon hasznos, én készítettem weboldalt is.” (1. számú interjúrészlet)

²⁸ Biró–Magyar 2018.

²⁹ A társadalmi beágyazódási minták, stílusok részletesebb bemutatása a következő tanulmányban olvasható: Biró–Sárosi-Blága 2018.

B. TÁVOLSÁGTARTÓK

A távolságtartó agrárvállalkozók bár megfogalmazzák a helyi társadalommal való kapcsolat szükségességét, nem tesznek konkrét lépéseket a kapcsolat kialakítása és működése érdekében. Továbbá határozott érvekkel támasztják alá azt, hogy miért nem lehet hatni a helyi közösségre (például tudáshiány, tájékozatlanság). A távolságtartó stílus alapvetően abból adódik, hogy ezek az agrárvállalkozók nem tekintik feladatuknak a környezetük „nevelését”.

„Szerintem az idő majd feloldja, ha lesznek korrekt gazdák, akik állják a szavukat, s ugyanazt a jó terméket előállítják az idők során, akkor ez kialakul az embereken, ha nem, hat akkor nem.” (2. számú interjúrészlet)

„Abhoz, hogy biogazda tudjál lenni, elhivatottság kell mindenképpen. Mi úgy voltunk vele, hogy amit a csalódnak csak tudunk, megtermelünk, például a disznókat. (...) De ha már csináltuk, akkor arra gondoltunk, miért ne csináljunk többet, s ami főleg, azt eladjuk. De nem vesszük komolyan az emberek, a saját egészségüket nem vesszük komolyan.” (3. számú interjúrészlet)

C. PASSZÍV TÁMOGATÓK

Azok az agrárvállalkozók, akikre a passzív magatartás jellemző, a helyi környezettel való kapcsolatban indulásból a távolságtartást választják. Ez a témával kapcsolatos véleményformálás kapcsán is megmutatkozik: ha kéri/kérdezik, akkor nyitottak az együttműködésre, de egyébként nem. A passzív támogatók nem fejeznek ki érdeklődést a környezet véleménye iránt, jól érzik magukat a külön szerepben. Ezt a magatartásmódot bátran képviselhetik és gyakorolhatják, hiszen a vállalkozás működése nem a helyi feltételektől függ, vagy annyira hiányterméket állítanak elő, ami miatt nagyon kerestek.

„Nekem már van bio minősítésem, pillanatnyilag lucernát termelek, mivel hogy nem kell senkinek semmi, konkrétan, hogy valamilyen kultúrnövényt valaki kérjen, hogy én azt neki bioba termeljem, vagy egyáltalán megkérdezzem, hogy tudná-e termelni ezt vagy azt, senki. A bio nálunk egyelőre még a pénzen alapszik, nem azon, hogy valakinek szüksége van rá.” (4. számú interjúrészlet)

„A faluban van vagy kettő-három, akivel együtt tudunk dolgozni, de olyan is van, akivel nem lehet. A második legnagyobb gazdákkal a faluba nem lehet együtt dolgozni, annyira önzők, csak az övé haladjon. Dolgoztunk együtt, akkor ő olyan volt, hogy szombaton és vasárnap nem dolgozik, neki mindent meg kellett csinálni, mert közösen dolgoztunk. Neki mindent meg kellett csinálni hét közben, s akkor az enyém maradt a hétvégére s azt egyedül kellett megcsinálnom, akkor

mi értelme segítek neki, akkor csinálom az enyémet s kész. Így összemert a tej, de vannak kisebbek, akikkel együtt tudunk dolgozni.” (5. számú interjúrészlet)

Összegzés

A tanulmány a székelyföldi térség innovatív agrár vállalkozásainak társadalmi beágyazódási formáin keresztül azokat az egyéni és közösségi léptékű válaszokat tematizálja, amelyek a rurális térségeket érintő globális hatások következtében alakulnak ki.

Az innovációk és a befogadó közeg kapcsolatának megértésében fontosnak mutatkoznak azok a megközelítések, amelyek a helyi közösség működésének megértésére irányulnak, tehát annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a helyi társadalom miként reagál a globális hatásra, és ez a hatás milyen módon, milyen változásokat generál a lokális társadalom működésében? A kérdés elemzésének tere lehet a globális hatások és a lokális közösség találkozási, érintkezési (metszési) felülete. A székelyföldi agrárinnovációs folyamatokban, az innováció terjedésének legfontosabb ágensei az agrár vállalkozók, találkozási felület pedig az agrár vállalkozók és a helyi környezet kapcsolata.

A tanulmányban a székelyföldi innovatív agrár vállalkozók környezethez való viszonyulásmódjának három domináns stílusa került bemutatásra, amelyek ebben a térségben az innováció befogadásának és elterjedésének feltételeit is jelzik.

Irodalom

- ALDRICH, Howard E. – CLIFF, Jennifer E.
2003 The pervasive effects of family on entrepreneurship: toward a family embeddedness perspective. *Journal of Business Venturing*. 18. 573–596.
- BIRÓ A. Zoltán – MAGYAR Ferenc (szerk.)
2013 *Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány – Státus Kiadó
2016 *Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány – Státus Kiadó
2017 *A generációváltás esélyei. Agrár vállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány – Státus Kiadó
- BIRÓ A. Zoltán – Sárosi-Blága Ágnes
2018 Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrár vállalkozások vizsgálatához. In Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (szerk.): *Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma*. 56–96. Csíkszereda: Státus Kiadó

- CAPELLO, Roberta
2007 *Regional economics*. New York: Routledge
- CUSH, Peter – MACKEN-WALSH, Áine
2016 The potential for joint farming ventures in Irish agriculture: a sociological review. *European Countryside*. 1. 33–48.
- DUDEK, Michal
2016 Economic activity in agriculture in the perspective of embeddedness theory: the case of Poland. *Economics of Agriculture*. 1. 205–215.
- FAVILLI, Elena – DVORTSIN, Leonid – BRUNORI, Gianluca
2016 *How to implement effective and efficient agricultural innovation support systems? Some insights from an European cross – country analysis*. Conference paper, 12th European IFSA-Symposium
- FLOYSAND, Arnt – SJOHOLT, Peter
2007 Rural Development and Embeddedness: The Importance of Human Relations for Industrial Restructuring in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*. 47. 3. 205–227.
- GEZELIUS, STIG S.
2014 Exchange and Social Structure in Norwegian Agricultural Communities: How Farmers Acquire Labour and Capital. *Sociologia Ruralis*. 54. 2. 206–226.
- HANSEN, Niles
1995 Addressing regional disparity and equity objectives through regional policies: a sceptical perspective. *Papers in Regional Science*. 74. 89–104.
- HITE, M. Julie
2005 Evolutionary Processes and Paths of Relationally Embedded Network Ties in Emerging Entrepreneurial Firms. *Entrepreneurship: Theory and Practice*. 29. 1. 113–144.
- SCHIFANI, Giorgio – MIGLIORE, Giuseppina – HASHEM, Shadi – ROMEO, Pietro
2016 Identifying Social Entrepreneurial Behaviour in Farmers participation in Alternative Food Network. *REA – Italian Review of Agricultural Economics*. LXXI. 1. 495–504.
- GRANOVETTER, Mark
1985 Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*. 91. 3. 481–510.
- JACK, Sarah L. – ANDERSON, Alistair R.
2002 The effects of embeddedness on the entrepreneurial process. *Journal of Business Venturing*. 17. 5. 476–87.
- LOMBARDI, Alessia – MIGLIORE, Giuseppina – VERNEAU, Fabio – SCHIFANI, Giorgio – CEMBALO, Luigi
2015 Are „good guys” more likely to participate in local agriculture? *Food Quality and Preference*. 45. 158–165.
- MCKEEVER, Edward – ANDERSON, Alastair R. – JACK, Sarah
2014 Social embeddedness in entrepreneurship research: The importance of context and community. In Elizabeth Chell – Mine Karataş-Özkan (eds.): *Handbook of Research on Small Business and Entrepreneurship*. 222–236. Cheltenham UK: Edward Elgar Publishing Ltd
- MEYROWITZ, Joshua
2005 A globalitás hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*. 6. 29–36.
- MORAGUES-FAUS, Ana M. – SONNINO, Roberta
2012 Embedding Quality in the Agro-food System: The Dynamics and Implications of Place-Making Strategies in the Olive Oil Sector of Alto Palancia, Spain. *Sociologia Ruralis*. 52. 2. 215–234.

- POLANYI, Karl
2001 [1944] *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time, with a foreword from Joseph Stiglitz and introduction from Fred Block*. Boston MA: Beacon Press
- PLOEG, Jan Douwe van der – RENTING, Henk
2000 Impact and potential: a comparative review of European rural development practices. *Sociologia Ruralis*. 40. 4. 529–543.
- UZZI, Brian
1997 Social structure and competition: the paradox of embeddedness. *Administrative Science Quarterly*. 42. 35–67.
- ZAHRA, Shaker A.
2007 Contextualizing theory building in entrepreneurship research. *Journal of Business Venturing*. 22. 3. 443–452.
- ZUKIN, Sharon – DIMAGGIO, Paul
1990 'Introduction'. In Sharon Zukin – Paul DiMaggio, (eds): *Structures of Capital: The Social Organization of the Economy*. 1–36. Cambridge – New York: Cambridge University Press

Ágnes Sárosi-Blága

RURALITY AND INNOVATION: APPROXIMATIVE VIEWPOINTS

The study examines the development of the relationship between local innovative agricultural initiatives and enterprises and the local society in Szeklerland based on research programs conducted at the WAC – Center for Regional and Anthropological Research in Miercurea-Ciuc, the topic of social embeddedness and the new rural development paradigm. We conducted nearly 100 interviews with innovative agricultural entrepreneurs on this topic. The study presents social embedding patterns and styles.

Kisebbségkutatás

Kotics József
Lovas Kiss Antal
Szabó Henriett

Szász cigányok? A vajolai evangélikus cigány közösség, mint az erdélyi szász kultúra továbbélője

KOTICS JÓZSEF

Bevezetés

1998-1999 között a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke Multikulturalitás a Kárpát-medence északi és keleti régiójában címmel a Magyar Felsőoktatási és Kutatás Fejlesztési Program támogatásával szisztematikus kutatómunkát végzett előre kiválasztott erdélyi lokális közösségekben.¹ Ilyés Zoltán kollégám, aki a Kárpát-medencében élő német csoportok kutatásában igen jártas volt az egyik kiválasztandó helyszínnek az erdélyi Tekét ajánlotta. Itt az etnikai, vallási, nyelvi és kulturális sokféleségnek egy igen egyedi példája volt tanulmányozható. A tekei terepmunka során vetődött fel, hogy a közeli, de csak Szászrégenen keresztül nagy kitéréssel megközelíthető Vajola/Uila/Weilau is igen sajátos együttélési helyzetet mutat. Vajolán a cigány közösség szoros kapcsolatba került a helyi szászokkal, elsajátították nyelvüket, átvették lutheránus hitüket. A szászok 1990 utáni kivándorlása után pedig birtokba vették az evangélikus templomot. Létrehozva Erdély egyetlen cigány evangélikus önálló gyülekezetét. 1998-as terepmunkám során kísérletet tettem a vajolai cigányok identitásának és önképének a szász–cigány együttélés különböző időszakában a feltárására.² A vajolai cigányok iránt korábban semmilyen érdeklődést nem mutató akadémiai szféra érdeklődését is felkeltette az első látásra szokatlan jelenség. Jellemzően Nyu-

¹ A kutatásban Biczó Gábor, Gulyás Gyula, Ilyés Zoltán, jómagam és miskolci egyetemi hallgatók vettek részt.

² Kotics 2008.

gat-Európában élő kutatók kezdték el a helyi viszonyok vizsgálatát.³ István Keul hosszas levéltári és helyszíni vizsgálódás után készít átfogó tanulmányt az evangélikus egyházban betöltött szerepéről a vajolai cigányközösségnek. Figyelemreméltó Marushiakova–Popov szerzőpáros tanulmánya, akik a vajolai folyamatokat Brubaker etnicitás koncepciójához kapcsolódva értelmezik.⁴ Úgy látják a vajolai cigányok esetében a mikroközösség kialakításában döntő szerepe van annak, hogy ők saját felfogásuk szerint a szászok vallását követik. Ez minden más roma csoporttól elhatárolja őket.⁵ Jómagam 2018-ban egy megismételt kutatás keretében azt vizsgáltam, hogy a korábbi folyamatok milyen irányú változásokat vettek. A kutatási eredmények bemutatása előtt szükségesnek tűnik az együttélési helyzetek és gyakorlatok kérdéskörére kitérni.

A cigány–nem cigány együttélési helyzetek típusai

A cigányok más etnikumokkal való együttélésének vizsgálata az antropológiai és szociológiai kutatások kitüntetett terepe.⁶ Ennek ellenére kevés olyan megközelítést találunk, amely az együttélési helyzetek tipizálását kísérelte volna meg. Van-e eltérő mintázata a cigány kulturális világok és a többségi társadalom együttélésének? Ha igen, milyen dimenziók mentén ragadható ez meg? Bíró A. Zoltán és Oláh Sándor a székelyföldi települések cigány–magyar kapcsolatát vizsgálva a cigányság többséghez való viszonyulását három típusba sorolja: 1. „*Teljes elkülönültség*” esetében olyan gazdag cigányokkal történik az együttélés, ahol a cigány közösségre egy erős társadalmi és kulturális elkülönülés jellemző. Ennek oka, hogy nincsenek ráutalva a többségi magyarok erőforrásaira, gazdasági stratégiájuk azoktól teljesen független. 2. „*Konfliktusos különülés*” olyan szegény cigány közösségekkel kialakított kapcsolatviszony, akik már rászorulnak a helyi erőforrások használatára, de a többségi magyar közösség negatív stratégiáira (stigmatizálás, sztereotípiák működtetése) válaszul az elhatárolódást választják. Ebben az esetben ritkák a gazdasági kapcsolatok a két fél között. Ha létre is jön, ezek aszimmetrikus formában jutnak érvényre. 3. A „*beépülő modell*” esetében a cigányok és a magyarok közötti viszony több szálon is találkozik. Itt már a patrónus–kliens viszony a jellemző, ami rendszeres munkavégzést jelent a magyar csa-

³ Keul 2002; Krauss J. 2000.

⁴ Brubaker 2004: 11.

⁵ Marushiakova–Popov 2017: 117.

⁶ Bakó 2006; Berta 2014; Biczó 2014, 2015, 2017; Bodó szerk. 2002; Borbély 2007, 2016; Durst 2010; Horváth 2007; Fleck–Virág 1998, 1999; Fosztó 1998, 2003; Kotics 1999, 2018; Lajos 2017, Oláh 1993, 1996, 1997; Peti 2007; Pozsony 2003; Pozsony–Anghel 1999; Simon 2009, 2011, 2018; Török 2011; Szabó 2003; Szuhay 2013; Virág 2008, 2010.

ládoknál. Térben is a magyarok között élnek, megszűnik a szegregációjuk. Életformájuk közelít a többségi társadalom tagjaiéhoz. Ritkán, de vegyes házasság is előfordul a két csoport között.⁷ Bírók kategóriarendszerében összecsúszik a gazdasági munkamegosztásban való részvétel és az integrációs folyamatban elfoglalt hely. A Kárpát-medencében igen kevés olyan roma közösség van, amely egyértelműen a lokális közösségen kívül tudja biztosítani megélhetését, és nem szorul rá a helyi erőforrásokra.

Biczó Gábor három helyi társadalom lokális együttélési viszonyainak tanulmányozása után az alábbi megállapításra jut:

„A földrajzi értelemben – és általános mutatók alapján okkal egységesen deprivációs perifériának minősített határvidék települései, bár leírhatóak (étikus megközelítésből) ugyanazokkal a makrofolyamatokkal – roma népesség növekedése, elvándorlás, elöregedés, elszegényedés stb. –, mégis az émius antropológiai perspektívából tanulmányozva a lokális közösségekben érvényesülő hatásvizonyok sokféle, nem tipizálható és a generáltévissek alkalmazását kizáró szinterek létezéséről tudósítanak. Az együttélési közösségek társadalmi viszonyai csak a lokális szintér konkrétan értelmezett változóinak függvényében – módszeresen megvalósított alkalmazott antropológiai szemléletű terepkutatás keretei között – tárhatóak fel azszal az igénnyel, hogy aztán az eredmények az integrációt előmozdító biteles cselekvési stratégia megfogalmazásának alapjaként szolgáljanak.”⁸

Biczó megállapításával teljesen egyetértve azt gondolom, hogy a kutatás a lokális társadalomtörténeti kontextus terepmunka révén való feltárásával tud hozzájárulni az együttélési gyakorlatok feltárásához és megértéséhez. Azonban ez nem jelenti azt, hogy az együttélési helyzetek vizsgálatát nem lehet tipizálni. Pontosabban nem egy előre gyártott tipológia mellett érvelek, hanem azt hangsúlyozom, hogy a kutatási eredmények értelmezését nagyban segítené, ha szisztematikusan számba vennénk az együttélési gyakorlatok meghatározó tényezőit és azok kapcsolódásának mintázatait.

Az alábbiakban kísérletet teszek az együttélést befolyásoló tényezők rendszerezésére, azok kapcsolódásának feltárására. A lokális együttélés mintázatait befolyásoló tényezők:

1. Az adott lokális szintér együttélési mintázata szempontjából nagy fontossága van annak, hogy a helyi társadalomban hány etnikai közösség él együtt. Ha kettő, akkor bipoláris, ha ennél több, akkor multietnikus együttélési helyzetet találunk. A két típus teljesen eltérő együttélési mintázatot takar. A Kárpát-medencében igen gyakori mind a bipoláris, mind a multietnikus együttélési közösségek lokális térben való együttélése.

⁷ Bíró A.–Oláh 2002: 46.

⁸ Biczó 2015.

2. Az együttélési viszonyokat döntően meghatározó tényező az etnikai közösségekhez tartozók számaránya, a többség–kisebbség viszonya. Ezt a statisztikai módszerekkel lehet tipizálni attól függően, milyen arányban jelenik meg az adott részközösség a lokális együttélési helyzetben. 1. jelentéktelen kisebbség (10 százalék alatt), 2. kisebbség 10-25 százalék), markáns kisebbség (25-49 százalék), többség (50-75 százalék), túlnyomó többség (75 százalék fölött).

3. Az együttélés mintázatait tekintve meghatározó tényező, hogy az abban részt vevő részközösségek autochton (őshonos) vagy allochton (betelepülő) eredetűek, vagyis hogy az együttélés hosszú időn keresztül fennáll-e vagy csak rövid időszak óta jellemző. Ez alapvetően eltérő kapcsolatviszony kialakítását hozza létre. Az allochton csoportok migrációs folyamatokkal hozhatók kapcsolatba. Ebben az esetben az együttélő csoportok közül legalább az egyik számaránya – a migráció következtében – nő vagy csökken.⁹

4. Az allochton együttélő közösségek esetében fontos az is, hogy a vándorlás révén a helyi társadalomba került részközösség milyen rekrutációval rendelkezik, ugyanis döntően más együttélési minta alakult ki ha rurális és más, ha urbanus közegekből történik a népesség rekrutációja.¹⁰

5. Fontos összetevő annak vizsgálata, hogy a többség–kisebbség relációban az államalkotó, vagy kisebbségi etnikai közösségek részesei a lokális térben való együttélésnek.

6. Az együttélő részközösségek társadalmi szerkezete alapvető szerepet játszik a kapcsolatviszonyok alakulásában. Meghatározóan két típus figyelhető meg ennek során. 1. teljes szerkezetű résztársadalmak alkotják az együttélő közösségeket; 2. a cigány közösség teljes, a nem cigány pedig erodált társadalmi szerkezetű (előregedő, alacsony gazdasági és társadalmi státusú népesség) – az együttélésben ez a leggyakoribb típus, különösen a gettósodó térségekben. A részközösségek társadalmi szerkezete erős hatással van a kapcsolatviszonyok jellegére, a 2. típusnál beszűkülnek a gazdasági-társadalmi, rituális és kulturális kapcsolatok is.

7. Nagyon hangsúlyos a roma–magyar együttélési gyakorlatokban, hogy a roma közösség belső tagoltságot mutat. Ez alapvetően gazdasági státuszhoz kötődik, amely azonban szoros összefüggésben áll az integráltsági folyamat állapotaival.

8. Az együttélést befolyásoló tényező, hogy a helyi roma részközösség milyen etnikus identitással bír: 1. felvállaltan cigány; 2. rejtőzködő identitású; 3. nem vállalja fel roma identitását.¹¹

⁹ Biczó 2012: 23.

¹⁰ Biczó 2012: 23.

¹¹ Feischmidt 2012: 81.

9. A megélhetési stratégiák eltérései hangsúlyosan befolyásolják a kapcsolatok jellegét és minőségét. Alapvetően három típus figyelhető meg: 1. azonosak; 2. eltérőek; 3. részben átfedik egymást.

10. A térbeli elkülönülés megléte vagy hiánya alapvető tényezője az együttélési gyakorlatoknak. A teljes szegregáltság és a térbeli integráltság között megfigyelhető, harmadik típusként, a vegyes megtelepedés.

11. A részközösségek közötti kapcsolatviszonyt 3 típusba sorolja a kutatás:¹² 1. gazdasági (alapvetően a patrónus–kliens viszony megléte vagy hiánya);¹³ 2. műrokonsági kapcsolat (komaság intézménye); 3. rituális kapcsolat megléte vagy hiánya (közös gyülekezet látogatása). Ezek sűrűsége és intenzitása alapvetően befolyásolja a találkozási helyzetek lokális módozatait.

12. A cigány–magyar együttélés¹⁴ alapvetően a dichtomizációra (szembenállás) épül és aszimmetrikus kapcsolatviszonyt jelent.¹⁵ Döntő annak a jelentősége, hogy a helyi kirekesztési gyakorlatokhoz hogyan viszonyul a roma részközösség: 1. elfogadják, beépítik énképükbe;¹⁶ 2. megpróbálják leépíteni. Ilyen lehetséges leépítési stratégia a különböző hitközösségekhez való csatlakozás. Ebben az esetben ugyanis nemcsak a hívők, hanem a lokális társadalom is elfogadóbbá válik a romákkal szemben.¹⁷

13. Történeti és recens példák is utalnak arra, hogy a helyi elitek romákhoz való viszonya alapvetően meghatározza az együttélés mintázatait, integrációs esélyeket. Ahol a helyi elit támogató, ott a kapcsolatviszonyok is konfliktusmentesebbek.

¹² Szabó 2003.

¹³ A korábbi évtizedekben a cigány családok többsége rendelkezett olyan támogató, kliens-patrónus jellegű kapcsolattal a többségi társadalom tagjaival, amely a rendszeres munkavégzés időszakában visszaszorult és megritkult, de egy-egy nehezebb, válságos helyzetben újra aktiválható volt. Egy társadalmi kapcsolatot akkor tekinthetünk kliens-patrónus jellegűnek, ha a két különböző csoporthoz tartozók között alá-fölrendeltségi viszony van. A fölrendelt helyzetben levő csoport tagjai folyamatosan igénybe veszik az alárendelt csoport tagjainak szolgáltatásait. A szolgáltatásoknak nincs piaci ár, a fizetséget mindig a kölcsönös bizalom és valamiféle kimondatlan egyezség alapján rendezik. E viszonyt a köznyelv a „mi cigányaink” terminológiával fejezi ki legpontosabban (Fleck–Virág 1999).

¹⁴ A cigány magyar különbségtétel mellett a lokális együttélési helyzetek elemzése során hangsúlyos a cigány–cigány különbségtétel is. Vö. Simon 2018.

¹⁵ Vö. Eidheim 1969.

¹⁶ „A kárpáti cigányok elfogadták a fennálló hierarchikus rendszert, nem ágáltak annak igaztalan volta ellen, nem kerestek kintakat belőle, sőt átvéve sztereotipikus gondolkodását a „jó” és a „rossz” cigányokról, elhelyezték önmagukat abban a csoportban, amit a többségi társadalom még mindig jobban elfogadott, mint a másikat. Az őket körülvevő társadalom „nem szerette a cigányokat”, elfogadni is nehezen tudta őket, ám ez a társadalom lehetőséget nyújtott számukra, hogy a felállított szabályok elfogadásával, eléllhettek a periferiáján.” Bakó 2017: 253.

¹⁷ Lőrinczi 2012.

sebbek. Ellenkező (elutasító) magatartás esetében a kapcsolati viszonyok távolságtartóbbak, konfliktusos jellegűek.¹⁸

14. A többségi társadalom előítéletes magatartása, a romákról formált kép sztereotipizáltsága döntő tényező a kapcsolatviszonyok jellegét illetően. Ahol egyáltalán nem, vagy kevésbé meghatározó a sztereotipizálás, ott a részközösségek között kevésbé távolságtartó stratégiákra épülő az együttélési gyakorlat.¹⁹

15. Az etnikus határok fenntartásának vagy leépítésének a kérdése döntő eleme az együttélési helyzetek vizsgálatának. A vegyes etnikai közösségek közötti házasodás a kapcsolatviszony olyan formájára utal, amikor ezek az etnikus határok halványodnak, vagy teljesen el is tűnnek.²⁰

Nézzünk néhány kutatásból ismert példát az együttélési gyakorlatok milyenségére! Biczó Gábor három lokális közösség vonatkozásában vizsgálta az együttélési helyzeteket. Azt találta, hogy jóllehet a makrostrukturális feltételrendszer igen hasonló, az együttélési gyakorlatok ennek ellenére igen eltérő formákat mutatnak. „A mezőfényi magyar nyelvű többségi társadalom és a lokális cigány közösség együttélési kapcsolata kiegyensúlyozottnak mondható. Ennek hátterében a sváb–magyar családok és a roma családok között kialakult személyes alapon szerveződő munkakapcsolat rendszere áll. A helyi gyakorlat szerint a többségi családok a háztáji vagy mezei munkákra rendszeresen ugyanazokat a roma családokat foglalkoztatták, aminek az eredménye kölcsönös bizalmi alapú viszonyokat eredményezett. A sváb–magyar pedáns munkakultúra mintái közvetve a helyi roma közösség értékrendjébe is beépültek, aminek az eredménye, hogy a mezőfényi cigányok többsége a környező falvak közösségeitől eltérően folyamatosan rendelkezik alkalmi munkavállalási lehetőséggel, amellyel él is. Mindennek következménye, hogy bár az együttélés nem teljes mértékben konfliktusmentes, mégis kiegyensúlyozott és a történetileg kifejlődött lokális gyakorlatok mentén, világos szabályok szerint zajlik.”²¹ Ehhez képest a szomszédos Csanálos (közúti határátkelő) együttélési viszonyai, bár az alaphelyzet, az együttélési közösségek számaránya igen hasonló, mégis egészen más összképet tükröz. Ennek oka, hogy Csanálos esetében a sváb–magyar szimbolikus etnicitás formájában mutatkozó közösségi identitás kevésbé hatékony kohéziós tényező, mint Mezőfényen. Másrészt a többség–kisebbség vonatkozásában nem fejlődött ki a szomszédos faluban munkakapcsolatok mentén működő bizalmi megalapozottságú viszonyrend-

¹⁸ „Megfogalmazódott az a hipotézis, hogy azokban a lokális társadalmakban, ahol a helyi vezetés (egykoron a tanács, most az önkormányzat, az iskola, korábban a tsz és a pártszervezet) »emberszámba veszi« a cigányokat, nem törekszik sem iskolai, sem lakóhelyi, sem pedig a munka világában szegregációra, ott sokkal kedvezőbb az együttműködés, csökkennek a társadalmi különbségek, és a cigányok kevésbé marginalizálódnak, minnek következtében nincsenek etnicizálódó együttélési problémák.” Szuhay 2013.

¹⁹ Biczó 2015.

²⁰ Kovács et al. 2013.

²¹ Biczó 2015.

szer. Manapság a csanálói többségi–kisebbségi viszony oppozicionális szerkezetű, előítéletekkel terhelt, távolságtartó stratégiákra épülő, bizalmatlansággal terhelt kapcsolatokat jelent.²² A Börvely magyar nyelvű közössége és roma kisebbségi társadalma közötti kapcsolatok a röviden vázolt két sváb–magyar település együttélési jellemvonásaitól merőben eltérnek. Ennek oka, hogy a politikai rendszer-váltást követően a munkalehetőségek szűkülése a lakosság egy részét gazdasági lecsúszással fenyegette. Az egyébként is igen szegény roma népesség irányába mutató deklasszálódás veszélye és lehetősége a cigányságtól történő szimbolikus elhatárolódást, illetve ennek párhuzamos folyamánként, a szegregációs attitűdök felerősödését eredményezte. A kirekesztés és elutasítás a helyi közbeszédet átható nyelvi megnyilvánulásai mindennaposak.²³

Kovács Éva és munkatársai négy határ menti településen vizsgálták az együttélési gyakorlatokat. Olyan közösségekben, ahol eltérő arányban ugyan, de részei voltak az együttélési helyzetnek roma részközösségek is. A kutatás során ők is teljesen eltérő lokális mintázatokat találtak. Oldon hierarchizált, de egyensúlyra törekvő, együttműködést preferáló etnikus viszonyok voltak a jellemzőek. Mocsán a rejtőzködő etnicitás, céltábla nélküli rasszizmus, területi elkülönülés etnikus jellegű működését figyelték meg. Bedőn konfliktusmentesek az etnikus viszonyok, az etnicitás újraértelmezése a faluközösség érdekei szerint történik. Tiszakerecsenyben konfliktussal terhelt etnikus viszonyok a jellemzőek, etnikus harc folyik a terek feletti uralomban, a morális másik etnikus kategóriájának helyi újratemtése válik meghatározóvá.²⁴

A vajolai „szásszá lett cigányok”

A korábban részletezett a lokális együttélési helyzetet meghatározó tényezőket táblázatos formába rendezve a vajolai együttélési gyakorlat 1945-1990 között az alábbi képet mutatja:

²² Biczó 2015.

²³ Biczó 2015.

²⁴ Kovács 2013.

Együttélés mintázatait befolyásoló tényező	Együttélő közösségek	szászok	oláh cigányok	magyarok	románok
etnikai arány	<i>jelentéktelen kisebbség</i>				
	<i>kisebbség</i>				
	<i>markáns kisebbség</i>	+	+	+	+
	<i>többség</i>				
térhasználat	<i>túlnyomó kisebbség</i>				
	<i>szegregált</i>		+		
	<i>nem szegregált</i>				
kapcsolatviszonyok jellege	<i>vegyes megtelepedés</i>	+		+	+
	<i>patronus kliens viszony</i>	+	+	-	-
	<i>műrokonági viszony</i>	+	+	-	-
társadalmi szerkezet	<i>rituális kapcsolat</i>	+	+	-	-
	<i>teljes</i>	+	+	+	+
romák identitás-típusai	<i>erodált</i>				
	<i>felvállalt</i>		+		
népesség eredete	<i>rejtvényes</i>				
	<i>nem felvállalt</i>				
együttélő részközösségek száma	<i>autochton</i>	+	+		
	<i>allochton</i>			+	+
egyházi közösséghez tartozás	<i>bipoláris</i>				
	<i>multietnikus</i>	+	+	+	+
helyi elit magatartása	<i>egyezzik</i>			+	+
	<i>különbözik a helyi társadalom többi etnikumától</i>	+	+		
integráltság foka	<i>támogató</i>	+	+	+	+
	<i>elutasító</i>				
etnikai kapcsolatok jellege	<i>tradicionális</i>				
	<i>integrált</i>	+	+	+	+
	<i>konfliktusos</i>				
gazdasági kapcsolat jellege	<i>konfliktusmentes, etnikus viszonyok egyensúlyára törekvő</i>	+	+	+	+
	<i>nem teljes mértékben konfliktusmentes, mégis kiegyensúlyozott</i>				
kirekesztéshez való viszony	<i>intenzív</i>				
	<i>nem intenzív</i>	+	+	+	+
sztereotípiák leépítése	<i>nincs kirekesztés</i>	+	+	+	+
	<i>elfogadják, beépítik énképükbe</i>				
allochton népesség rekrutációjának jellege	<i>megpróbálják leépíteni</i>				
	<i>erősen sztereotipizált</i>				
allochton népesség rekrutációjának jellege	<i>nem sztereotipizált</i>	+	+	+	+
	<i>rurális közegekből történő vándorlás</i>			+	+
	<i>urbánus közegekből történő vándorlás</i>				

az együttélő közösségek	<i>államalkotó közösségek részei</i>				+
	<i>keisebbségi etnikai közösségek részei</i>	+	+	+	
együttélő részközösségek társadalmi szerkezete	<i>teljes szerkezetű rész-társadalmak</i>	+	+	+	+
	<i>cigány közösség teljes, a nem cigány erodált társadalmi szerkezetű</i>				
megélhetési stratégiák	<i>azonosak</i>				
	<i>eltérőek</i>				
	<i>részben átfedik egymást</i>	+	+	+	+
vegyes házasság	<i>jellemző</i>				
	<i>nem jellemző</i>	+	+	+	+
	<i>kismértékben jellemző</i>				
	<i>nagymértékben jellemző</i>				

A táblázatból kiolvasható helyzetkép az 1945 utáni Vajolán egy multietnikus együttélési helyzetet mutat, ahol románok, magyarok, cigányok és szászok élnek együtt.²⁵ Míg a szászok, románok és magyarok vegyes megtelepedést mutatnak, a helyben élő cigányok a falu Bátos felőli végén szegregáltan laknak. A szász és cigány részközösségek autochton (őshonos) míg a román és magyar etnikum tagjai allochton (betelepülő) eredetűek. Mindkét betelepült népcsoport rurális környezetből érkezett Vajolára. A magyar etnikum katolikus vallású, a románok az ortodox hitet követik, míg a szászok és cigányok az evangélikus vallás követői.

A vallási azonosság következtében a szászok és románok között erős a rituális kapcsolat, hiszen közösen használják az evangélikus templomot, bár a cigányok miután nem fizetnek hozzájárulást, nem egyenjogú tagjai az egyházközösségnek. A korábbi patrónus-kliens kapcsolat következményeként 1945 és 1990 között is jellemző, hogy a szászok cigánygyermekes keresztszülők lesznek. Ez a románok és magyarok esetében nem jellemző.

Minden a településen élő részközösség társadalmi szerkezete teljes, nem jellemző az erodált szerkezet. Az egyes csoportok közötti kulturális határok merevek. Mindenki a saját normái és etnikus hagyományai szerint él. A határok nehezen átléphetők, erre utal a vegyes házasságok szinte teljes hiánya. Az eltérő etnikumúak megélhetési stratégiái a szocialista rendszer keretei között nem térnek el alapvetően, nagy részben átfedést mutatnak. Az egymás közötti gazdasági kapcsolatok nem intenzívek, hiszen ennek keretét helyi szinten is az állami gazdaság szabályozza. Az etnikai kapcsolatok jellege konfliktusmentes, az etnikus viszo-

²⁵ A demográfiai és felekezeti viszonyokról részletes képet ad a statisztikai adatok bemutatása révén Varga é. n. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/?pg=etnikai&id=694> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 27.)

nyok egyensúlyára törekvő. A cigányokról formált kép nem sztereotipizált, nem jellemző a közösség többi etnikuma általi stigmatizálás és kirekesztés.

Döntően eltérő viszonylatokat találunk, ha az 1945 előtti és az 1990 utáni helyzetet vizsgáljuk.²⁶

Nézzük meg történeti folyamatában Vajola etnikai és vallási viszonyait, az etnikumok között kialakult kapcsolatok jellegét!

A faluban az etnikumok együttélésének igen változatos formáit találjuk a XVIII. század végétől. A szászok által 14. század elején benépesült²⁷ faluban a 18. század végétől megjelennek a cigányok.²⁸ Hosszú ideig a két etnikum közötti bipoláris együttélési helyzet volt a meghatározó. A lokális társadalomban a szász etnikum a meghatározó, ekkor szász–cigány viszonylatban formálódik a cigányok identitása. Ekkor a cigánylakosság, ha a patrónus–kliens kapcsolatban is, de része a paraszti kultúrának. A szokásos sztereotip kép nem alakul ki róluk, hiszen dolgozók, megbízhatóak, tiszták. Patriarchális viszonyban élnek a szászokkal, akiknél cselédek, vagy napszámosok. Kisebbségi paraszti üzemet ők is fenntartanak és működtetnek. A szász paraszti üzemekben munkaerőhiány mutatkozik. Vajolán ennek következtében a helyi cigány lakosság mezőgazdasági munkafolyamatokat végez, erre alapozza megélhetését, s nem pusztán kiegészítő tevékenységeket látnak el.²⁹ A muzsikusság cigányok szolgáltatásai fontos szerepet töltenek be Vajolán is, de alapvetően a szászok mezőgazdasági tevékenységéhez kapcsolódnak a munkafolyamatokban.³⁰ Ez a cigány közösség a szászokkal való együttélés következtében a paraszti polgárosulásban is előrébb tart, egyértelműen erre utal a 20. század elejétől már jellemző alacsony gyermekszám, a tradicionális viselet korai elhagyása.

Ebben az időperiódusban miután sem a szászok, sem a cigányok számára nem fontos a román nyelv, az nem válhatott közvetítő nyelvvé, természetesen a cigányok a szászok nyelvét sajátítják el és már bizonyítottan a 18. század végétől, a 19. század elejétől az evangélikus vallási hagyományait követik.³¹ A szász dialektus azonban csak a munkakapcsolatok során kap szerepet, a vajolai cigányok egymás között továbbra is a romani nyelvet beszélik. A cigánygyerekek

²⁶ Egy megjelenés alatt lévő írásomban (*A cigányok, mint a szász kultúra továbbélítői? A szász kultúra és az evangélikus vallás szerepe egy erdélyi lokális cigányközösség identitásában* címmel) részletesen vizsgálom az egyes időszakok jellemzőit. Ennek részletezésétől emiatt itt eltekintek. Lásd Kotics 2019.

²⁷ Bíró 2006. A szászok kultúrájáról és együttélési gyakorlatairól lásd Pozsony 2009.

²⁸ Keul 2002: 201. Keul 1785-től történeti források alapján bizonyítottan tekinti a cigányok vajolai jelenlétét. Az 1750-es erdélyi összeírásban Zabolán még nem találunk cigányokat. Nagy Pál szóbeli közlése.

²⁹ Marushiakova–Popov 2017: 118.

³⁰ Marushiakova–Popov 2017: 118.

³¹ Keul 2002: 206.

együtt járnak iskolába a szászokkal. S már ekkortól a szoros együttélés eredményeként nagyon erős szász kulturális hatás éri a cigány kultúrát. Ezt erősítik a szászok és cigányok között létrejött műrokoni kapcsolatok is. A cigányszülők gyakran kérik meg szász gazdájukat, hogy gyermekeik keresztszülei legyenek. Ez a kapcsolat nem paritásos alapon működik, de alapja a két etnikum szoros, aszimmetrikus együttélésének. Vegyes házasság azonban egyetlen kivételtől eltekintve nem köttetik a két etnikum között, s a cigányok házai a falu szélén a szászokétól elkülönülten voltak. A két etnikum együtt élt, de a kulturális határok teljesen elkülönítették őket. A mentális és térbeli szegregáció alapvetően fennállt.

Végezetül vizsgáljuk meg az 1990 utáni időszakban az etnikumközi kapcsolatiszonyokat és az azokat befolyásoló összetevőket!

Ebben az időszakban két tényezőnek van meghatározó jelentősége. Egyfelől annak, hogy a kommunista rendszer összeomlása után döntően megváltoznak a társadalmi – gazdasági – politikai keretek. Ennek a helyi társadalmat leginkább befolyásoló vonatkozásai a magántulajdon visszaállítása, a politikai rendszer pluralizmusa, az egyház üldözött szerepének megváltozása. A másik tényező, amely jelentős mértékben hat a helyi viszonyok alakulására a szászok rendszerváltást követő végleges kitelepülése Vajoláról. Azt látjuk, hogy a szászok helyi társadalomból való kiesésének a cigányok vonatkozásában döntő következményei vannak.

A rendszerváltást követő időszakban a szászok végleges kivándorlásával a cigányok, románok és magyarok közel azonos lélekszámmal vannak jelen a településen.³² A vajolai cigányok körében felértékelődik a szászok vallásának, nyelvének és kulturális hagyományainak szerepe, a korábbi szászokkal kialakított gazdasági és kulturális kapcsolatok fontossá válnak. A cigányok 1991-től megkapják a szász templomot, bár az ortodoxok is magukénak szerették volna azt tudni.³³ Meg kell jegyezni, hogy amíg a szászok nagyobb számban éltek Vajolán nem egyenrangú félként járhattak a cigányok a templomba.³⁴ A rendszerváltást és a szászok végleges távozását követően újra felértékelődik a cigányok körében a szászok nyelve, az evangélikus gyülekezet ragaszkodik a német nyelvű liturgiához, az igemagyarázat német és román nyelven folyik,³⁵ de az alapvető szövegeket már lefordították cigány nyelvre pl. az apostoli hitvallás és a miatyánk szövege ott van a német nyelvű énekeskönyvek mellett a templom padsoraiban. A cigánygyerekek már az irodalmi németet tanulják a szászrégeni lelkésztől, mert a helyi iskolában

³² Varga é. n.

³³ Keul 2002: 211.

³⁴ Keul 2002: 206–210.

³⁵ A lelkész már 1998-tól röviden románul is összefoglalta a prédikációt a románul anyanyelvi szinten beszélő cigányok kérésére. Azóta már a román nyelv a meghatározó a liturgiában. Keul 2002: 212.

tanár hiányában megszűnik a német nyelvoktatás. A nyelv szerepe elsősorban szimbolikus reprezentációt szolgál, hiszen csak a találkozási helyzetekben értékelődik fel, a mindennapi életben saját nyelvüket használják a cigányok.

A dolgok illetően alakulásában kiemelkedő szerepe van a szász gyülekezet nélkül maradt Wolfgang Rehner akkori lelkésznek. A szász templom cigányoknak való átengedése elsődlegesen integrációs célokat szolgált, de úgy tűnik, a lelkész a cigányokban látta a szász hagyományok folytatásának lehetőségét. A kitelepült szász családok és a korábban náluk dolgozó cigánycsaládok között sok esetben máig szoros kapcsolat van, gyakoriak a levelezések, a szászok rendszeresen ellátogatnak a cigány családokhoz.

Az evangélikus templom átadását követően a korábban ortodox hitre váltó cigány családok is visszatértek a korábbi gyülekezetükbe. Ekkor felnőtt cigány emberek keresztkelnek és konfirmálnak.³⁶ A szocialista időszakban az ortodox templomba járó cigányok is újra evangélikusok lettek. 1994-ben a gyülekezet közmunkával és német anyagi segítséggel felújította a templomot. A ZDF televízió filmet forgat a vajolai cigányok szokatlan történetéről.³⁷

1990 után a szászok nyelvének, vallásának, kulturális tradíciójának kiemelt szerepe van a vajolai cigányok önmagukról formált képében. A falun belül a csoportosíthatóak az egyes etnikumok között ma is igen szilárdak, közeledés a román–magyar etnikum viszonylatában figyelhető meg, amely az egyre gyakoribb vegyes házasságokban realizálódik. Cigányokkal sem a románok sem a magyarok nem kötnek még ma sem házasságot.³⁸

Felértékelődik a cigányok körében a szászokkal való kapcsolattartás. A cigány gyermekek németül leveleznek egykori vajolai szászok gyerekeivel.

A szász kultúra elemeit sok esetben a cigányok éltetik tovább, pl. a betlemezést az eredeti szász hagyományok szerint felújították. Azonban vannak szász kulturális hagyományok, amelyeket mindhárom etnikum közösen éltet tovább ilyen pl. a kakasütés szokása.

A szász kulturális hagyomány egyes elemei beépülnek a cigányok mai identitásába. A cigányok lakásában a konyha falán német nyelvű hímezett falvédőt találunk, a szász kultúrához való tartozás szimbolikus megjelenítéseként. Több család eredeti szász viseletet őriz vagy készítetett, bizonyos alkalmakkor azt magukra is öltik. Ezekre csak olyan esetekben kerül sor, amikor a szászokhoz való tartozásuk szimbolikus kifejezését kívánják kifejezésre juttatni.

Az egykori szász ételek átvétele már a századelőn megtörtént, de ennek szerepe ma szimbolikusán ugyancsak felértékelődik. Különösen nagy szerepe lesz

³⁶ Keul 2002: 213.

³⁷ Keul 2002: 197.

³⁸ Az elmúlt 10 évben említenek egy vegyes házasságot, amelyet a cigány fél magyar féllal kötött.

ennek azokon a találkozásokon, amikor a kitelepült szászok évente egyszer visszajönnek Vajolára, s amikor ezt az eseményt az egész falu ünnepli. Ekkor ugyan minden etnikum megjelenik ezen az ünnepen, de a tradicionális szász ételeket a cigányok készítik el, a cigányok együtt éneklnek a szászokkal egykori dalaikat, szász táncokat járnak. Ezek az alkalmak különösen fontosak a cigányok megváltozott identitásának reprezentációjában. A cigányok szerepe ilyenkor a szászokkal közös nyelv és a vallás miatt felértékelődik. Együtt mennek a szászokkal az istentiszteletra, saját nyelvükön kommunikálnak velük, bár a román is lehetne a megértés nyelve.

Az egykori cigány–szász gazdasági és kulturális kapcsolatok a róluk való beszédmódban megszépülnek, idealizálódnak. Jellemző példája ennek az, hogy a cigányok ma erről úgy beszélnek, hogy nem egyoldalú szász hatás érte az ő kultúrájukat, hanem a hajviselet és öltözködés terén több esetben a szászok az ő hagyományait vették át.

A faluban élő eltérő etnikumok saját vallási tradícióval rendelkeznek: a magyarok katolikusok és reformátusok, a románok ortodoxok (korábban a településen élő románok görög katolikusak voltak, de azt a szocializmusban betiltották), a cigányok evangélikusok, amely a szászok vallása is volt.³⁹

A vajolai cigányok önálló nyelvvel bírnak, a romani kárpáti (centrális) dialektusát beszélik.⁴⁰

A korábbi lelkészek a kauzáliák rendjébe tartozó szolgáltatásokat a cigányoknak is elvégezték, de a templomba a szászok kiköltözéséig csak a hátsó pad-sorokban ülhettek.⁴¹ Ezzel függ össze, hogy a szocializmus időszakában több cigány család az ortodox templomba járt, néhány katolikus lett. 1991 nagy változás, övék a templom, a szimbolikus térfoglalás révén ekkortól hangsúlyosan felerősödik a szászok tekintett evangélikus vallás és általában is a szász kultúra szerepe a helyi cigányok identitásában.⁴²

Korábban a csoportazonosságot éppen a szászokkal szemben kellett megfogalmazniuk, majd később a betelepülő románokkal és magyarokkal szemben formálódott ez az önkép.

A vajolai szászok esetében is nagy népszerűsége volt az 1990-es évektől kezdődően az egykor a településen születettek Vajolán rendezett rendszeres újratalálkozásának. Speciális helyzetet jelent, hogy az egykori vajolai szászok egyfelől Ausztriában, másfelől szétszórva Németországban telepedtek le. Ennek ellenére az 1990-es években gyakoriak voltak ezek az évente egy alkalommal megrende-

³⁹ A felekezeti megoszlás statisztikai adatait lásd Varga é. n.

⁴⁰ Marushiakova–Popov 2017: 121. Lásd még Marushiakova–Popov 2004.

⁴¹ Keul 2002: 209.

⁴² Achtelstetter 1996; Balomiri–Hauzenberger 2011; Die 'sächsischen Zigeuner' von Uila/Weilau 2006; Halmen 1993; Jürgens 2010; Unger 2007; Krauss F. 1960; Mayr 2007.

zett találkozások, amelyek mindig istentisztelettel kezdődtek, majd közös vacsorával és ünnepi esttel, kötetlen mulatozással végződtek. Ezeken az összejöveteleken, bár a településen élő minden etnikum részt vett/vehetett, a cigányoknak mégis kitüntetett szerep jutott, miután ők használják 1990 óta a szász templomot, magukat a szászok vallásának követőiként azonosítják. Szerepüket az is felerősíti, hogy az evangélikus istentiszteleten való részvétel központi mozzanata az eseménynek. Itt a roma hívők megjelenése hangsúlyossá teszi jelenlétüket a szászok szimbolikusan felértékelt terében. Az ünnepségre érkező szász családokat a helyi cigányok szállásolják el. Ezek az alkalmak lehetőséget biztosítottak annak reprezentálásra, hogy tényleges szerepet játszanak a szász kulturális elemek őrzésében, annak továbbhagyományozódásában. Így a cigányok a település kollektív emlékezetének fenntartásában igen jelentős szerepet töltek be ezekben az évtizedekben.⁴³ Ezek az alkalmak a 2010-es évektől teljesen elmaradnak összefüggésben azzal, hogy a kitelepült szász lakosság elöregedett, már nem tudnak a hosszú utazásra vállalkozni. Utoljára 2012-ben került sor nagyszabású ünnepségre, ahol a kitelepült szászok is megjelentek. Az evangélikus templom ekkor rendezett felújítás utáni avatási ünnepség utáni újraszentelésén. A mai napig jellemző a kapcsolattartás a kivándorolt szászok és a helyben maradt lakosok között. De a korábbi közös utazások megszűntek, mára individualizálódtak abban a baráti kapcsolatok játszanak már kiemelkedő szerepet. A roma lakosság körében több család ápol rendszeres és intenzív kapcsolatot az egykor Vajolán élő szászokkal és leszármazottaikkal. Napjainkban ezek a találkozási alkalmak adnak teret a vajolai cigányoknak a szász kulturális hagyományhoz való kötődésük felmutatására, a szász vallás és kulturális elemek továbbörökítésben betöltött szerepük megjelenítésére. Még az idősebb cigány lakosok körében erre az egykori szász és német nyelv ismeretében kerül sor, a fiatalabb generáció esetében a közvetítő nyelv kizárólagosan a román lett.

A 2010-es évek elejétől a korábban Vajolán élő kitelepült szászok elhalálózásával megváltozik a hagyományörzés módja. Míg korábban évente Vajolán a cigányokkal együtt került erre sor, azóta a lakóhelyük környékén az ún. Weilauer Treffen (Vajolaiak Találkozója) keretében teszik ezt.⁴⁴

A mai folyamatok főbb jellemzői: a német nyelv a vajolai cigányok körében egyre inkább veszít fontosságából. A cigány fiatalok közül már csak kevesen sajátítják el azt, ennek következtében a román válik az istentisztelet domináns nyelvévé. Már a templom átvételekor sor került a német nyelvű prédikáció rövid ro-

⁴³ Ilyés 2003. Lásd még Iorio–Corsale 2012; Stennert 1995.

⁴⁴ Schuster 1982. Az első Vajolaiak találkozóját már 1982-ben megrendezték Fürth-ben az 1944 után Ausztriába evakuált és ott letelepedett egykori vajolaiak. <https://www.siebenbuerger.de/ortschaften/weilau/informationen/> Vajola német nyelvű honlapja szerint az utolsó ilyen ra 2012-ben került sor. <http://www.weilau.com/news.html>

mán összefoglalására.⁴⁵ A helyi lelkész 1991 után kísérletet tett a Miatyánk román nyelven való beépítésére az istentisztelet rendjébe. Ez a cigányok ellenállásán megakadt.⁴⁶

A cigányok szászokkal való kapcsolattartása ma egyes családok körére szorítkozik, nincsenek közös ünneplések. A szász kulturális hagyomány szerepe elhalványul, hiszen nincsenek alkalmak a reprezentációra. A szász kultúrához való kötődés egyre inkább az evangélikus valláshoz kötődik.

Összegzés

A vajoli lokális cigány közösség az evangélikus templom 1991-ben bekövetkezett birtokba vétele után magát egyedi csoportként tételezi.⁴⁷ Ekkortól már nem pusztán a sátoros cigányoktól különíti el magát, hanem minden más cigány csoporttól. Identitásuk legfőbb összetevőjévé a szászok korábbi vallása, az evangélikus hit válik. A történeti források megerősítik, hogy a cigányok XVIII. században történő beköltözése után néhány évtizeddel már felvették az evangélikus vallást, ugyanakkor egészen a szászok településről való elköltözéséig nem voltak teljes jogú tagjai a helyi lutheránus egyházközösségnek.⁴⁸ Az erdélyi vármegyékben élő cigányok körében már a XVIII. századtól találunk olyan kisebb közösségeket, akik az evangélikus vallást és a szászok dialektusának használatát is átvették a település többségi lakosaitól.⁴⁹ A szászok elköltözésével azonban ezek a lokális közösségek kizárólag Vajolán voltak képesek a szászok egykori templomát átvenni. A többi esetben erre nem került sor, azokat főleg a helyi ortodox egyházak vették át az evangélikus egyháztól. Ez azzal is összefügg, hogy 1945 után sok lokális erdélyi közösségben a szászok evakuálása után megroppant a szász etnikum túlsúlya. Másfelől a románok hatalomátvétele sok evangélikus cigányt arra készítetett, hogy áttérjen az ortodox hitre. Vajolán is csökkent az evangélikus románok száma, azonban a vallási közösség ereje fennmaradt a szászok elköltözéséig.⁵⁰ Ezért is jöhetett egyáltalán szóba, hogy ők kapják meg a szász hívek nélkül maradt vajolai evangélikus templomot. Ennek megtörténte után kerültek teljesen különleges helyzetbe. Ez a vajolai cigányok önidentifikációs folyamatának szempontjából meghatározó tényezővé válik. Ekkortól erősödnek fel identitásukban és annak reprezentációiban a szászokhoz kötődő kulturális elemek. Ezek azon-

⁴⁵ Keul 2002: 209.

⁴⁶ Keul 2002: 213.

⁴⁷ Marushiakova–Popov 2017.

⁴⁸ Keul 2002: 206.

⁴⁹ Wagner 1971: 47–59.

⁵⁰ Keul 2002: 209.

ban az egykori szászokkal való kapcsolattartás közösségi szintű alkalmainak elmaradása óta erősen redukálódnak. A szászokhoz való kötődés napjainkban az egyes családok közötti kapcsolattartás mellett a már kizárólag román nyelven, de a szászok egykori templomában megtartott evangélikus istentiszteleten jut érvényre. A vajolai cigányok nem váltak sem a szászokkal való együttélés időszakában, sem a végleges elköltözésük óta szásszá. De kivételes szerepet játszanak az egykori erdélyi népcsoport vallásának és kultúrájának őrzésében.

Irodalom

- ACHTELSTETTER, Karin
 1996 „Lutheran Roma in Transylvania: A Minority within a Minority.” *World Information*. 17. September 5.
- BAKÓ Boglárka
 2006 „Cigány módra – magyar módra”. Együttélési viszonyok egy mikroközösség sztereotípiatörténetén át. In Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák*. 36–64. Budapest: Balassi Kiadó
- 2017 Tiszta munka. A látható cigányok. Budapest. www.eotvoskiado.hu (A letöltés dátuma: 2019. 05. 10.)
- BALOMIRI, Laura – HAUZENBERGER, Gerald Igor
 2011 Wenn Roma deutsche Kirchenlieder singen. *Der Standard*. 2011. 01. 22. <http://derstandard.at/1295570555847/Wenn-Roma-deutsche-Kirchenlieder-singen>. (A letöltés dátuma: 2019. 05. 11.)
- BERTA Péter
 2014 *Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet
- BICZÓ Gábor
 2012 Szempontok az etnikai együttélés egyensúlyi helyzeteinek elméletéhez. *Kultúra és Közösség*. III. 3–4. 23–36.
- 2014 Contemporary Roma-research in Central Europe: Features, Challenges and a Case Study from Hirip (Romania). In Láczy Magdolna (szerk.): *Társadalomtudományi dimenziók az oktatásban*. 135–150. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó
- 2015 Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösségek integrációja – kortárs kihívások. In Bócsi Veronika (szerk.): *Perembhelyzetben*. 11–30. Debrecen: Didakt Kft.
- 2017 Challenge and/or Chance: The Sociocultural Integration of Romani People in Central Europe. In Biczó Gábor – Bálint Péter (szerk.): *Perembhelyzetben II. = In Marginal Position II.: romológiai írások = Writings from the Field of Romology*. 31–49. Debrecen: Didakt Kft.
- BÍRÓ Donát
 2006 *Szásszéreg és környéke*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó
- BIRÓ A. Zoltán – OLÁH Sándor (szerk.)
 2002 Helykeresők. Roma népesség székelyföldi településeken. In Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. 13–48. Csíkszereda: KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

- BODÓ Julianna (szerk.)
2002 *Helykeresők. Roma lakosság a Székelyföldön.* (Tanulmányok). Csíkszereda: KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó
- BORBÉLY Sándor
2007 Változó „határjelek”: a péterfalvi cigányok kulturális és etnikus identitásának tartalmi. *Regio.* 18. 1. 51–83.
2016 Kompenzációs mechanizmusok és egyensúlyteremtő stratégiák egy vegyes (magyar–roma) etnikai összetételű határvidéki településen. *Erdélyi Társadalom.* 14. 1. 191–214.
- BRUBAKER, Rogers
2004 *Ethnicity without Groups.* Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press
- DURST Judit
2002 *A bordói "nem igaz cigányok". Esettanulmány a parasztcigány identitásról.* http://beszelo.c3.hu/01/07_08/12durst.htm (A letöltés dátuma: 2019. 05. 12.)
2010 „Gondolom, hogy cigányok... ennyi gyerekkel...”: etnicitás és reprodukció két észak-magyarországi romungro közösség példáján. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségtermelő társadalom.* 173–194. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet
- ERHALTUNG
2006 “Erhaltung von deutschem Kulturgut in einem entlegenen rumänischen Bauerndorf. Die ‘sächsischen Zigeuner’ von Weilau.” *Neue Zürcher Zeitung.* <http://www.nzz.ch/articleE1S81-1.31107>. (A letöltés dátuma: 2019. 04. 28.)
- EIDHEIM, Harold
1969 «When Ethnic Identity is a Social Stigma» In Barth Fredric (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries.* 39–57. Oslo: Universitetsforlaget
- FEISCHMIDT Margit
2012 Kényszerek és illeszkedések. Gazdasági és szimbolikus stratégiák aprófalvakban élő romák életében. *Szociológiai Szemle.* 22. 2. 54–84.
- FLECK Gábor – VIRÁG Tünde
1998 „Hagyomány vagy alkalmazkodás, avagy Gilvánfalva kívül-belül.” *Szociológiai Szemle.* 1. 67–92.
- FLECK Gábor – VIRÁG Tünde
1999 „Megélhetési stratégiák a partosi beás közösségben.” *Regio.* 1. 64–83.
- FOSZTÓ László
1998 Cigány–magyar egymás mellett élés Székelyszáldoboson. In Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról.* 93–110. Gödöllő: Petőfi Sándor Művelődési Központ
2003 Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* 83–107. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ
- GESCHICHTE
é. n. *Geschichte der Gemeinde Weilau.* <http://www.weilau.com/geschichte.html>. (A letöltés dátuma: 2019. 04. 22.)
- HALMEN, G. W.
1993 “Sachsen und Zigeuner.” *Jahrbuch-Siebenbürgischen-sächsischer Hauskalender* 38. 137–143.
- HORVÁTH Kata
2007 „Mire teszed magad?” A „cigány” mint különbség diszkurzív konstrukciója a hétköznapi interakciókban. In Bartha Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében.* 220–242. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

- ILYÉS Zoltán
2003 Az emlékezés és az újratanulás terei - a "honvágyturizmus" mint tér- és identitás-szervezés. In Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Hebye(in)ke, tárgya(in)ke, képe(in)ke: A turizmus társadalomtudományos magyarázata: tanulmányok*. 51–58. Pécs – Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
- IORIO, Monica – CORSALE, Andrea
2012 Diaspora and Tourism: Transylvanian Saxons Visiting the Homeland. *Tourism Geographies*. 15. 2. 1–35.
- JÜRGENS, Julia
2010 "Die Zigeuner von Uila/Weilau." <https://euroromania.wordpress.com/2010/10/02/die-zigeuner-von-weilau-iii/>. (A letöltés dátuma: 2019. 04. 30.)
- KEUL, Istvan
2002 "Neubauern und lex-Saxonum. Evangelisch-lutherische Roma in einer ostmittel-europäischen Region." *Zeitschrift für Religionswissenschaft*. 10. 2. 195–223.
- KOTICS József
1999 Integrare sau segregare? In Pozsony Ferenc – Anghel Remus Gabriel (szerk.): *Modelle de convieuire în Ardeal: Zăbala*. 122–136. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János
2008 A szász kultúra szerepe a vajolai cigányok identitásában. *Ethnica*. 10. 3. 89–94.
2018 A cigány–magyar együttélés változásának folyamata. Zabolá (1998–2018). In Kocsis Péter Csaba – Kotics József (szerk.): *Cigány–magyar együttélés Zabolán*. 110–126. Debrecen: Didakt Kft.
2019 *A cigányok, mint a szász kultúra továbbélői? A szász kultúra és az evangélikus vallás szerepe egy erdélyi lokális cigányközösség identitásában*. (kézirat)
- KOVÁCS Éva – VIDRA Zsuzsa – VIRÁG Tünde
2013 Az etnicitás reprezentációi és mindennapi gyakorlatai. In Kovács Éva – Vidra Zsuzsa – Virág Tünde (szerk.): *Kint és bent. Lokális etnicitás a peremvidékeken*. 78–111. Budapest: L' Harmattan
- KRAUSS, F.
1960 Evangelische Zigeuner in Weilau. *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender, Jahrbuch*. 135–137.
- KRAUSS, Joachim
2000 "Bestätigt die Ausnahme die Regel? Stereotypen vom "Zigeuner" und soziale Wirklichkeit." *Journal for Transylvanian Studies*. 2. 228–236.
- LAJOS Veronika
2017 Sokszerű részvétel. Új szereplők és új színterek a kortárs magyar romakutatásokban. In Bali János (szerk.): *Cigány világok a Kárpát-medencében*. 149–172. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – ELTE BTK Néprajzi Tanszék
- LŐRINCZI Tünde
2012 *Vallásos kisközösségek kutatása a Hargita megyei Köröspatakon Cigány–magyar kapcsolatok alakulása a vallási hovatartozás tükrében*. (PhD értekezés). https://www.academia.edu/10190679/Vall%C3%A1sos_kisk%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gek_kutat%C3%A1sa_a_Hargita_megyei_K%C3%B6r%C3%B6spatakon_Cig%C3%A1ny_magyar_kapcsolatok_alakul%C3%A1sa_a_vall%C3%A1si_hovatartoz%C3%A1s_t%C3%BCkr%C3%A9ben (A letöltés dátuma: 2019. 03. 18.)
- MAYR, Christoph
2007 *Heimat und Identität bei Siebenburger Sachsen: Das Verhältnis der Siebenburger Sachsen und Roma in Uila/Weilau. Studienarbeit*. Munich: Grin Verlag

- MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Vesselin
 2004 "Segmentation vs Consolidation: The Example of Four Gypsy Groups." *Romani Studies*. 5. 14. 2. 145–191.
 2017 The Birth of a Group. Two Roma Micro-Groups in Bukovina and Transylvania. *Transylvanian Review*. XXVI. 3. 109–124.
- OLÁH Sándor
 1993 Cigány–magyar kapcsolatok. (A többségi magyarság cigányképének vizsgálata Homoródalmáson). *Antropológia Műhely*. 1. 117–127.
 1996 Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között. In Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatról*. Helyzet könyvek. 207–225. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó
 1997 Cigányok és magyarok egy székely faluban. *Magyar Tudomány*. 42. 6. 741–749.
- PETI Lehel
 2007 Adaptálódás és szegregáció. A kulturális különbségek kommunikálása a cigány-magyar együttélésben egy Kis-Küküllő menti településen. In Ilyés Sándor – Pozsony Ferenc (szerk.): *Lokális világok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. 27–54. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság
- POZSONY Ferenc
 2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán In Bakó Boglárka – Glatz Ferenc – Péterfi András (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. 109–138. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ
 2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek* 6. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék
- POZSONY Ferenc – ANGHEL Remus Gabriel (szerk.)
 1999 *Modele de conviețuire în Ardeal: Zăbala*. Cluj: Asociația Etnografică Kriza János
- SCHUSTER, Mathias
 1982 *Erstes Weilauer Heimattreffen mit Gemeindechronik und Anhang*. Rosenau: Eigenverlag
- SIMON Zoltán
 2009 „Karácsonfalvi Gáborok”: recens társadalmi-szociális határok, etnikus sztereotípiák egy erdélyi gábor közösségben. *Néprajzi Látóhatár*. 42. 3. 38–65.
 2011 Kalapos gáborok: vagyoni reprezentációk és térátalakulási folyamatok Nyárádkarácsonfalván *Tabula*. 14. 1–2. 95–105.
 2018 "Műk régen nem jártunk templomba, sehova (), most mind megtértünk" Nyárádkarácsonfalvi gábor cigányok vallási életének múltja és jelene. *Néprajzi Látóhatár*. 27. 1–2. 125–152.
- STENNERT, Doris
 1995 "Reisen zum Wiedersehen und Neuerleben". Aspekte des "Heimwehtourismus" dargestellt am Beispiel der Grafschaft Glatz. In *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte. Beiträge zur Volkskunde der Deutschen im und aus dem östlichen Europa*. Hg. von Kurt Dröge. 83–93. München: Oldenburg
- SZABÓ Á. Töhötöm
 2003 Határképzés - egy multietnikus falu térszerkezete. In Dimény Attila – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. 120–129. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság
- SZUHAY Péter
 2013 Bevezetés. In Szuhay Péter (szerk.) *Távolodó világaink. A cigány – magyar együttélés változásai*. Cigány Néprajzi Tanulmányok 16. 9–15. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

- TÖRÖK Zsuzsanna
2011 Határeset: Tanulmány egy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistelepülés etnikai viszonyairól és identitásáról. *Le Monde Diplomatique* Mi Ti Ók Itthon. 1. 64–94.
- UNGER, Andreas
2007 "Only the Gypsies Stayed on." http://www.eurotopics.net/en/home/presseschau/archiv/magazin/gesellschaft-verteilersseite/roma_in_europa_2007_09/weilauunger-artikel/ (A letöltés dátuma: 2019. 04. 22.)
- VARGA E. Árpád
é. n. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálási adatok alapján, 1852-2011.* Varga E. Árpád 2002-től kiegészített adatsorai. <http://nepszamlalas.adatbank.ro/> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 27.)
- VIRÁG Tünde
2008 Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban. *Szociológiai Szemle*. 1. 60–77.
2010 Az „átengedett” munka. Megélhetés és munkavállalás két, cigányok lakta faluban. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbégtermelő társadalom*. 254–265. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet
- WAGNER, Ernst
1971 Nichtdeutsche als Angehörige der evangelischen Landeskirche A.B. Siebenbürgen. *Siebenbürgischen-sächsischer Hauskalender*. 16. 47–59.

József Kotics

SAXON ROMA? THE LUTHERAN ROMA COMMUNITY OF VAJOLA AS THE PRACTITIONERS OF TRANSYLVANIAN SAXON CULTURE

It is a basic characteristic of anthropological studies not to speak about Roma-non Roma relationship in general terms but to research it in local socio-historical context, to understand it as a process that changes constantly in accordance with the local characteristics. In my paper I apply this perspective and present an analysis of the Saxon-Roma relationship in Vajola. The history of the Roma in Vajola/Uila/Weilau is closely linked to the Transylvanian "Saxons". I introduce the concept of identity formation among the Roma of Vajola in three time periods: 1. Beginning of the century, between the two world wars. 2. Between 1945 and 1989. 3. After 1989. The analysis of some characteristics to Roma communities in Vajola makes it possible to draw several conclusions about their historical and current development, which led to the creation of a new small Roma groups in Weilau.

Kapuból híd.

Megváltozott határmenti pozíciók a román-magyar határon

LOVAS KISS ANTAL

Néhány hónappal Románia Európai Uniós csatlakozását követően, 2007 októberében egy székelyudvarhelyi magyar nyelvű újság a következőkről számolt be:

„Tömeges román bevándorlási hullám indult meg Magyarország keleti határmenti településein. Az áttelepülők inváziójának célpontjai között van Püspökladány és Debrecen is. Hajdú-Bihar számos településén megjelentek az elsősorban tehető romániai vállalkozók és értelmiségiek, és sorra vásárolták fel az eddig eladhatatlan ingatlanokat, építési telkeket. Hírek szerint újabban már a Tiszántúl belső városaiban is egyre több a román anyanyelvű ingatlanvásárló.”¹

A hírt közlő Polgári Élet című hetilap szerint a partiumi sovíniszta román lapok magyarországi ingatlanhirdetéseket jelentettek meg, hogy segítsék a romániai vevőket. A cikk szerzője azt is tudni véli, hogy Bedő egyharmada „elrománosodott”.

Az idézett újsághír természetesen téves és félreértett információkat tartalmaz, szélsőségesen eltorzítva mutat be egy sajátos, új jelenséget. Bár kétség kívül Románia Európai Uniós csatlakozása után sok román állampolgár vásárolt házat Magyarországon, ám a folyamat leginkább az ártándi határátkelőhöz kapcsolódó forgalmi folyosó 20-30 km-es körzetén belül volt jellemző. A folyamat a helyi lakosság aktív részvételével zajlott, olyannyira, hogy a körösszegapáti és a bojti önkormányzat hirdettet eladó telkeket, épületeket nagyváradi újságokban, nem sovíniszta román lapok. Valóban meggyőzően hangzik, hogy a határmenti kis falu, Bedő egyharmada „elrománosodott”, ám ez az állítás alábecsüli a nemzetiség arányát, mert a bedőiek 55%-a vallotta magát románnak, igaz jóval korábban, még a

¹ Varjú Frigyes: *Honfoglalás telekvásárlással*. In (Felelős szerkesztő: Zsidó Ferenc) Polgári Élet. A székelyföldi Polgárok hetilapja Székelyudvarhely 2007. október 19. péntek

2001-es népszámlálás alkalmával, lévén Bedő tradicionális román nemzetiségű település. Miután látható, hogy a riadalom oka nem valós, joggal merül fel a kérdés, mi váltotta ki a fenti cikkben megfogalmazott pánikot?

Románia és Magyarország Európai Unió csatlakozása után a két ország viszonyában beállt változást számos egymástól teljesen eltérő értelmezés követte. Az itt bemutatott újsághír csupán egy érdekes, és könnyen cáfolható példája a szélsőséges elképzeléseknek, de felhívja a figyelmet arra, hogy az átalakulás nem csak a határ átjárhatóságában nyilvánult meg látványosan, hanem olyan új cselekvési mintákat is eredményezett, amelyek félelmeket vagy reményeket generáltak a határ román és magyar oldalán élők körében egyaránt.

Határtalan kapcsolatok

Magyarország 2004-es Európai Unió csatlakozását követően, amikor 2007-ben Románia is belépett az unióba új államközi viszonyrendszer jött létre a két ország között, amelynek egyik leglátványosabb eleme az államhatárok szerepének ártértekéldése volt. A Romániát és Magyarországot csaknem egy évszázadig elválasztó országhatár, mint fennálló geopolitikai térelem újradefiniálódott. A földrajzi teret addig szigorú határőrizettel, az átjárás szabályozásával elkülönítő forma lényegesen szabadabbá lett. Mivel Románia csatlakozásakor még nem vált a schengeni övezet részévé, a határ nem szűnt meg, csupán egy megállásos határforgalom-ellenőrzési rendszerre² egyszerűsödött. Ha a simmeli határértelmezés nyomán értékeljük a helyzetet, nem mondható, hogy a határ *ajtó* pozíciója – a nyitottság és zártság kettősége, az áthaladás kontrollja – megszűnt, de egyre inkább a határ *híd* jellege – az összekapcsolódás, a kontaktus – tendenciája vált meghatározóvá.³ Mivel a fennálló állapot, hosszú távon a határátkelés kontrollálásának teljes megszűnése irányába mutatott, mindez pozitívan befolyásolta a határon átnyúló kapcsolatok jellegét, valamint a térségben élők gazdasági és életvezetési stratégiáit.⁴ A megváltozó helyzetben rejlő lehetőségekre, gazdasági előnyökre a romániai oldalon több magánszemély gyorsan reagált, és már a határ átjárhatóbbá válásának hírére lépéseket tett a magyarországi hátrányos helyzetű határmenti térségben, de nagyon jó infrastrukturális környezetben álló, olcsó ingatlanok megszerzésére. Leginkább a gyorsan reagáló vevők fölötték le a határ két oldalán álló ingatlanok árkülönbségében rejlő hasznot. A házvásárlás elsősorban addig számított jó üzletnek, amíg a határ két oldalán az ingatlanárak ki nem egyenlítődték.

² A határ személyi igazolvánnyal is átléphető, és egy helyen zajlik a román és magyar ellenőrzés.

³ Simmel [1909] 2007.

⁴ Baranyi 2007.

Románia Európai Unió csatlakozása után csak rövid ideig lehetett olcsón, jó minőségű házakhoz jutni, mert a piac gyorsan reagált a keresletre, ezért hamar megemelkedtek az ingatlanárak, és gyorsan elfogytak a megfelelő ingatlanok. Amikor már nem járt extraprofittal a magyarországi házvásárlás a folyamat alábbhagyott. A közel két év után csökkenő keresletet makrogazdasági folyamatok is gyorsították, a 2008-as világgazdasági válság lokális hatása a térségben 2009-re realizálódott, és ekkortól lényegében egy közel két-három éves pangási periódus vette kezdetét a határközi ingatlanpiacon. Ugyanakkor a házvásárlásoknál nem csak az anyagi haszonszerzés jelentett fontos motivációt, hanem a vidéki életmódot preferáló szuburbán törekvések, illetve a nagyváradai lakásínség is, amelynek megoldására a határ magyar oldalán kisvárosi és falusi környezetben álló lakóházak megvásárlása jelentett kiutat, mert ezek a házak még a megemelkedett árak mellett is olcsóbbak voltak, mint a nagyváradai ingatlanok.

A román-magyar határon zajló ingatlanvásárlási hullám nem volt egyedi jelenség, Európai Unió folyamatokba illeszkedett. Az Európai Unió politikájának fontos eredménye, hogy megteremtette a tagországok közti szabad átjárást. Ezzel együtt az unió számos pontján a piaci árak és az érvényes előírások különbözősége arra ösztönözte a határ mellett élőket, hogy mindkét oldalon aknázzák ki a mindennapi élet nyújtotta lehetőségeket. A tagországok közötti különbségek és aránytalanságok kihasználása jellemzi a határközi migrációs folyamatokat szerte az unió területén.⁵ A határok fizikai kontrolljának felszámolásával megjelenő új jelenségek és népességmozgások a társadalomtudományi kutatás érdeklődését is felkeltették. Számos vizsgálat irányul az Európai Unióban kialakult határviszonyokra. A régebbi tagállamok kutatói több ponton vizsgálták már a határon átívelő lakóhelyi mobilitást.⁶ Az elmúlt években a holland-német,⁷ a holland-belga,⁸ a német-francia,⁹ illetve a spanyol-portugál¹⁰ államhatárok mentén zajló folyamatokat tárták fel a kutatások. A határokon átnyúló társadalmi folyamatokról hazánkban is születtek tanulmányok.¹¹

Az államhatár szerepének megváltozásával megjelent a határon átnyúló lakóhelyi mobilitás is, amelynek feltárására 2008 és 2018 között, több alkalommal állomásozó terepmunka keretében vállalkoztam. Az ártándi határhoz kapcsolódó forgalmi folyosó mentén elhelyezkedő településeken¹² vizsgáltam a határ két ol-

⁵ Terlouw 2008.

⁶ Jagodič 2010: 28.

⁷ Strüver 2005.

⁸ Van Houtum–Gielis 2005.

⁹ Terlouw 2008.

¹⁰ Sidaway 2001.

¹¹ Csizmadia 2008; Baranyi 2007; Hardi 2009.

¹² Ártánd, Bedő, Nagykereki, Bojt, Mezőpeterd, Biharkeresztes, Told, Berekböszörmény, Körösszegapáti és Körösszakál.

dalához kötődő ingázók életvezetési stratégiáit és a helyiekkel kialakított viszonyukat. Ebben a tanulmányban elsősorban arra fókuszálok, hogy a román magyar határ kiknek a leginkább átjárható, és hogyan van jelen a térségben élők gondolkodásában a határ képzete.

A határmenti ingatlanvásárlásokról alkotott kép megformálásában kétség kívül szerepe volt a médiának is, és nem volt ritka, hogy az egyes média hírek végletesen fogalmaztak, mint ahogy ez a tanulmányom bevezetőjéből is kiderült. Az így születő hírek a sajátos, a közvélemény által nem várt elemeiből igyekeztek szenzációt kovácsolni, így „házfelvásárlási dömpingről”, „román térfoglalásról” számoltak be a határon átívelő lakóhelyi mobilitás leírása kapcsán. A házfelvásárlási hullám intenzív szakaszának elmúltával pedig egyes sajtótermékek a folyamat megszűnését igyekeztek szenzációként tálalni.

A gyakran téves, vagy kiélezett információk jól tükrözik azokat a félelmeket és elképzeléseket, amelyek ebben az időben napvilágot láttak. A román állampolgárságú lakosság Magyarországra települése sokakban riadalmat keltett, mert nem erre számítottak. Sokan azt gondolták, hogy miután Magyarország és Románia is Európai Unió ország lesz, a sérült magyar nemzeti identitás szimbólumává vált trianoni határok eltűnésével visszarendeződési folyamat indul meg. Ez a feltételezés a magyarországi magyarság intenzívebb erdélyi jelenlétét prognosztizálta. Ezek az elgondolások – mintegy párhuzamos valóság lenyomatai – jelentősen túlbecsülték Magyarország kulturális és gazdasági kisugárzását. Ezzel szemben a realitás az volt, hogy kezdetben Romániába Magyarországról leginkább cégek és vállalatok települtek át, de sokkal inkább gazdasági megfontolások, mint nemzeti érzelmek alapján. Eleinte a magánemberek szintjén, a Romániába történő átköltözés, vagy munkamigráció az általam vizsgált ártándi határátkelőhöz kapcsolódó forgalmi folyosó mentén nem volt jellemző, annak ellenére sem, hogy a határ román oldalon letelepült nyugati cégek szakmunkások iránti kereslete jelentős volt. A 2008-ban végzett kutatásom alkalmával a megkérdezett interjúalanyaim közül többen a magyar munkavállalók visszafogottságát az alacsonyabb bérekkel és a hiányzó nyelvismerettel magyarázták. Szerintük sokszor nem a román, hanem a nemzetközi nyelvek, leginkább az angol ismeretének hiánya zárta ki a magyar munkavállalókat a román oldalon felkínált munkalehetőségekből. Voltaképpen már ekkor feltűntek az interjúkban olyan utalások is, amelyek a magyar lakosok romániai munkavállalását valószínűsítették, ám ezek a feketemunka kategóriájába tartoztak épp úgy, mint a csempészet, ezért az érintettek elérhetetlenek voltak. A magyarországi magyarok csak később, a 2010-es évek második felében kezdtek nyíltabban munkamigrációba a határ román oldala felé. Többnyire a marginális helyzetű, elszegényedő lakosság köréből kerülnek azok, akik romániai cégeknél vállalnak munkát. Bár nem kínálnak a romániai munkahelyek akkora jövedelmet, mint a nyugat európai, vagy a magyarországi cégek, de javít a helyzeten, hogy

nem vonnak le belőle sem egészség-, sem nyugdíjbiztosítást. Ezt különösen a ritkán betegeskedő fiatalok vállalják fel. Sok magyarországi munkavállalónak megéri Romániába ingázni, mert a romániai cégeknél dolgozók többet keresnek, mintha egy magyarországi kistelepülésen kapnának közmunkát, és nincsenek kiszolgáltatva a helyi döntéshozóknak a munkalehetőségért. A munkafeltételek és a végzett munka jellege jobb, mint a napszám. Vannak olyanok is, akiknek azért előnyös a romániai munkavállalás, mert banki tartozásuk van, és a külföldön szerzett jövedelmüket nem tudják elvonni a pénzbehajtó cégek. Mivel Romániában is nagy a munkaerőhiány az ott működő olasz és német ipari vállalatok, határmenti helyzetüket kihasználva, ingyenes utaztatást, jó munkafeltételeket, állandó munkalehetőséget kínálva igyekeznek Magyarországról is munkásokat toborozni. Ám az előnyök ellenére is nyilvánvaló, hogy a társadalombiztosítás nélküli munka csak kényszermegoldás, akik ezt vállalják, olyan szorult helyzetben lévő, gyakran iskolázatlan emberek, akiket nem az évtizedek múlva várható nyugdíjuk összege foglalkoztat, hanem a mindennapi megélhetésüket szeretnék biztosítani.

Bár az írásom elején említett újságcikk „román invázióról” szólt, a Magyarországon házat vásárló vevők elsősorban romániai magyarok voltak, akik számára a nyereséges házvásárlás mellett vonzó alternatíva volt az is, hogy az anyaországba költözhetnek. A gyakorlatban a kínálózó indokok nem vegytiszta, egymást kizáró kategóriákként jelentek meg, sokkal inkább egymást erősítő szempontokként. A gazdasági racionalitást az ingatlanpiaci különbségekből adódó nyereség, míg az érzelmi motivációt a vidéki élet romantikája és az anyanemzethez tartozás intenzív megélése, valamint a magyarországi magyarokkal való egyenlővé válás – Magyarországon magyarként élés – igénye jelentette.¹³

A kecsegtető ingatlanvásárlás kínálózó lehetőségét igyekeztek kihasználni azok a román anyanyelvű családok is, akik a magyarországi házvásárlás mellett döntöttek. Az ingatlanok minősége, infrastrukturális ellátottsága, vételára, határközeli pozíciója fontosabb szempontként esett latba a román anyanyelvű vásárlók szemében, mint az idegen nyelvi közeg.¹⁴ Bár nem teljesen idegen nyelvi és etnikai környezetbe érkeztek, mert a határ magyar oldalán több település lakosai is románnak vallják magukat, ennek ellenére az átköltöző románok kapcsolatai monoetnikusak.¹⁵

A román anyanyelvű ingatlanvásárlóknál megfigyelhető, hogy a „rugalmas” életformájuk súlypontja továbbra is az anyaországban van, ezért az új lakóhelyükön nem törekednek integrációra, legfeljebb a közvetlen szomszédi kapcsolataikat ápolják.¹⁶ Az elmúlt néhány évben figyelhető meg olyan tendencia, hogy a

¹³ A. Gergely 1993: 20.

¹⁴ Lengyel–Rechnitzer 2004.

¹⁵ Veres 2007: 48.

¹⁶ Strüver 2005.

Romániából átköltöző román anyanyelvű népesség igyekszik egymáshoz közel költözni Biharkeresztesen, de ez is csak annyit jelent, hogy van egy utca a településen, ahol több román anyanyelvű lakos él. Rájuk sokkal inkább jellemző, hogy a származási országukkal napi szinten ápolják szociális és gazdasági kapcsolataikat.

Otthonról haza

A két ország uniós csatlakozását követő lakosságmozgások eltértek a korábbi migrációs folyamatoktól, mert az átköltözők jelentős része nem egyszerűen lakóhelyet váltott, hanem folyamatos és intenzív mozgásban van azóta is a határ két oldala között. Ezzel egy új, rugalmas életforma alakult ki, amely nem annyira az adott egyén kulturális háttérétől, vagy társadalmi identitásától függ, hanem inkább attól a módtól, ahogy életét irányítja. Így a határ átjárhatóságával létrejött egy olyan határátlépő magatartásmodell, amelynek fontos jellemzője az egyének szintjén szerveződő, államhatáron átívelő integráció. A két országot összekötő társadalmi hálózatokat azok a „transzmigránsok” működtetik, akik megőrzik társadalmi, gazdasági és kulturális kapcsolataikat a származási országgal, miközben új kapcsolatrendszereket alakítanak ki a tartózkodási helyükön, így határon átívelő társadalmi hálózatokat építenek.¹⁷ A transzmigránsok a befogadó országban laknak, szomszédsági szinten kontaktust teremtenek, esetleg helyi civil szervezetekben vesznek részt, de a kibocsátó országban dolgoznak, iskoláztatják gyermekeiket és ápolják rokoni, baráti kapcsolataikat.¹⁸ Az így kialakuló „transznacionális tér” elviekben egyenlő esélyt biztosít a különböző népcsoportok, kultúrák és életformák találkozásának, és így valamiféle „transznacionális életforma” létrejöttét segíti.¹⁹ A két ország között napi rendszerességgel ingázók plurilokális kapcsolatait a mindkét oldalon egyidejű és tartós, ám eltérő intenzitású kötődések és kontaktusok jellemzik.

Azonban esetünkben a magyar-román határ ártándi térségében nem beszélhetünk egyenlő esélyekről, sőt az elmúlt évtizedben éppen az rajzolódott ki, hogy egy csoport több területen is előnyösebb helyzetben van, és az elsőbbségét az elmúlt néhány évben még fokozni is tudta. A kínáló új lehetőségeket leginkább a romániai magyar kisebbség két ország között ingázó tagjai tudták kihasználni, mert nyitottak voltak az új lehetőségekre, a határ mindkét oldalán használható nyelvtudással rendelkeztek és mindkét oldal kultúrájába volt betekintésük. Kedvező helyzetüket fokozta 2011-től az egyszerűsített honosítás révén megsze-

¹⁷ Schiller et al. 1992.

¹⁸ Gielis 2009; Strüver 2005.

¹⁹ Jagodič 2010: 34–35; Niedermüller 2005.

rezhető magyar állampolgárság, amely révén hivatalosan is mindkét ország teljes jogú polgárai lettek. A Romániából átköltöző magyarok társadalmi integrációját az is segíti, hogy a lokális térben nem különülnek el a helyiektől, mert a házvásárlások alkalmával a beköltözők a települések különböző pontjain véletlenszerűen eladóvá vált ingatlanokat szereztek meg és így a települések számos pontján a helyiek szomszédságában élnek. A vásárlók ambícióit az agglomerációba költöző nagyvárosiak mentalitása jellemzi, azaz a sűrűn lakott nagyváradi övezetekből érkezőket gyakran a saját terület birtoklásának igénye motiválta. Sokak számára a jobb életfeltételek biztosításának egyetlen módja az olcsó határ menti ingatlanok megvásárlása, mert csak így költözhetek kertes családi házba. A beköltözők egyre aktívabb szerepet vállalnak a térség településeinek életében. Különösen a térségi pozícióját tekintve járási központ, Biharkeresztesen figyelhető meg, hogy a nagyobb városból, Nagyváradról beköltözők egy rövid tapasztalatszerző, alkalmazkodó jellegű időszakot követően igyekeznek hatni a helyi viszonyokra. Ennek egyelőre csak apróbb jelei vannak, mint például a nagyrészt református felekezetű Biharkeresztesre számos római katolikus vallású Nagyváradról érkezett magyar költözött be, ami növelte az itt működő római katolikus gyülekezet létszámát és szerepét. A hívek olyan rendezvényeket igyekeznek meghonosítani, amelyek addig nem voltak jellemzők (például karácsony előtt, közösségi adventi jászol állítás Biharkeresztes központjában).

A határátlépő életformát gyakorlókat az online és offline kapcsolattartás egyaránt jellemzi.²⁰ Különösen fontos szerepe van a telefon- és az internethasználatnak, amely erősíti a transznacionális kontaktusokat, lehetőséget biztosít a felhasználók számára a határ túlsó oldalán élő rokonokkal és barátokkal a folyamatos kapcsolattartásra. Ugyanakkor a térségben viszonylag elszórtan elhelyezkedő beköltözők között az internethasználat révén alakulhatott ki kapcsolati háló, amellyel szükség esetén mozgósíthatják is egymást. Erre jó példa a határátkelés 2017-es szigorítása elleni fellépésük.

Akadálytalanul

Az Európai Unió a terrorizmus megelőzése érdekében 2017-ben döntést hozott a schengeni határok védelmének megerősítéséről. A szabályozás értelmében a szabad mozgási joggal rendelkező uniós polgárok úti okmányait is ellenőrizni kellett belépéskor és kilépéskor egyaránt. Az ellenőrzés sokrétű procedura volt, amely jelentősen növelte a határátlépők ellenőrzésének idejét és ezzel a határon való átjutás időtartamát. Az adatokat össze kellett vetni a Schengeni Infor-

²⁰ Hallett–Barber 2014: 307–308.

mációs Rendszerrel (SIS), és az Interpol lopott vagy elveszett dokumentumainak adatbázisával (SLTD), hogy a hatóságok meggyőződjenek arról, hogy az illető nem jelent biztonsági kockázatot az EU-ban. Az ellenőrzés minden olyan uniós belső határra vonatkozott, ahol a tagállamok még nem állapodtak meg a határelő-ellenőrzés megszüntetéséről. Így a 2017. április 7-én életbelépett szigorítás különösen rosszul érintette azt a közel 400 munkavállalót, akik az ártándi határátkelő térségében napi rendszerességgel ingáztak, mert a szigorított határátkelés következtében a korábban negyed- vagy félórás várakozás a határon legalább egy órára növekedett, de 16 és 20 óra között gyakran két és fél órát is várni kellett a Romániából Magyarországra utazóknak. A rendelet hatályba lépése miatt az EU-csatlakozás előtti éveket idéző sorok alakultak ki a határon. A tarthatatlan helyzet megoldása érdekében az ártándi forgalmi folyosót használó, – egyébként fragmentált – ingázó csoport összefogott. Ez volt az első alkalom, hogy a határ két oldala között határátlépő életformát gyakorlók érdekeik érvényesítéséért közösen léptek fel. Egy hónap sem telt el, petíció született, amelyben az ingázók a magyar–román határ ártándi szakaszán a szisztematikus ellenőrzés felfüggesztését kérték. A rendkívül gyors reakció az online felületek használatának volt köszönhető. Mivel a kétlaki életet élő ingázók jelentős részének a transznacionális életforma miatt különösen fontos a mindennapi internethasználat, így két Magyarországon élő, de Romániában dolgozó internetes szakember Tókos-Fejes Béla és Zatykó Gyula fel tudta venni velük a kapcsolatot, és a neten keresztül megbeszélést szervezett, amelynek eredményeként a csoport petíció benyújtása mellett döntött. A közel 400 aláírást tartalmazó iratot a biharkeresztesi Bihar-Bihor Expon adták át a magyar kormány képviselőjének. Ebben a magyar és a román döntéshozók közös fellépését kérték. Ugyanakkor kilátásba helyezték, hogy a tüntetéstől sem riadnak vissza, ha nem javul a helyzet, de alternatív javaslatokkal is előálltak. Felvetették egy külön forgalmi sáv (úgynevezett lokális sáv) létrehozását a határon, amelyet a hatóság által kiadott, személyre szóló regisztrációs kártyával, vagy egyszerűen a lakcímkártyájuk felmutatásával használhattak volna az ingázók. Ezekre az intézkedésekre azonban nem került sor, mert mindkét állam fogadóképesnek bizonyult a probléma rendezésére és a szigorítás feloldását sikerült elérni.

A helyzet sajátossága, hogy a határátlépő életformát gyakorlóknak nem a helyi többséggel szemben kellett valamiféle érdekérvényesítést gyakorolniuk, hanem egy nemzetközi, Európai Unió szintű szabályozás ellen léptek fel közösen. A központi akarattal szembeszálló lokális csoport sokak számára szimpatikus volt. A szerencsétlen hatású központi döntésben egyes internetes hozzászólók, egyenesen az EU-s döntéshozók nemzetvesztő ármánykodását vélték felfedezni: *„Brüsszelnak tulajdonképpen a helyi és az európai emberek büntetése a célja, ez is jelzi, hogy a*

nemzeteket büntetni akarja."²¹ – írta az egyik hozzászóló. A problémahelyzet megoldását kétség kívül az is segítette, hogy a külső, felső elemként megjelenő EU-s szabályozással szemben helyi és országos szinteken is találtak támogatókat az ingázók. Lényegében hosszú távon szerencsésen jöttek ki a sikertelen uniós szabályozási kísérletből, mert akciójuk felhívta a figyelmet a határátlépő életformát gyakorlók sajátos helyzetére és jelentős létszámára, sikerük pedig növelte a csoport tekintélyét. Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy a konfliktus idején az internetes vélemények között olyan nézetek is megfogalmazódtak, hogy a határátlépő életformát gyakorlók csak magukra vethetnek a nehézségeik miatt. „*Ki miben virágot tép le ojat szagoljon. Ugyanugy ahogy ők mások is sietnének utjaikra miért legyen elsőbségük a sor vége mindenki számára betartandó!!!*”²² „*Egy fenékekkel két lovat akarnak megülni, hát annak következményeit is vállalni kell !!!*”²³ Ezek a hozzászólások feltehetően nem többségi véleményt tükröztek, mert a közel tíz éves kutatásom során leginkább azt tapasztaltam, hogy a határ magyar oldalán a lakosság elfogadó a határátlépő életformát gyakorlók iránt.

A relatív határ

A tanulmányom elején ismertetett híradás szerzői a határ átjárhatósága nyomán sajátos félelmeiknek adtak hangot. Nézőpontjuk arra figyelmeztet, hogy a határhoz kapcsolódó folyamatok, a határ szerepváltozásának értékelése nem határozható meg egyetlen definíció mentén, egy időben többféle párhuzamos határértelmezés is létezik. Bár az országhatár jellemzőit a 2007. évi LXXXIX. az államhatárról szóló törvény szabályozza és meghatározza, ám a határhoz és a határ túloldalához viszonyulást személyes motivációk és emlékek nagyban befolyásolják. Ezért az Európai Unió csatlakozást követően megváltozott határpozícióban mindenki más-más kínálkozó lehetőséget, vagy veszélyt látott. Akik korábban határőrként dolgoztak, gyakran munkahelyként írják le visszaemlékezéseikben a határt, akiknek a határ túloldalán rokonai élnek, azok gyakran nem a határra fókuszálnak, hanem arra, amit elválaszt: a túloldalra. Aki naponta ingázik, annak a határ lehet akár a mindennap megtett út egy bizonytalan pontja is.

*„Ha a határon átér az ember, akkor már lehet haladni, szinte be is ért (a munkabélyére), jóformán öt perc.”*²⁴

²¹ E. SZ. internetes hozzászóló 2017. Az ilyen típusú hozzászólások igen nagy számban jelentek meg és azt tükrözték, hogy célt ért a magyar kormány 2015-től folyamatosan sulykolt Európai Unió vezetése ellen kifejtett propagandája.

²² L. M. internetes hozzászóló 2017.

²³ M. H. internetes hozzászóló 2017.

²⁴ K. Gy. 46 éves Biharkeresztesen lakó és Nagyváradon dolgozó alkalmazott.

Az eltérő tapasztalatok és emlékek nyomán a határhoz fűződő viszony akár tartósan meg is marad.

„... hát akkor még szinte gyerek voltam (...), jártunk át az ártándi határon Nagyváradra, hoztunk-vittünk ezt-azt. Emlékszem mindig szét kellett pakolni a kocsi, hogy a határon ne legyen belőle gond. Aztán amikor már lehetett jönni-menni, néhány éve úgy alakult, hogy munka miatt többször mentem ki Ártándnál. Teljesen üres volt a kocsi, mégis bennem volt az a rossz érzés, hogy most engem átkutathatnak.”²⁵

Ugyanakkor a kutatói érdeklődés önmagában is túldimenzionálhatja a térségben élők mindennapi határ értelmezését. Amikor a határon átnyúló lakóhelyi mobilitás vizsgálata során beszélgetőpartnereitől a határ szerepéről érdeklődtem, célzott kérdéseimre mindig kaptam válaszokat. Ugyanakkor a megkérdezettek a mindennapjaikat bemutató önálló elbeszéléseikben nem tulajdonítottak központi jelentőséget az országhatár közelségének és a határmenti létnek. Az országhatárról szóló többszereplős beszélgetések során a különböző határértelmezések a verbalizálásuk során nyertek formát, a felek értelmezései hatottak egymásra, de a másik megértése mindig a saját elképzelés alapján ment végbe.

A helyiek mentális térképeinek vizsgálata során is az rajzolódott ki, hogy a határ létezése más-más módon él a megkérdezettekben. Azok, akik határon túli kapcsolatokkal rendelkeznek a határt, mint iránypontot említették.²⁶ Ezzel szemben azok, akiknek – saját bevallásuk szerint – nem voltak határontúli kapcsolataik gyakran jelenítik meg a határt, mint az utat keresztező, vagy lezáró pontot és utábrázolásaik, ha a határon túl folytatódtak is, többnyire a „semmibe veszték”, csak ritkán jelent meg a határ túloldalán valamilyen iránypont, például Nagyvárad.²⁷

Az elbeszélések alapján a határ szerepe és jelentősége akkor növekszik meg, ha akadályá válik. 2007 óta lényegében egyetlen olyan alkalom volt, amikor tartósan és tudatos döntések alapján vált nehezzé az átjárás, az előző fejezetben bemutatott 2017-es átkelést szigorító szabályozás idején, amikor is kifejezetten fontossá vált a határ és a hozzá fűződő viszony. Ettől eltekintve többnyire csak kisebb nehézségek kapcsán kerül előtérbe a határkérdés, amikor a határátkelés szabályozása nem egyeztethető össze az ingázók mindennapi életvezetési gyakorlataival. Például amikor a két ország között ingázók kiskorú gyerekei nem buszozhatnak haza önállóan a határon keresztül. Ugyanakkor az is igaz, hogy a határ átjárhatóságának csökkenésétől való félelem kialakulásához elég néhány olyan alkalom, amely esetlegesen lassította az átjutást. Ez azonban nem az országhatár saját-

²⁵ O. L. 56 éves debreceni férfi

²⁶ Lynch 1960.

²⁷ Mester 2007: 302.

tossága, egy kiszámíthatatlanul beduguló úthálózat a munkahely és az otthon között országhatáron belül is ki tud hasonló bizonytalanságot vállalni.

Összegzés

Összefoglalásul érdemes áttekintenünk azokat a meghatározó történéseket, amelyek 2007 és 2018 között alakították a román-magyar határ ártándi forgalmi folyosója mentén elhelyezkedő települések létviszonyait. A határ magyar oldala az 1989-es rendszerváltást követően a munkalehetőségek felszámolódásával egyre hátrányosabb helyzetű térségnek számított, a periféria perifériájaként létezett. Az itt élők nem tudtak elköltözni az ország belsejébe munkalehetőséget biztosító térségekbe, mert nem tudták értékesíteni az ingatlanjaikat. A határ román oldalán, az intenzíven fejlődő Nagyváradon eközben lakásínség alakult ki, és az ingatlanárak jelentősen megnövekedtek. Ebben a helyzetben hozott fordulatot Románia Európai Unió csatlakozása után az országhatár átjárhatóvá válása, amely révén lehetőség nyílt a két ország közötti gyors átjárásra, és ezzel létrejött a határon átnyúló lakóhelyi mobilitás lehetősége. Bár az új helyzet nem teremtett munkalehetőségeket a határ magyar oldalán, de a fizetőképes kereslet lehetőséget nyújtott arra, hogy a helyiek közül sokan házaikat eladva az ország más pontjain próbáljanak szerencsét. A beköltözők továbbra is a romániai munkahelyeiken dolgoztak, így számukra nem jelentett problémát a magyar térségben tapasztalható munkanélküliség. A házvásárlások 2007 és 2009 között egy rövid, de intenzív időszakkal kezdődtek. A jelentős kereslet kielégítésére, Bedőn még lakótelep építési program is indult, ami azonban csak a tervezés szintjéig jutott, mert 2009-ben a térséget is elérte a pénzügyi világválság. A tőkehiány visszavetette a vásárlói érdeklődést, és az utazási költségek emelkedése miatt sokak számára túl drágának számított a 20-30, vagy akár 50 kilométeres utazás az otthon és a munkahely között.

Jelentős változást hozott 2011-től a magyar származású lakosság kettős állampolgárságának lehetősége is. Így a határ két oldala között ingázók közül a magyar származásúak túlnyomó többsége mindkét oldalon állampolgárrá vált és ez egy sajátos új dimenziót adott a határon átívelő lakossági mobilitásnak.

Fontos momentum az a civil szerveződés, amelyet az ingázók hoztak létre, hogy érdekeiket képviseljék. Az ártándi határátkelő térségében ingázók a határátkelést lassító, fokozott ellenőrzés megszüntetése érdekében szerveződtek és nyújtottak be kérelmet. Ez volt az első olyan kezdeményezés, amely során egységesen léptek fel.

Az ártándi forgalmi folyosó térségében tapasztalható új jelenségek meghatározója, hogy a korábban vagylagosan megélt kulturális közeget újfajta egymásmellé rendelő formák váltották fel. A transznacionális kapcsolatok kiépítésének

és megélésének a lehetősége, – mint a transznacionális tér kínálta előny – az ott lakók számára nem egyformán adott, elsősorban a Romániából átköltözött magyarok tudják kihasználni az egy időben több kulturális milióbe tartozás kínálkozó esélyét. Nyelvi és kulturális otthonosságuk már a nemzetállami keretek között is nagyobb kulturális mozgásteret biztosított számukra, a határ jelképpessé válásával pedig lehetőségük nyílt a két ország egyenlőtlen fejlődéséből fakadó előnyök kihasználására is. Nem tudható, hogy a jövőben kiteljesednek vagy beszűkülnek ezek a lehetőségek, de az elmúlt évek eseményei arra mutattak rá, hogy a transznacionális kapcsolatok érzékenyen reagálnak a kívülről érkező gazdasági, politikai behatásokra.

Irodalom

- A. GERGELY András
1993 *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete – Akadémiai Kiadó
- BARANYI Béla
2007 *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- CSIZMADIA Zoltán
2008 Társadalmi kapcsolatok a szlovák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*. 22. 3. 27–50.
- GIELIS, Ruben
2009 Borders Make the Difference: Migrant Transnationalism as a Border Experience. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 100. 5. 598–609.
- HALLETT, Roland E. – BARBER, Kristen
2014 Ethnographic Research in a Cyber Era. *Journal of Contemporary Ethnography*. 43. 3. 306–310.
- HARDI Tamás
2009 Changing Cross-Border Movements on the Slovakian-Hungarian Border Region after the EU Accession. *Region and Regionalism*. 9. 1. 175–186.
- JAGODIČ, Devan
2010 Határon átvélő lakóhelyi mobilitás az Európai Unió belső határai mentén. In Hardi Tamás – Lados Mihály – Tóth Károly (szerk.): *Magyar szlovák agglomeráció Pozsony környékén*. 27–42. Győr – Somorja: MTA Regionális Kutatások Központja – Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet – Fórum Kisebbségkutató Intézet
- LENGYEL Imre – RECHNITZER János
2004 *Regionális gazdaságtan*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- MESTER Tibor
2007 Mentális térképezés. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. 296–316. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék
- LYNCH, Kevin
1960 *The Image of the City*. Cambridge (Mass.): MIT Press

NIEDERMÜLLER Péter

- 2005 Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári köztudások*. 52–66. Budapest: Balassi Kiadó

SCHILLER, Nina Glick – BASCH, Linda – BLANC-SZANTON, Christina

- 1992 Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. In Schiller, Nina Glick – Basch, Linda – Blanc-Szanton, Christina (eds.): *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. 1–25. New York: New York Academy of Science

SIMMEL, Georg

- 2007 [1909] *Híd és ajtó*. Híd (2): 30–35. <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00034/pdf/030.pdf> (A letöltés dátuma: 2016. 02. 06.) (Német eredeti: Brücke und Tür. Der Tag. Moderne illustrierte Zeitung [683]: Morgenblatt von 15. September 1909, Illustrierter Teil Nr. 216, 1–3. http://socio.ch/sim/verschiedenes/1909/bruecke_tuer.htm (A letöltés dátuma: 2016. 02. 06.)

SIDAWAY, James Derrick

- 2001 Rebuilding Bridges: A Critical Geopolitics of Iberian Transfrontier Cooperation in a European Context. *Society and Space*. 19. 743–778.

STRÜVER, Anke

- 2005 Spheres of Transnationalism within the European Union: On Open Doors, Thresholds and Drawbridges along the Dutch-German Border. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 31. 2. 323–344.

TERLOUW, Kees

- 2008 The Discrepancy in PAMINA between the European Image of a Cross-Border Region and Cross-Border Behaviour. *GeoJournal*. 73. 103–116.

VAN HOUTUM, Henk – GIELIS, Ruben

- 2005 Elastic Migration: the Case of the Dutch Short- Distance Transmigrants in Belgian and German Borderlands. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 97. 2. 195–202.

VERES Valér

- 2007 Társadalmi kapcsolathálók Erdélyben a nemzeti hovatartozás kontextusában. *Szociológiai Szemle*. 1–2. 47–70.

Antal Lovas Kiss

BRIDGE FROM GATE
CHANGED CROSS-BORDER POSITIONS ON THE ROMANIAN-HUNGARIAN
BORDER

Hungary became a member of the European Union in 2004. A few years later, in 2007, Romania became a member of the union too. During the period of accession, many views and interpretations emerged as a result of the new situation arising from the joint EU membership of the two countries. Among these, there were those that saw a new, potential opportunity to review the boundaries of the Trianon border, and predicted the possibility of some latent reservation of space. However, after joining the European Union, the practical experience was not the infiltration and influence of the Hungarians to Romania, but rather the move of Romanians to Hungary. On the Hungarian side of the traffic corridor connected to the border crossing point of the Ártánd - which I examined - already in 2007 there was a significant cross-border resettlement mobility from Romania, in which also participated Hungarian and Romanian-speaking residents too. They usually live in Hungary, but go back to work in Romania. The motors of the phenomenon were primarily economic considerations, which were designed to promote better living conditions for family households. It was a new additive in the social opportunities of the inhabitants of the region the facilitated possibility of acquiring Hungarian citizenship from 2011, which created a special, new regional position for Transylvanian Hungarians, who moving both on the two sides of the border. In my paper, I try to present and interpret the characteristics of this change of position based on my research experiences.

A lokális hagyomány funkciói a nagyecsed-i kortárs közösségfolyamatokban

SZABÓ HENRIETT

1. Bevezetés

PROBLÉMAFELVETÉS

A magyarországi vidéki lokális közösségek társadalmi és kulturális körülményei a rendszerváltás óta gyökeresen megváltoztak. A vidék, mint a lokális közösségek hagyományos színtere átalakult, státuszát, funkcióit és népességi viszonyait tekintve alapvetően megváltozott.¹ Ezen folyamatok első pillantásra egyfajta hanyatlásként definiálhatóak.

A kortárs vidéki magyarországi perifériális települések többsége hasonló jelzőkkel írható le, mint elöregedő népesség, oppozicionális logikájú magyar-cigány etnikai együttélési helyzetek, munkanélküliség és annak egyik következményeként egyre terjedő mélyszegénység, valamint kilátástalan jövőkép.

A cigány etnikai közösség aránya a magyarországi össznépességen belül folyamatosan növekvő tendenciát mutat, amely az ország északi, észak-alföldi régióiban kimagasló számokat jelent. Ennek egyik kiváltó oka az elvándorlás, amely jellemzően a gazdasági, iskolázottsági, életkori és etnikai hovatartozás alapján főként a magyar népességet érinti. Ebből következően a peremvidékeken a mobili-

¹ Jelen tanulmány több szempontból is jól illeszkedik az Ilyés Zoltán munkásságának az etnicitás jelenségeivel, valamint a politikai rendszerváltást követő társadalmi átalakulási folyamatok értelmezésével kapcsolatos kutatásaihoz. Ilyés Zoltán életművében az etnikai interferenciális folyamatokat több szempontból elemezte: vallástörténeti (csíki görög katolikus egyházi szervezet kiépülése), térföldrajzi (határvidéki kontaktzónák tájkisajátításai gyakorlata) etnikai szóránközösségi (szóránnygondozás) jelenségként, hogy csak néhányat megközelítést említsünk. A nagyecsed-i lokális etnikai részközösségek folyamatviszonyainak elemzéséhez kidolgozott elméleti megközelítés Ilyés Zoltán munkásságának vonatkozó tapasztalataiból sokat merített.

tásra kevésbé és a bourdieui értelemben minden tekintetben – kapcsolati, gazdasági – tőkehiányos² lakónépesség számának növekedése figyelhető meg. Az ország északi-északkeleti, határ menti területein a roma etnikai csoporthoz tartozók statisztikai mutatói alapján tudható, hogy az iskolázottság alacsony foka hozzájárul a nagymértékű munkanélküliséghez, a mélyszegénység széles körű elterjedéséhez³ és a deprivált közösségek számának növekedéséhez.⁴ Mindezen makrofolyamatok a lokális közösségek együttélési viszonyaira negatív hatást gyakorolnak.⁵ A lokális közösségekben szerzett eddigi tereptapasztalatok során világossá vált, hogy e közösségből a kitörés csak önerőből, minden külső segítség nélkül nem lehetséges.

Az eddigi hazai kutatások alapján tudhatjuk, hogy „*a lokális falusi társadalmak szituatív közösségei megannyi variációját képviselik a részközösségek között kialakult bonyolult érintkezési viszonyoknak.*”⁶ Ebből a szituatív jellegből adódóan is fontos feladat a helyi közösségekben lejátszódó folyamatok recens vizsgálata, mert csak a lokális adottságok elemzésére kidolgozott cselekvési stratégiák segíthetik a vidéki lokális kisközösségek fejlesztését és felzárkóztatását megvalósítani.

A kortárs vidéki társadalmak közösségfolyamatainak tanulmányozása tehát olyan alap kutatás, amely alkalmazott társadalomtudományi, alkalmazott antropológiai ismeretek megfogalmazásával és ezek a közösségek életébe történő visszacsatolásával hozzájárulhat a helyi életviszonyok jobbításához.⁷

Jelen elemzés megírása és az ehhez kapcsolódó terepmunka során olyan vegyes lakosságú települések együttélési kapcsolatviszonyainak vizsgálatára kerül sor, melyek magyarázatot adhatnak a falvak képének gyökeres átalakulására.⁸ A téma szempontjából döntő kérdés a cigány közösségek és a magyar falusi parasztközösségek együttélésének kérdése, majd a roma kisebbség fokozatosan dominánssá váló térnyerési folyamatainak, megszerveződésének és közösségviszonyainak az értelmezése.

² Vö. Bourdieu 1998: 155–176.

³ Havasi 2001: 7–16.

⁴ Gábos 2016.

⁵ Vö. Biczó 2015.

⁶ Biczó 2015: 19–20.

⁷ A tanulmányban megfogalmazott elméleti megközelítés részben a 2018-ban megjelenő Táj és Kultúra 1. kiadvány, Szabó Henriett, „Mit lehet és mit nem” *Antropológiai szemléletű közösségkutatás a nagyeesedi oláh cigány társadalomban* című problémafelvető írásra támaszkodik. Szabó 2018.

⁸ A tanulmány a recens lokális közösségfolyamatok témájában tervezett doktori disszertáció egyik fejezete.

CÉLKITŰZÉSEK

2016 nyarától kezdtem alkalmazott antropológiai szemléletű közösségkutatásokba az ország északi, észak-keleti perifériális, sok esetben határ menti vegyes etnikai lakosságú területein. Elsődleges célom a Nyírség és a Szatmári-síkság peremén elhelyezkedő négy, határ menti, vegyes lakosságú perifériális lokális társadalom közösségfolyamatainak a feltérképezése és elemzése.

Kutatásaimban párhuzamosan vizsgálom az etnikai együttélési viszonyokat, a külső hatások eredményeként végbement hagyományvesztés folyamatát, mely során a lokális kis közösségek még tetten érhető etnográfiai szempontból is releváns hagyományelemeit nyomozom. A hagyománykészlet még rendelkezésre álló és esetlegesen tetten érhető komponensei lehetővé teszik az alkalmazott társadalomtudományi szemléletű revival vizsgálatokat. Ennek összefüggésében feltárom a lokális települések kortárs közösségfolyamataiban a hagyomány recens és potenciális szerepét.

A kutatások során a részvevőes megfigyelés mellett kitüntetett szerepet szánok a vizuális dokumentálásnak, adatrögzítésnek és a részeredmények dokumentumfilmekben történő feldolgozásának. Azokban a helyi közösségekben, ahol a hagyományvilág lokális elemei bizonyíthatóan teret nyernek, lényegében és felfogásom szerint példaképszerű társadalmi folyamatokkal találkozunk. Ezek disszeminálása alkalmazott társadalomtudományi gyakorlat, amely hozzájárulhat a helyi közösségek tudatos önszerveződése iránti igény terjedéséhez, ezzel a vidéki „kisvilágok” fejlesztéséhez.

ELMÉLETI KERETEK

Az alkalmazott társadalomtudományi, alkalmazott antropológiai kutatások az 1930-as években kerültek előtérbe, amikor felértékelődni látszott az antropológiai terepmunka émiikus ismeretszerzési gyakorlata és ennek köszönhetően az ismereteknek a társadalmi problémák analizálásában és szintetizálásában betöltött szerepe.⁹ Az eltérő etnikai és szociokulturális hagyományvilággal jellemezhető közösségek együttélés-vizsgálata és a közösségfejlesztés kérdése nemzetközi viszonylatban a múlt század húszas éveiben, az amerikai indián rezervátumok témájával kapcsolatban egyre szélesebb körű elismerést nyert.¹⁰ A közösségfejlesztés elsődleges oka eredetileg a hiány diskurzusaként definiálható jelenség volt, te-

⁹ Biczó 2015, 2018.

¹⁰ John Collier 1934-ben a Bureau of Indian Affairs kormányzati hivatal vezetésével támogatta az 'Indian Reorganisation Act' elnevezésű törvénycsomagnak a bevezetését. Az indián közösségek életére gyakorolt hatását a mai napig láthatjuk.

hát a helyszínét azok a lokális kisközösségek képezték, ahol nem beszélhetünk valódi közösségről, ami „*az egyének saját társadalmi szabályaik szerint funkcionálisan hatékony, a kollektív önmegvalósításban a tagok érdekeit magas szinten és kölcsönösen érvényesítő szerveződése.*”¹¹

A '60-as évek végén David Robinson afrikai példákon keresztül a mai napig érvényes következtetéseiben rámutatott a közösségfejlesztéssel kapcsolatos hibákra,¹² amelyek felülírják a fejlesztés célcsoportját képező helyi társadalmak eseti adottságait.

Az antropológiai szemléletű közösségkutatás, közösségfejlesztés a kritikai antropológiai diskurzusban a lokalitás szintjén történő vizsgálatra és elemzésre ösztönöz, hogy a szituatív és összetett, változatos együttélési viszonyok alkalmazott antropológiai szemlélettel a helyi társadalom szintjén kerüljenek vizsgálatra.

A lokális társadalmak kortárs kutatásai közül kiemelkedik Biczó Gábor és Kotics József vezetete Szilágysági kutatás, ahol a Tövishát északi, vegyes lakosságú településein az etnikai együttélés folyamatviszonyait vizsgálták.¹³ A hosszú távú együttélési folyamatok tanulmányozásának célja, hogy a rendszerváltást követően a hagyományos gazdálkodási formák milyen módon élednek újjá és hogyan szerveződnek át a családi gazdálkodások, és mindezek milyen hatással bírtak az etnikai együttélés alakulására.¹⁴

Ugyancsak az utóbbi évek fontos, átfogó jellegű kutatása volt a Kovács Éva által vezetett négy határvidéki település párhuzamos vizsgálata.¹⁵ A kutatás a kortárs magyar vidék kisvilágainak (Old, Tiszakerecseny, Mocsa, Bedő), helyi társadalmait és ezek a makro társadalmi feltételekhez történő alkalmazkodási kísérleteit mutatja be. Az elvégzett kutatómunka eredményeként a szerzők megállapították, hogy a helyi társadalmakban új közösségformák és ezekre jellemző speciális közösségfolyamatok kibontakozása figyelhető meg. Jellemző civil kezdeményezések és önszerveződés térnyerése, de új típusú közösségek a helyi intézmények (önkormányzatok, nevelési-oktatási intézmények) köré is szerveződhetnek

Megszerveződésük egyik kiemelkedő oka a hagyományörzés vagy a hagyományok felelevenítése. Mindezek vizsgálata az antropológiai revival kutatásokkal van összefüggésben. A hagyományelemek eredeti funkcióinak átalakulását köve-

¹¹ Szabó 2018. Vö. Manners 1961: 268–277.

¹² „*A városi közösségfejlesztés elhanyagolása a vidéki közösségek javára, a rekonstrukcionista szemlélet, ami az egykor megvolt, de a modernizációs folyamatok következményeként leromlott társadalmi kohézió helyreállítását célozza, a leromlott közösségviszonyok a középtávon eredményes fejlődés szükségesszerű és átmeneti hozadékai, amelyeket tünetileg kell kezelni, az új általános „közjó” elve, ami arra utal, hogy a közösségi kapcsolatok együttáll és szükségesszerűen valami új fejlődésiránnyal azonosak.*” Robinson 1967: 32.

¹³ Biczó–Kotics 2013.

¹⁴ Biczó–Kotics 2013: 7–21.

¹⁵ Vö. Kovács et al. 2013.

tően nyert új szerepük miatt közösségformáló, közösségszervező erőként hatnak a lokális vidéki kisközösségek társadalmi életének megszerveződésére.¹⁶

A témában ugyancsak fontosak Pozsony Ferenc kutatásai, aki szintén az etnikai együttélési helyzetek értelmezésével foglalkozott Zabolán.¹⁷ Magyar, román és cigány etnikai csoportokat vizsgált a polgárosodás és a modernizáció kihívásaihoz való alkalmazkodási gyakorlatukat illetően. Alapvető kérdése volt, hogy a megfigyelhető társadalmi folyamatok miként befolyásolják a nemzeti-regionális identitásépítést, az identitásfolyamatok működését és reprezentációját. Megállapításra került, hogy az innováció iránti fogékonyság a három együtt élő etnikai közösség viszonyait előnyösen befolyásolja. Ennek oka, hogy az etnicizált kulturális hagyományok befolyásának a gyengülése az etnikai alapú lokális közösségszerveződésre ugyancsak hátrányosan hat, amennyiben az egyéni életstratégiák előtérbe kerülését mozdítja elő.

A kortárs lokális közösségfolyamatok vizsgálatának ugyancsak megkerülhetetlen kutatója Keményfi Róbert, aki két Fekete-Körös-völgyi vegyes etnikumú – magyar és román népesség által lakott – település vizsgálata során a kölcsönhatási folyamatokat, a jellemvonások átadás-átvételének mechanizmusait tanulmányozta.¹⁸ A magyar és román együttélés kulturális interferencia-vizsgálatát olyan történelmi folyamatként értelmezi, amely a települések mai társadalmi viszonyainak egyfajta előfeltételeként fogható fel.¹⁹ A vegyes etnicitás fogalmával határozza meg azt a jelenséget, amikor a lokális társadalom együtt élő etnikai közösségei egymástól jól megkülönböztethető kultúrával rendelkeznek és ennek kölcsönös fenntartása mellett folyamatos hatásviszonyban állnak egymással.²⁰ A különböző helyszíneken végzett és részben a közösségfolyamatokból levezetett együttélés-vizsgálatok sorolt példáiból is kirajzolódik, hogy a színterek etnoszociális és etno-kulturális alapviszonyainak különbsége rendkívül eltérő együttélési gyakorlatokat eredményezett, amelyeket egységes és általánosan érvényes modellel nem lehetséges leírni. Az azonban minden esetben általánosan megállapítható, hogy a makro-folyamatok hatása a lokális közösségek belső együttélési viszonyaira negatív.

Jelen tanulmány a témában tervezett doktori dolgozat megírásához végzett kutatások első helyszínének, Nagyecsed három jól körülhatárolható közösségének és együttélési kapcsolatviszonyainak az elemzését mutatja be. A nagyecsedői etnikai részközösségek – magyar, oláh cigány és romungró – viszonyait az integ-

¹⁶ Kovács szerk. 2013.

¹⁷ Pozsony 2003: 109–138.

¹⁸ Keményfi 1994, 2003.

¹⁹ A vizsgált két vegyes etnikumú (román-magyar) település Várasfenes (Románia) és Körösszakál (Magyarország) változásainak és mai állapotának bemutatásával tanulmányozta, hogy hogyan változott és hogyan hatott egymásra a két együtt élő nemzetiség kultúrája. (Keményfi 1994.)

²⁰ Keményfi 1994: 127.

ráció, az izoláció és a disszimiláció alapvető elemzési kategóriák elemzési terében vizsgálom, és segítségükkel tárgyalom a lokális szintér etnokulturális kapcsolatrendszerét.

A vizsgált település társadalomfejlődésében szerepet játszó táji-földrajzi adottsághoz alkalmazkodó hagyományos gazdálkodás és életmód, valamint az erre épülő társadalmi gyakorlatok ma már csupán etnográfiai emlékek. Nagyecsed földrajzi és ökológiai jellemzői a tájgazdálkodás eredményeként végbemenő megváltozása, egyúttal a helyi társadalom és a környező falvak képének az átalakulását is magával vonta.

MÓDSZER

A terepkutatás több fázisban és kutatási módszert alkalmazva valósult meg az elmúlt két év során. Az alkalmazott módszerek a megfigyelés, résztvevéses megfigyelés, többféle interjútechnika, kérdőív és vizuális adatrögzítés volt. Strukturált interjú módszerével a ma is élő hagyományelemek, a nagyecsed-i etnikai részközösségek hagyománykészlete került felderítésre, és az így kapott adatok képezték az elemzés alapját, annak érdekében, hogy vizsgálni tudjuk a még tetten érhető hagyományelemek szerepét a kortárs közösségfolyamatokban. Kérdőíves módszerrel, strukturálatlan beszélgetésekkel és interjúval az etnikai együttélési helyzetek kerültek vizsgálat alá. Strukturált interjú módszerét alkalmazva a kutatás harmadik fázisában a kortárs lokális kulturális közösségek vezetőivel végeztem adatgyűjtést.

HIPOTÉZISEK

Hipotézisem szerint a helyi hagyományokra épülő lokális közösség-szerveződés szerepet játszik az identitás-erősítés folyamatában, a perifériális léthelyzetből következő nehézségek kezelésében, emellett pedig meghatározó szerepe van a helyi közösségek belső konfliktushelyzeteinek a kezelésében, és az együtt élő eltérő etnikai státuszú részközösségek közötti kapcsolatviszony alakulásában is.

Azt feltételezem, hogy azokban a lokális, vidéki társadalmakban, amelyekben a helyi hagyomány bázisán szerveződő közösségek működnek, ott az eltérő etnikai közösségek között az együttélési attitűd kölcsönösen pozitív irányba mozdul el.

Hipotézisem szerint a harmonikus, békés együttélésnek nem feltétele az, hogy az együtt élő eltérő etnikai csoportok valamely közössége lemondjon a saját kulturális szokásairól, hagyományairól, tehát kulturálisan teljes mértékben asszi-

milálódjon, mert a kulturális pluralizmus értelmében a társadalmi integráció minden az együttélésben érintett részközösség számára a strukturális asszimiláció²¹ szintjén kiegyensúlyozott együttélési helyzetként elfogadható mértéke a hasonulásnak.

2. A kutatás színterének bemutatása

2.1. KUTATÁSI SZÍNTÉR ÁLTALÁNOS LEÍRÁSA

A kutatás helyszíne az egykori Ecsedi-láp tájegység mentén, a Szatmári-síkság és a Nyírség tájegység határán helyezkedik el. A történeti néprajzi táj sajátosságai részben a természeti- környezeti adottságokból vezethetőek le. A lápi vidék az arra jellemzően kialakult kultúra etnográfiai értelemben sajátos és karakteres. E vidék társadalomfejlődésében a lápvidéki földrajzi környezethez alkalmazkodó hagyományos gazdálkodás és az erre épülő társadalmi gyakorlatok ma már csupán etnográfiai emlékek. A táji földrajzi és ökológiai jellemzőknek a tájgazdálkodás eredményeként – elsősorban lecsapolások – végbement megváltozása egyúttal a helyi társadalmak, a falvak, kisvárosok képének az átalakulását is magával vonta.

A táj etnogeográfiai tényezőinek ismerete nélkül azonban a lokális társadalmi életet, a kultúra átalakulását nem lehet vizsgálni. A kutatás helyszíne Nagyecsed, mely települést a maga történeti múltjával és környezeti adottságaival igen sajátos életmód jellemezte. A mai társadalom viszonyainak megértéséhez első lépésként a térség rövid és az értelmezés szempontjából fontos történeti összefoglalásával foglalkozik a tanulmány.

Nagyecsed az egykori Ecsedi-láp elnevezésű, törmelékűpök által elrekesztett területen helyezkedett el,²² a Nyírség és a Szatmári síkság határán. A Kraszna folyó két partján elterülő nagy kiterjedésű mocsár egykor számos településnek adott otthont, többek között Nagyecsednek is. A döntő többségében magyarok által lakott területet egyesek a Szamoshat és a Nyírség határához sorolták.²³ Egy-

²¹ Biczó 2009: 73–76.

²² Gróf-Niklai 1940.

²³ Több tényező átalakulására is visszavezethető a történeti táj változása. Így többek között a kulturális és történelmi-politikai tényezők hatása mellett földrajzi-természeti változások is szerepet játszanak egy terület néprajzi tájegységhez történő sorolásakor. Határterületek esetén nehezen lehet éles vonalat húzni, mivel az egymás mellett elhelyezkedő területek között szoros, együttműködő kapcsolat és folyamatos információcsere figyelhető meg.

kor a láp kiterjedése 50 km hosszú és 30 km széles volt. A mocsár lecsapolása a 18. század végén kezdődött, így az összefüggő láp területe lecsökkent, és kiterjedése a 19. század második felében lezajló nagy szárazság idején tovább mérséklődött. Az 1860-as években két részre szakadt a terület, Nagy-lápra és az Ecsedi-tó lápjára. A terület jelentős része végül kiszáradt a rendszeres árvíz-mentesítési és lecsapolási intézkedések hatására. Ezt követően a vidék jelentősebb mértékű mezőgazdasági művelésre alkalmas területet nyert, ami így kiszolgálta az ott élők szükségleteit, de egyúttal a történetileg kialakult életforma gyökeres átalakulásához vezetett. A lecsapolás előtti időszakban állattartásra és pákászatra-halászátra berendezkedett életforma helyét a földművelés vette át.²⁴ A pákászati tárgyi emlékeket napjainkban már csak a helytörténeti gyűjteményben találjuk, a helyiek életmódjában ennek már nyoma sem látható.²⁵ A mezőgazdasági termelésre történő átállással megváltozott az ott élők életmódja, lakáskultúrája, tárgyi és szellemi kultúrája is.²⁶

Napjainkban Nagyecsed országos viszonylatban perifériális helyzetű, az ország keleti határvidékéhez közel fekvő település, amely mind társadalmi, mind gazdasági-infrastrukturális szempontból a hátrányos helyzetű térségnek számító mátészalkai kistérséghez tartozik. A kistérségben a népességszökkenés az országos átlagnál jóval magasabb. A munkanélküliség magas aránya mellett a rossz lakhatási körülmények, a nevelési-oktatási intézmények alacsony száma és az elégtelen munkalehetőségek a jellemzők. Nagyecsed habár városi jogállású település, csak részben képes ellátni városi funkciókat. A kisváros gazdasági adottságai, korlátozott szolgáltatási és kereskedelmi kínálata, valamint infrastrukturális hátrányai miatt csak részlegesen képes városi funkcióinak megfelelni.²⁷

Ezzel szemben megfigyelhető a településen, hogy kifejezetten magas számban működnek lokális civil szerveződésű közösségcsoportok, amelyek nagyban meghatározzák a helyi társadalom működését és ezen belül is a ma már vegyes népességű Nagyecsed belső interetnikus kapcsolatviszonyainak az alakulását. Az eltérő etnikai részközösségek együttélési viszonyai, valamint az ezeket részben

Míndezek hatással bírnak azokra az elemekre, melyek egy adott táji-etnikai csoport elkülönülését eredményezte. Vö. Borsos 2011; Barabás 1992. Ennek köszönhetően az egykori Ecsedi-láphoz tartozó területeket egyes irodalmak a Szamosháti és a Nyírség területéhez, míg mások a Szatmári síkság és a Nyírség kistájához sorolják.

²⁴ Ortutay 1977: 634–635.

²⁵ Pákásznak a Magyar Néprajzi Lexikon a „*növénygyűjtő-vadász-halász életmódot folytató embereket*” nevezi. Az Ecsedi-lápon jellemzően nádkunyhóban éltek. Paládi-Kovács 2001: 15–19; Fórián 2017.

²⁶ Nagyecsed településtörténetének részletes bemutatásával többek között Berey 1988; Dankó 1994; Szállási 2008. foglalkozott.

²⁷ Vö. Forrai: 2012.

szervező hagyomány és szokásvilág napjainkban is tetten érhető társadalomalakító hatása sajátos helyi társadalmat eredményezett a településen.

A következőkben a nagyecsed-i társadalom etnikai részközösségenkénti részletes bemutatásával foglalkozom.

2.2. ETNIKAI RÉSZKÖZÖSSÉGEK BEMUTATÁSA

Nagyecsed lokális társadalma három etnikai részközösségből – magyar, romungró és oláh cigány – tevődik össze. A részközösségek közötti kapcsolatviszonyok meghatározzák a helyi társadalom belső viszonyait, működési jellemzőit. A következőkben az elvégzett kulturális antropológiai szemléletű vizsgálat eredményein keresztül bemutatásra kerülnek a lokális társadalomban lejátszódó közösségfolyamatok, a revival jelenségek, amelyek meghatározzák a helyi etnikai együttélési folyamatokat. Ennek első lépéseként sor kerül annak értelmezésére, hogy a kulturális hagyományok vizsgálata miként járul hozzá ahhoz, hogy láthatóvá váljanak azok a szerepek, funkciók, értékek és normák, melyek meghatározzák egy-egy nagyecsed-i részközösség életmódját és a helyi társadalomban elfoglalt státuszát.

A kutatás megközelítésében tehát a nagyecsed-i etnográfiai hagyománykészlet kortárs vizsgálata alapvetően revival jelenséggként kerül tárgyalásra. Az *ethnic revival* fogalma az etnikai meghatározottságú kulturális tartalmak szimbolikus újrafelfedezésére használt kategória, amely egy adott közösség hagyománykészletének a recens használatára utal.²⁸ A kortárs közösségfolyamatokat meghatározó revival elemek vizsgálatához természetesen szükséges feltárni, megismerni a hagyománykészlet állapotát azért, hogy értelmezni lehessen a hagyományelemek funkcióiban a jelenben bekövetkező változásokat, különös tekintettel a helyi közösségviszonyok alakulására gyakorolt hatásuk összefüggésében.²⁹

A fejezet további részében Nagyecsed három egymástól jól körülhatárolható etnikai közösségének – magyar, romungró és oláh cigány – rövid, összefoglaló etnográfiai leírására kerül sor.

²⁸ A revival fogalom egyben utal az adott hagyományelem funkcióváltására, amely akár teljes mértékben eltérhet eredeti szerepkörétől is. Az *ethnic revival* kifejezés további használatáról bővebben lásd Smith 1981: 8–25.

²⁹ Nagyecsed részközösségei hagyománykészletének vizsgálata strukturált interjúk felvételével és megfigyeléssel történt. A fejezetben etnikai közösségenként kerülnek bemutatásra a kapott válaszok, melyekből láthatóvá válik, hogy a recens hagyománykészlet milyen elemeket tartalmaz, és milyen funkciókat tölt be az adott közösség életében.

2.2.1. Nagyecsed magyar társadalma

Tárgyi kultúra - lakáskultúra

A kutatás során készített strukturált interjúk elemzése alapján kiderült, hogy a helyiek emlékezete és a helytörténetben jártas interjúalanyok elbeszélése szerint a pákászó életvitel részeként használatos nádkunyhók, majd a jellemzően paticsfalú házak helyét az 1900-as évek első felében jellemzően a tornácos házak vették át.³⁰ A ház részét a „klasszikus” gyakorlatnak megfelelően a pitvar, a szoba és a tisztaszoba képezte. A leírások alapján a pitvar konyhaként funkcionált, itt helyezték el a kemencét is. A ház padló részét föld borította, azt fölsarazták és homokkal lehintették, vagyis a nagyecsed-i lakóház a magyar paraszti kultúrára jellemző átlagos építmény volt.³¹

Ugyanez jellemző a lakásbelsőre. A vidékre jellemző bútorok mind megtalálhatóak voltak Nagyecsedben, és ezek közül kifejezetten érdekesek a karosládák. Ezeket a bútordarabokat napjainkban is megtalálhatjuk több nagyecsed-i házban, azonban már nem az eredeti funkciójukat töltik be. Egykor a ruhák tárolására használatos bútordarabok voltak, amelyeket jellemzően a konyhában vagy a szobában helyeztek el. Napjainkban a karosládákat nem tárolási szerepük miatt használják, hanem – egyfajta reliktumként – a régmúltra emlékeztető, a falusi idill hangulatát megidéző bútorelemként, gyakran díszítő eszközként a ház, illetve az udvar és egyéb mellékhelyiségek különböző pontjain találhatjuk meg.³²

A nagyecsed-i etnográfiai jelentőségű hagyománykészlet a recens emlékezetben tetten érhető elemeinek feltárását szolgáló vizsgálat eredményeként az is kiderült, hogy a tájegységre jellemző díszítő motívumra, ornamentikára az interjúalanyok egyáltalán nem emlékeznek, de a lakásbelső berendezését illetően a színvilágot meghatározó sajátosságként jellemezték. Ezek szerint a bútorok színei kifejezetten sötétek voltak, míg a ház falait fehérre meszelték.

A szent sarok, mint a magyar nyelvterületen általánosan elterjedt és a belsőtér elrendezését meghatározó forma, Nagyecsedben is megtalálható volt.³³ A magyar részközösség hagyománykészletének a feltérképezését szolgáló strukturált interjúkból kiderült, hogy a falakon szinte minden házban voltak szentképek és

³⁰ A néprajzi tájegységek között az Alföldön a házak falát elsősorban föld alkotta. Ezeket a vályog elterjedése azonban háttérbe szorította. Balassa–Ortutay 1979: 173–176. Az interjúalanyok elmondása és a saját megfigyelések alapján is megállapítható, hogy vályogból készült tornácos házakban élt a magyar lakosság Nagyecsedben a mocsár lecsapolását követően.

³¹ A döngölt, tapasztott padlózat a 20. század közepéig elterjedt eleme volt a vidéki, falusi építészetnek. Egyes helyeken a száradás után agyagból oldott vízzel mázolták le, amire homokot hintettek. Balassa 1997: 119–120.

³² Megfigyeléseim alapján a karosládák helye változatos: borospincékben, a házak közvetlen bejárata előtt, az udvaron, illetve szobákban is megfigyelhetők.

³³ Balassa–Ortutay 1979: 148–153.

családi képek. A képeken vagy az elhunyt családtag látható, vagy valamely az élet fordulópontjához kötődő eseményt megörökítő pillanat. Ilyen volt például a katonaruhában készült felvétel is. Mindebből napjainkra annyi maradt, hogy ott ahol a vallás meghatározó elemként szerepet kapott, még napjainkban is láthatunk szentképeket, illetve vallási tárgyú relikviákat. Bár a sarok berendezése változott, de az interjúk alapján tudható, hogy eredeti szerepüket megtartva több házban találhatunk napjainkban is 'szent sarkot'.

A magyar közösségben a 20. század első felének polgárisodó ízlését tükrözte az egyébként általánosan elterjedt viselet. A férfiviselet a szűkülő szárú csizmanadrág, fehér ing, mellény, kalap és a mente volt, míg a női viselet részét képezte a blúz, a szoknya és a kötelező kötény. Eredetileg a ruhák színe utalt a viselője korára és családi állapotára. Így a fiatal lányok színesebb, világos árnyalatú ruhákban jártak, míg az idősebbek barna, sötétkék és fekete árnyalatokat viseltek. Házasságkötést követően az asszonyok fejüket kendővel kötötték be, a lányok pártát viseltek. Az egykori viseletről manapság már csak a városban működő néptáncgyűttesek ruházatában találunk emlékeztető jegyeket.

A nagyecsedei tárgyi kultúra tehát egyfelől nem mutat az átlagos paraszti közösségektől eltérő ismérveket, teljesen átlagosnak mondható. Továbbá az alkotóelemeire vonatkozó ismeretek már csak az egyéni emlékezet szintjén nyomozhatóak.

Értékrend - szellemi kultúra

Szállási Árpád önéletrajzi jellegű visszaemlékezésében az ecsediek híres ló kultuszáról is ír. A 17-18. században zajló szabadságharcok és felkelések idején a helyi lakosok úgy gondoskodtak lovaikról, akár a családtagokról.³⁴ A lovak kitüntetett helye és szerepe a helyiek életében napjainkig megfigyelhető. A hagyomány a helyi Lovasklub tagjainak munkája révén marad fenn, de általában a helyiek kollektív kulturális identitásának fontos alkotóeleme.

Felekezeti hovatartozását tekintve Nagyecsed lakosságának több mint fele a református gyülekezet tagja, viszont a népesség alig 10%-a katolikus vallású, akik többsége görög katolikus. Az utóbbi két évtizedben egyre nagyobb teret nyernek a neoprotestáns kisegyházak, mint például a Hit gyülekezete vagy a baptista közösség.

A nagyecsedei hagyományos szellemi kulturális örökség szempontjából fontos esemény volt, amikor az 1950-es években Dancs Lajos kántor tanító a településre került és tevékenységének köszönhetően a korábban nagy múltra visszatekintő néptánc hagyomány újból teret nyert. A helyi magyar néptánc kultúrában az

³⁴ Részletes leírása olvasható az Ecsedi-vár építésének, lerombolásának, majd újbóli felépítésének és az ecsedi emberek életének Szállási Árpád emlékező írásában. Vö. Szállási 2008.

ecsed i verbunk kapta a legkitüntetettebb szerepet. A 18-19. században igen elterjedt toborzó a mai napig is általánosan ismert kulturális „védjegy” a helyi köztudatban. Részben a közismertség – és nem kevésbé a virtuóz figurakészlet – eredménye, hogy sok táncegyüttes koreográfiájában megtalálhatjuk. Nagyecsed kiemelkedő táncosokkal büszkélkedhet, mint Lasa Molnár Lajos, Pokrócz Bulyáki Gergely, Rákóczi Kovács Gusztáv valamint Murguly Lajos. A helyiek elmondásai alapján a város magyar közösségének életében meghatározó, hogy az országban egyedüli módon ide köthető a legtöbb népművészet mestere és ifjú népművészet mestere cím.³⁵

A fenti rövid összefoglalásból jól látható, hogy a nagyecsed i magyar közösség etnográfiai jelentőségű hagyománykészlete rendkívül gazdag és a helyiek erre vonatkozó recens ismeretei figyelemreméltóan tárgyyszerűek. Mindez jó alapját szolgáltatja a hagyományápolásnak, amelynek tárgyát értelemszerűen a reprezentatív elemek képezik.

2.2.2. Nagyecsed cigány társadalma

Magyarországon három nagyobb cigány közösséget szokás elkülöníteni: a magyar anyanyelvű romungró cigányok, a román nyelvű beás cigányok és a romani valamely dialektusát beszélő oláh cigányok csoportját.³⁶ A megkülönböztetés alapját az eltérő kulturális szokások és anyanyelv, valamint az értékrendbeli különbségek és a sajátos életmód adja. A három cigány etnikai csoport országos aránya és térbeli megoszlása szintén eltérő mértéket mutat.³⁷

Az Észak-Alföldi Régió roma népességének lélekszáma alapján Magyarország régióit tekintve a második helyen áll.³⁸ A mátészalkai kistérség etnikai összetétele ugyancsak árulkodó képet mutat az etnodemográfiai értelemben fokozatosan átalakuló térről. A 2001-es népszámlálási adatok alapján a népesség 7,4%-a

³⁵ Nagyecsednek hat népművészet mestere és hat ifjú népművészet mestere van. Országos viszonylatban is kiemelkedő eredmény, hiszen jelenleg nincs olyan hasonló nagyságú település Magyarországon, ahol egy helyen ennyi népművész mester lenne. Az interjúk során több esetben a világon is egyedülálló eredményként definiálják mindezt, ugyanakkor tudható, hogy a néptánc minősítésére ezeket a kategóriákat csak Magyarországon alkalmazzák.

³⁶ Dupcsik 2009; Szabóné 2016. Ebben az összefüggésben elvonatkoztatunk attól a tényről, hogy napjainkban mind az anyanyelvű beás és egyes oláh cigány közösségekben a nyelvváltás, lényegében a nyelvi asszimiláció azt eredményezi, hogy az anyanyelvi beszélők száma folyamatosan csökken.

³⁷ Vö. Kemény–Janky–Lengyel 2004; Fábiánné 2015.

³⁸ Péntes–Tátrai–Pásztor 2018; Kocsis–Kovács 1991; Kertesi–Kézdi 1998; Kemény et al. 2004; Habcsek 2007; Péntes–Pásztor 2014; valamint a KSH 1990-es és 2011-es népszámlálás adatok alapján.

vallotta cigány származásának magát.³⁹ Jegyzői összesítések alapján azonban a kistérségben a cigány származásúak aránya 22,6%, és a kutatásban vizsgált településre, Nagyecsedre nézve a roma népesség aránya 29,5%.⁴⁰ Nagyecsedén a magyar anyanyelvű romungrok aránya kimagasló, de nagy számban élnek oláh cigányok is a településen.

A település roma etnikai közösségeinek térbeli elkülönülése alapján is kirajzolódnak a különbségek, ugyanis a településen még napjainkban is öt szegregátum található, ahol a lakosság 32,9%-a él életvitelszerűen.⁴¹ Igaz, Nagyecsed egyik még a rendszerváltás időszakában is sűrűn lakott szegregátuma a Berekoldal, ahol jellemzően oláh cigányok éltek, mára már szinte elnéptelenedett, és csupán néhány lakásban láthatunk arra utaló jeleket, hogy ott életvitelszerűen élnek még. A település nyugati szegregátumában azonban nagy népességű lakóközösséget találhatunk. A Síp és Lutheránus utca két olyan párhuzamos, városszéli utca, ahol kizárólag magyar anyanyelvű romungrok élnek túlnyomó többségükben halmozottan hátrányos körülmények között. A homokos-földes járda nélküli utak gyalogosan és gépjárművel a csapadékosabb hónapokban nehezen járhatóak. Az utcai nyomóutak biztosítják sok család számára az ivóvizet. A gáz sok házba még napjainkban sincs bevezetve, az áramot pedig a közüzemi tartozások miatt sok épületről lekapcsolták. A magas gyermekvállalási arányok mellett jellemző, hogy az itt élők iskolázottsági mutatói igen rosszak, sok esetben nem rendelkeznek még 8 általános iskolai végzettséggel sem. A munkaerő-piaci lehetőségeik ebből következően korlátozottak, így jellemzően csak a közmunkaprogram biztosít számukra havi rendszerességű kiszámítható jövedelmet.⁴² A település további három szegregátuma a város belső területén található. Jellemző, ahogy régen, úgy a napjainkban sem élnek egymás mellett oláh és magyar cigányok.

A következőkben e két cigány etnikai közösségben készített interjúk alapján a hagyománykészlet, a szokások, a sajátos értékvilág és normarend rövid összefoglalására kerül sor.

A, Nagyecsed magyar anyanyelvű romungro cigány közössége

A kárpáti cigányok csoportjába tartozó magyar anyanyelvű cigányok a kutatások szerint Mária Terézia korában vándoroltak az ország keleti részébe, míg az oláh cigányok, akik Erdélyen keresztül érkeztek erre a vidékre, jóval később, feltehetően a kiegyezést követően érkeztek a térségbe. Balázs Gusztáv nagyecsed

³⁹ KSH 2011-es népszámlálási adatok.

⁴⁰ Forrai 2012: 14–15.

⁴¹ Ez az arány 2001-es adatokat mutat. Forrai 2012. A terepmunka során felvett adatokból következtethetünk arra, hogy egyre több ember költözik ki a szegregátumokból.

⁴² Az erre vonatkozó eredményeket lásd a tanulmány következő alfejezetében.

származású néprajzkutatótól tudjuk, hogy a romungró cigányok egykor települési szinten is meghatározó zenész hagyománnyal rendelkeztek.⁴³ A 18-19. században a közösség tagjai még cigány nyelven beszéltek, ám a többségi magyar környezetrel történő érintkezés akkulturációs folyamatokat eredményezett, ami végül teljes hagyományvesztést eredményezett. A nagyecsed-i romungró közösség lélekszáma 1200 fő körül lehet.⁴⁴

Tárgyi kultúra - lakáskultúra

A kutatás során felvett interjúkból kirajzolódik, hogy a romungró háztartásokban semmilyen hagyományosnak tekinthető tárgyi eszköz, bútor, lakberendezési tárgy nem található. Ugyancsak nem vezethető le az esetlegesnek tetsző színhasználati gyakorlatból vagy a bútorzat elemeiből, hogy a közösségben a „saját-nak” tekinthető, tehát autochton kulturális szokás vagy gyakorlat alapján megválasztott bármilyen tárgya megnevezhető volna. Fontos tény, hogy a romungró lokális emlékezetben nem mutatható ki a tárgyi hagyománykészlet egyetlen jellegzetes eleme sem. Az akkulturáció tükrében érdekes, hogy az együtt élő másik két inkább hagyománykövető etnikai közösség – magyar és oláh cigány – nem kölcsönzött hagyományelemeket a nagyecsed-i romungró kultúrába.

Ugyanakkor a kutatási megfigyelések alapján elmondható, hogy a romungrók esetében a „lakáskultúra” igen sajátos értékelveket tükröz. A ház a szegregátumban élők felfogása szerint olyan funkcionális tulajdon, amelynek társadalmi státuszértéke csekély: a lakások elsősorban az ott élők fizikai lakterületét jelölik, és ezek külső képe, például az udvar nem utal a benne élők egzisztenciájára, életszínvonalára. A megfigyelő szempontjából gyakorta elhanyagolt külső környezet az ott élők számára nem bír jelentőséggel (értékkel) és gyakran a helyi mércével mérve jómódú lakásbelsőt „leplez”. Generációról generációra öröklődik ez a gondolkodásmód a telepen és a helyiek semmilyen más külső mintát vagy elvárást nem tekintenek követendőnek. A magyarokkal vagy az oláh cigányokkal összehasonlítva és a konkrét hagyományok hiányával szemben a fentiekben leírt ambivalens miliő egyfajta megközelítésben a hagyományosnak nevezhető gondolkodásmód hozadéka.

A tereptapasztalatok és megfigyelések alapján a romungró házakra vonatkozóan megállapítható, hogy a lakóépületeken belül jellemző az élénk színek használata: kék, piros, rózsaszín, sárga. Ugyancsak élénk színűek, sokszor rikítóak a kiegészítők, mint például a bútorterítők, takarók és függönyök. A bútorok állapota utal arra, hogy azok nem esztétikai presztízstárgyak, hanem a funkciójuk miatt

⁴³ Balázs Gusztáv, interjú 2018. július 30, Nagyecsed

⁴⁴ Pontos statisztikai kimutatásra a folyamatos ki- és beköltözések miatt nincs lehetőség.

kapnak helyet egy-egy házban. Egyetlen folyamatosan visszatérő díszítőelem a rózsa, ami szintén feltűnik a lakásbelsőt kiegészítő tárgyakon.

A nagyecsedí romungró tárgyi kultúráról illetően a ruházatukkal kapcsolatban sem beszélhetünk hagyományos viseletről vagy ennek a kollektív emlékezetben bármiféle nyomáról. Az öltözködést nem jellemezte és nem jellemzi egységes színhasználat vagy sajátos ruhadarabok. Úgy tűnik, hogy kizárólag a pillanatnyi divat és a korizlés határozza meg ruhaválasztásukat.

Értékrend - szellemi kultúra

A kutatás során a szellemi kultúra területére vonatkozóan sem sikerült feltárni hagyományos elemeket vagy szokásokat.

Az interjúk alapján a romungró cigányok anyanyelvüknek a magyart jelölik, más nyelven nem beszélnek. Továbbtanulási mutatóik alapján látható, hogy a középfokú és felsőoktatási intézményekben az arányuk a helyi viszonyok között is alacsony. Egy nagyecsedí romungró cigány interjúalany állásfoglalása ehhez kapcsolódóan jól tükrözi a probléma mélységét:

„Végül is én gyerek centrikus vagyok, nem család, hanem gyerek centrikus vagyok inkább. Mert én bennük látom a jövőt. Mert vissza rengeteg generációról generációra ők öröklék azt, hogy nem tanulok, meg satöbbi és őket ösztönözni kell, mert nagyon sok okos, ügyes, kreatív gyermek van közöttük. Itt a szegregátumban éltem, itt nőttek fel, csak mi teljesen más társadalmi értékben élünk. Ugye apukám mindig is dolgozott, anyukám is. Apukám ő már öregségi nyugdíjba ment, úgy hogy végig dolgoztak. Megadtak nekünk mindent, tanulási lehetőséget is, stb. És próbáltak mindig kiszédni ettől a hogyis mondjam, hogy az alja, vagy nem tudom, hogy ne legyünk tudatlanok, ne legyünk kirekesztve a társadalomból, hogy mindenképpen a társadalomba nyomtak be bennünket, hogy igen is tanuljunk, hogy neveljünk gyermeket stb.”⁴⁵

Az idézet egyfelől jól mutatja a szülői háttér és minta fontosságát, illetve ennek felismerését. Azonban az interjú további részében kiderült, hogy a korai gyermekvállalás, valamint a belső motiváció hiánya okán az interjúalany sem szerzett szakképesítést vagy érettségit tanköteles koráig. Felnőtt fejjel, anyafeleség szerepkörben alakult ki a belső késztetése arra, hogy a munkavégzéséhez megfelelő szaktudást szerezzen.⁴⁶ A jelenség helyi viszonylatban általánosnak te-

⁴⁵ 35 éves romungró származású nő

⁴⁶ „Nekem vége szakadt. Női ruha készítőnek tanultam, de nagyon nem szerettem, azt csak muszájságból, mert anyukám, apukám meghalt és az anyukámnak anyagi forrása csak ezt engedte meg. Ugye itt Mátészalkán legyen. Nagyon utáltam. Éreztem, hogy ez nem az enyém. Hasznos dolog, de nem az én munkaterületem. Aztán elkezdtem, hogy virágkötőnek menjek, az se volt az enyém. Azt is otthagytam. Úgyhogy utána meg ugye megszületett az első kislányom, gyesen voltam, aztán elmentem gyárakba dolgozni, és akkor döbbsentem rá, hogy most már azt fogom csinálni, amit szeretek. És ez az volt, hogy igen a gyermekekkel foglalkozok, roma gyerekekkel foglalkozok. Elhatároztam, 28 évesen elkezdtem az érettségit, de csak otthagytam. Dolgoznom kellett. És utána már közmunkásként elkezdtem dolgozni, kint sepregettem az utcán. De viszont ide bejártam már

kinthető és az utcákon sok fiatalkorú anya sétál, akár több gyermekével együtt. A romungrók gyermekvállalási hajlandósága Nagyecsedben még mindig a fiatalkorúság határain belül a jellemző, ami egyrészt egyfajta hagyományként fogható fel, de nyilvánvalóan erősen korlátozza a munkavállalási és továbbtanulási lehetőségeket.

B, Nagyecsed oláh cigány társadalmának bemutatása

Nagyecsed oláh cigány közösségéről kiváltképp a helyi cigány táncok kapcsán olvashatunk gyűjtéseket, leírásokat.⁴⁷ Azonban a hagyományos oláh kultúra hagyományelemei ennél jóval összetettebb képet mutatnak még napjainkban is.⁴⁸

A helyiek elnevezésében a Szállásvég, a Kertalja és a Berekoldal azok a területei Nagyecsednek, ahol a bevándorlást követően az oláh cigányok letelepedtek. Számukat a helyiek 4-500 fő közé sorolják. Sajátos kultúrával jellemezhető zárt és markáns közösséget alkottak és nem érintkeztek a helyi romungró lakosokkal. Az elkülönülést megkönnyítette, hogy a település két külön részében éltek: az oláh cigányok a „hídon erre”, míg a magyar cigányok a „hídon arra” laktak. A 70-es évekig fennmaradt szigorúan zárt csoportszerveződés a külső gazdasági hatásoknak köszönhetően változott meg. Ugyanis amíg a férfiak a helyi munkalehetőségek híján Pestre jártak dolgozni és jellemzően a kőművesiparban helyezkedtek el, addig az asszonyok a gyerekekkel otthon maradtak és háztartásbeliként tevékenykedtek. Így a gyermeknevelés és a háztartás vezetése mellett az állatok ellátása is az asszonyok feladata volt. Nagyecsedben az oláh cigányok jellemzően szarvasmarhát és sertéseket – elsősorban eladásra –, valamint lábasjóságot tartottak.

A politikai rendszerváltást követően a kötelező munkavállalás megszűnésével sokan vállalkozásokba fogtak, de a munkaerő-piaci kihívásoknak a közösség többsége csak nehezen tudott megfelelni. Ebben az alacsony iskolázottsági mutatók, valamint a kapcsolati és a gazdasági tőkehiány a legfontosabb tényezők.

Tárgyi kultúra - lakáskultúra

A jellegzetes hagyományos oláh cigány házak vályogból készültek, amelyhez a vályogot maguk állították elő. A ház körül kerítést nem emeltek. A ház belső

akkor a gyerekekkel foglalkozni önkéntesen. Akkor kezdtük el a tánc csoportot. Az már modern tánc csoportot alakítottunk ki. Plusz a színjátszó csoportot és akkor döntöttem el, hogy igen is fejlesztenem kell, mert nem fogok tudni a gyerekekkel foglalkozni. És akkor érettségizem. És hát családsegítő szeretnék lenni. Hogy tudják belátni a gyerekeknek a világába. Hogy ott tudják, családba szeretnék segíteni nekik.” 35 éves romungró származású nő

⁴⁷ Vö. Balázs 2002, 1994.

⁴⁸ „...mit lehet és mit nem...” címmel 2018-ban dokumentumfilmet készítettem, amelyben bemutatásra kerül a nagyecsed oláh cigány közösség még napjainkban is élő hagyományvilága, amely rávilágít a tradíciók érték- és normateremtő funkcióira. Szabó 2018.

berendezése igen szegényes volt és csak a tehetősebb cigányok rendelkeztek több bútorral. Az átlag háztartásban az ágy, shifony, asztal és spór volt megtalálható. Sok esetben beszéltek arról, hogy a szomszédságban élő magyar asszonyoktól kapták a használt bútorokat.⁴⁹

A „Cs” lakások elterjedésével egyre több oláh cigány család költözött be a város belső területeire a telepről.⁵⁰ Míg a Berekoldalba a sajátos színes házfalak voltak a jellemzőek, addig a város belső területein egyre kevésbé találunk ilyen épületeket. A centrumba beköltözők esetében az is megfigyelhető volt, hogy a saját építésű összkomfortos házak köré kerítést építettek azzal a céllal, hogy a szomszédságban élő magyarok elvárás rendjéhez igazodjanak.

A házak belső falainak a színválasztásakor napjainkig megtalálhatóak a jellegzetes, élénk, erőteljes színek használata, mint a piros, kék, rózsaszín. Igaz, a közelmúltban az ízlés alakulására a modern kor stílusjegyei is hatással bírnak, ezért manapság már a színhasználatra vonatkozóan sem lehet általános képet meghatározni, mint etnikumspecifikus ismertetőjegyet.

A jobb módú oláh cigány háztartásokban a bútorok napjainkban jellegzetes presztízs tárgyakként funkcionálnak: elsősorban királyi külsőt tükröző trón székek, arany keretes bútorok, fényes lakkú tálalók, barokk stílusú berendezési tárgyak, mint a hatalmas álló vázák, képkeretek, egyéb kiegészítők. A hagyományos ízlés egyfajta továbbéléseként azonban a jellegzetes rózsás mintázatú kiegészítőket is megtalálhatjuk a házakban. A rózsás motívuma egyszálás és csokor formában megjelent mind a falakon, mind ágyterítőkön, fali terítőkön, függönyökön.

Eredetileg a házak földpadlósak voltak, amit licseltek, azaz lefestettek, jellemzően piros színnel, majd lehintették homokkal. Napjainkra ennek már csak az emléket találjuk meg, mint az oláh cigány lakásbelsőre jellemző megoldást.

Az elvégzett kutatás szerint gyakorlatilag minden házban kötelező jelleggel voltak megtalálhatóak a szent képek, a zárandokhelyekről vásárolt relikviák és a családi képek. A családi fotók elterjedt használata értelmezésük szerint az oláh cigány kultúrában hangsúlyos formában juttatja kifejezésre a család elsőrendűségét. A képek lakásdíszítő funkciója mind a mai napig fennmaradt és hangsúlyos kulturális elem az oláh közösségben.

Amint az talán a többségi társadalom az oláh cigány kultúrával kapcsolatos képzeletében is erősen él, az egyik legmeghatározóbb tárgyi kulturális hagyományelem a viselet volt. A női viselet részét képezte a bokáig érő, hosszú, színes szok-

⁴⁹ 57 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

⁵⁰ A „Cs” lakásokat a rendelkezésre álló szűk erőforrások miatt építették eleve alacsonyabb komfortfokozatú, tehát csökkentett értékű ingatlanokként. A lakások tömeges megépítésére a 60-as évek második felében került sor, és az állami finanszírozású beruházás kapcsolatba hozható a cigánytelepek felszámolására irányuló központi politikai szándékkal. Vö. részletesen Hajnáczy 2018.

nya, a hozzáillő kötő, színes, gyakran rózsás mintás vizitka (blúz) és a színes, rózsás kasmír kendő, derékkendő. Napjainkban ezek a ruhadarabok a hétköznapi viselet részeként már csak néhány idős asszony esetében figyelhető meg. A hagyományos öltözködési gyakorlatból fennmaradt azonban az öltözködés alapelve: egy nő minél zártabb, visszafogottabb öltözetben járjon. A hagyományos oláh cigány férfi viselet gyakorlatilag a magyar viselettel azonos.

Szellemi kultúra – értékrend

Az oláh cigány közösség Nagyecsedden görög katolikus vallású, így számukra a legfontosabb ünnepek a húsvét és a karácsony voltak. Számos szokás és hiedelem kapcsolódik a húsvéti ünnepkörhöz, melyek nagy része napjainkban is megtalálhatóak.⁵¹ A pászkaszentelés, a böjt, a készülődés olyan szokások, amelyek a hagyományos formában még mindig élnek a közösségben és ezt a beszélők a kutató számára mint megkülönböztető kulturális ismertetőjegyet hangsúlyozzák. Igaz a vallási orientációban az utóbbi időkben változás következett be, ami a Hit gyülekezete közösségének térnyerésében ölt testet.

Az élő oláh cigány szellemi hagyomány fontos részét képezik a hiedelmek és babonák.⁵² A legtöbb hiedelem a gyermekágyas házhoz kötődik. Számos tiltás és tabu figyelhető meg még napjainkban is, melyeket a hagyományos formában meg is tartanak.⁵³ A temetkezés körüli szokásoknál még manapság is kiemelkedő a virasztás szerepe. Természetesen tetten érhető folyamat, hogy az egykor a mindennapi képzeteket uraló hiedelmek sokasága fokozatosan háttérbe szorul vagy kikapik a kultúrából. A szemmel verés esetén szenes víz használata, félelem esetén ólomöntés, a különböző rontások, bontások mind az oláh cigány hiedelemvilág részét képező elemek, amelyek még a közelmúltban is aktívan éltek a közösségben, napjainkban egyre inkább feledésbe merülnek.

A felgyorsuló akkulturáció okai összetettek, és amint arról később részletesen lesz szó, részben a többségi társadalomhoz való tudatos alkalmazkodás következményeként értelmezhetjük. Ugyanakkor még mindig találunk olyan idős ci-

⁵¹ Vö. Rézműves 1994.

⁵² Az oláh cigány közösségek hagyomány- és hiedelemvilágáról néprajzi szempontból is kiemelkedő részletes összeállítása olvasható Rostás-Farkas György művében. (Rostás-Farkas 2000.)

⁵³ „Nem mehetsz be, amíg nem tisztul az anya. Férfi nem mehet be egyáltalán. Ha bemész, akkor nem ülbetsz az ágyába, mert elviszed az anyatejet. Ha a babát megnézed, meg kell egy kicsit köpdösnöd, hogy ne szemmel vered. Kis piros pántlikát kötnek vagy a gyerekágyra, vagy a kis paplanjára. Akkor, ha megverted a gyereket szemmel, és sír, akkor csinálunk szenes vizet. Kétféle szál kis seprű szálát, vagy gyufaszálát, ami van, megégettel és egy csészébe vizet öntöl és azt odateszed a kiságya mellé és megkened a homlokát, két kezét meg a kis talpát.” 59 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

gány asszonyt a településen, aki részletes pontossággal számol be a hagyomány-készletnek erről az archaikus rétegről.⁵⁴

Az oláh cigányok legfontosabb kulturális megkülönböztető ismertetőjegyei, amely alapján jól elkülöníthető csoportként definiálják magukat a romani nyelv használata, a sajátos és igen gazdag népdalhagyomány és a jellegzetes tánckultúra.⁵⁵ Mindezek napjainkban is fellelhető elemei e csoport kultúrájának, de ezen elemek esetében is megfigyelhetünk az akkulturációs folyamatból levezethető változásokat.⁵⁶ Habár a zene, a tánc szinte születéstől kezdve a mindennapok szerves részét képezik, de ahogyan a külső makrotársadalmi elvárások egyre inkább beszívárogtak a közösség életébe, ezzel párhuzamosan az alkalmazkodási hajlandóság fokozódott, úgy kezdtek a hagyományos szokásvilág elemei gyengülni, majd eltűnni a fiatalabb generációk értékrendjéből.⁵⁷

Amint az a nagyecsedí együtt élő etnikai részközösségek hagyományvilágának a rövid leírásából is kitetszik, a helyi társadalom kulturális értelemben mindig rendkívül tagolt volt. Az etnikai részközösségek különállását jól látható jellemző-

⁵⁴ A jóslás nem általánosan elfogadott tevékenysége az oláh cigány közösségnek. Vannak, akik félnek a jövőbelátás ezen formájától. De vannak olyanok is, akik napjainkban is végeznek jósló tevékenységet. „Hát a cigány asszonyok között vannak, akik jóslnak drága. Mert ezzel a tudással születtek. Mert az ősök átadták a tudást, mondjuk, ha volt 8 gyermeke és amelyik élesebb eszű volt, vagy okosabb volt, vagy rá hajlama volt, észrevette az anya, a haldokló anya, ha nagyon rosszul volt, akkor átadta ezt a bizonyos tudást. A családból egy valakinek, tehát ez generációkon keresztül ez így volt.” 57 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

„Batyus-cigányasszonynak” hívták azt, aki kártyát vetett. Sok magyar asszony fordult hozzá segítségül, ha a családjában váratlan tragédia történt, vagy a jószágai ok nélkül elpusztultak. Ekkor a cigányasszonyhoz fordultak és a segítségét kérték.

⁵⁵ Kertész 2003.

⁵⁶ A régi időkre így emlékszik vissza az egyik interjúalany: „Amikor a cigánytábor égbé száll. Nagy kő-tény ruhát kimosztak, nagy fazéké paszulyt megfőztek, nagy fazéké tengeriket megfőztek, abból jutott az utca összes gyermekének. És egy háznál valahol délután, estére összeültek az asszonyok beszélgetni. Majd valamelyik elkezdett dalolni. Hát a cigányok örömiükbe, meg bánatukba is mindig dalolnak. S elkezdett, ha szomorú volt, akkor egy hallgatót kezdett el. A másik segített neki. Mán a harmadik hallgatónál, hallom kint dalolnak, megyek mán én is dalolok egy kicsit. Felöltöztem, szoknyát a nyakamba, ment ő is. Leültek oda a fűbe. Na de végül az kerekedett ki belőle, már nem hallgató van, hanem mán pergető van. Meg mán ugye a kölykök, gyere kis fiam, táncolj egyet. Akkor már szaladt is a kiskölyök. Meg mán mikor hallotta a zenét mán akkor elkezdett csapásolni. Tehát ez a cigánytánc innen jön. Pici korba, mán mikor 6 hónapos a gyermek, mán akkor löki magát, csapásol. És akkor mán ez szinte mán picit korban, karonülő gyermekként ez a vérbe, beleszületik ez a zene, ez a tánc. És amikor 5-6 asszony, mán este 10 órakor mindég kint voltunk az utcán. Raktak nagy tüzet az asszonyok. Kis szűnyogokat zavarják. És volt amehyik táncolt. Állj fel, mert nem tudok táncolni kisjányom. Gyermeknek, állj fel oda a másikkal és táncoljál. Nem volt magnó, nem volt zene, csak így, természetesen.” 57 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

⁵⁷ „Most is, ha lebet, akkor én a kis unokámat, ugyebár az anyjának nem tetszik, de engem nem érdekel, meg csapásolni cigányul. Üssed ezt a csapást, a kisfiút biztatom, hogy mán tudjon táncolni. Vágjad a tromfot, üssed azt a csapást. A kisjányt meg még kecsagettem, hogy lökjed magad, lökjed magad, jól áll. Persze, ha a szoknya pörög a lánygyermeken, már biggyeszt. Állj fel a tükörbe és ott táncoljál. Már másfél évesen a kisjány már örömebe is csinálja. Meg rajta a szoknya, hogy hagy pörögjön. Így vesszük rá a gyereket mi idősek a táncra.” 57 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

ként tudatosítja a kutatóban a sajátos hagyományok, illetve a romungró részközösség esetébe ennek hiánya. Mindez természetesen a részközösségek együttélésének gyakorlatában is tetten érhető hatásként jut kifejezésre. A következőkben a nagyecsed-i etnikai részközösségek kapcsolatviszonyainak bemutatására kerül sor.

3. Kortárs közösségviszonyok elemzése

Ahhoz, hogy egy lokális társadalomban együtt élő eltérő etnikai közösségek közötti kapcsolatviszonyokat elemezni tudjunk, elsőként a részközösségek népességére jellemző általános sajátosságok bemutatására kerül sor.⁵⁸

A vizsgált minta alapján elmondható, hogy míg a magyarok körében magasabb a diplomával rendelkezők aránya, addig a másik két etnikai csoportban szinte senki nem rendelkezik felsőszintű iskolai végzettséggel.⁵⁹ A romungrók között megfigyelhető sajátosság, hogy a helyi népesség túlnyomó többsége csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik, és szakképesítést kevesen szereztek.⁶⁰ A foglalkoztatást jelző adatok alapján látható, hogy a romungró közösségen belül magas a munkanélküliek aránya. A megkérdezettek közel fele-fele arányban foglalkoztatott illetve munkanélküli álláskereső. Megfigyelhető, hogy azok, akik rendelkeznek a nyolc általános iskolai végzettség mellett valamilyen szakképesítéssel, többségükben aktív keresők. Ellenben azok, akik csak az általános iskolát végezték el, sokkal nehezebben tudnak elhelyezkedni, tartósan munkaviszonyban állni. Továbbá jellemző, hogy akik nem fejezték be az alapfokú oktatást, gyakorlatilag mind munkanélküliek. A közhelyesnek tetsző összefüggések kiemelésének jelentősége a nagyecsed-i romungró közösség esetében a másik két együttélő részközösség iskolázottsági mutatóinak tükrében érdekes.

Az oláh cigány közösségen belül jellemző, hogy a romungró közösség tagjainál nagyobb arányban rendelkeznek szakiskolai, vagy szakközépiskolai végzett-

⁵⁸ 2017-től kezdve több alkalommal (hosszabb, egy hetes időtartamú kutatás négy alkalommal, rövidebb időtartamú kutatás három alkalommal) és számos kutatási módszert alkalmazva végeztem terepmunkát Nagyecsed településen. A kezdeti kutatások, megfigyelések alapján került összeállításra az a kérdőív, illetve strukturált interjú kérdéssor, melyek eredményei a dolgozat során elemzésre kerültek.

A részfejezetben bemutatásra kerülő adatok a saját kutatás eredményei. A három etnikai közösségben végzett vizsgálat célja az volt, hogy a település három etnikai részközössége közötti kapcsolatviszonyt elemezni lehessen. A magyar közösségben összesen 56, a romungró közösségben 25, míg az oláh cigány közösségben 26 kérdőív képezi a kutatási mintát.

⁵⁹ Az elemzésben használt részközösség megnevezések az alábbiak szerint történik: magyarok, romungrók és oláh cigányok. A kategoriális besorolás azonos a vizsgálatba bevont személyek etnikai önmeghatározásával.

⁶⁰ A romungrók körében szerzett szakképesítések a vizsgálati mintában: falusi vendéglátó, bolti eladó, számítógépes adatrögzítő.

séggel, illetve érettségivel. Ugyanakkor a szakképesítést szerzettek aránya szinte azonos a cigány társadalom tagjai között. Fontos eredmény, hogy az oláh közösségen belül szinte mindenki elvégzi az általános iskolát. Mindez természetesen pozitív hatással bír a munkavállalási lehetőségekre, így a részközösségekben alig akad olyan személy, aki munkanélküliként élne.

A nagyecsedei magyar közösségben végzett vizsgálat alapján látható, hogy a megkérdezettek esetében mindenki rendelkezik munkavisztonnyal és valamilyen középfokú végzettséggel, de a diplomások aránya is magasabb, továbbá sokan rendelkeznek egyéb szakképesítéssel is.⁶¹

A lokális etnikai együttélés minőségét nagymértékben befolyásolja, ha van olyan közeg, ahol az eltérő etnikai részközösségek tagjai találkozhatnak egymással és akár függő, akár kollegiális viszonyba kerülnek egymással, a kialakuló interakció szükségszerűen befolyásolja a kapcsolatokat. Az a tény, hogy az oláh közösségen belül a foglalkoztatottak aránya magasabb, mint a romungrók esetében, alapvetően meghatározza az oláh cigányoknak a magyar közösséghez fűződő viszonyát. A terepmunka során felvett interjúk és beszélgetések alapján elmondható, hogy a helyiek megítélése szerint, ha két, vagy akár a három etnikai közösség tagjai közvetlen munkatársi kapcsolatba kerülnek egymással, tehát integrált környezetben, huzamosabb ideig, egymást segítő-támogató viszonyba kerülnek, az pozitív irányba, tehát a kölcsönös elfogadás irányába tereli a köztük lévő kapcsolatot. Mivel a felnőtt korosztály számára a munkahely az a találkozási és érintkezési pont, ahol a rendszeres és aktív érintkezés feltételei adottak, ezért döntő eleme a lokális együttélésnek az iskolai végzettség, mivel ezzel több lehetőség kínálkozik a munkavállalásra. Mindebből világosan következik, hogy Nagyecseden a magyarok és oláh cigányok közötti aktív munkakapcsolat, tehát a rendszeres interakció alkalom gyakoribb, mint a két etnikai közösség tagjainak a romungrókkal történő munkahelyi találkozási. Mindennek következményei az etnikai rész csoportok közötti általános viszonyokban is visszaköszönnének.

Az etnikai együttélés megítélése során érdemes megvizsgálni részközösségenként az egy családon belül vállalt gyermekek számát, illetve a gyermekvállalás időpontját, ami közvetlenül utal a csoport működését meghatározó értékrendre. A terepmunka során készített interjúk alapján, Nagyecseden fontos együttélést meghatározó mutató a család nagysága és a tudatos gyermekvállalás, családalapítás kérdése. A beszélgetések során kiderült, hogy a tudatosság a gyermekvállalás kapcsán olyan viszonyítási kategória, ami hatással bír az eltérő etnikai közösségek egymás iránt tanúsított megítélésére. A kutatási eredményekből látható, hogy míg

⁶¹ A megkérdezettek 41%-a középfokú végzettséggel, míg 43%-uk felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 16%-uk pedig csak általános iskolát végzett. Ugyanakkor magas arányban, a megkérdezettek közel fele rendelkezik egy, de sok esetben több szakképesítéssel is.

az oláh cigány és a magyar közösségen belül a vizsgált minta közel 50%-ának vagy nincs gyermeke, vagy egy gyermeke van, addig a romungró közösségben megkérdezettek mindegyikének van gyermeke.⁶² Több mint 60%-uknak három, vagy több gyermeke van. Ez az arány a magyarok esetében alig 18%, míg az oláh cigányok esetében 11%. A kérdőív adatai mellett mindezt megerősítik a személyes tereptapasztalatok, valamint a helyi nevelési- és oktatási intézmények vezetőivel készített interjúk adatai.

A nagycsaládok száma mellett érdekes eredménynek tekintem, hogy a gyermekvállalás időpontját illetően is nagyfokú eltérések mutatkoznak a vizsgált etnikai közösségek között, ugyanis a romungrók esetében a családalapítás időpontja a nagykorúság határán mozog, ami a magyarok és az oláh cigányok esetében a 20-as évek második felére, de akár a 30-as évek kezdetére is tehető.

Az etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok alakulása szempontjából a vallási-felekezeti jellemzők hagyományosan fontos szerepet játszanak. Nagyecsed alapvetően református település. Az egykori vár mellett épült meg a református templom, ami a település központi részén helyezkedett el.⁶³ A magyar közösség jellemzően napjainkban is a református felekezet tagja, de vannak római és görög katolikus hívek is közöttük. Az oláh cigányok jellemzően a görög katolikus gyülekezethez tartoznak. Nagyecsedben is megfigyelhető jelenség a különböző kisegyházak elterjedése és megjelenése, ami a hívek átkeresztelésével járó családi szokások átértékelését, sok esetben a hagyományok feladását is magával vonja. Az oláh cigány közösség tagjainak közel fele felekezetet váltott, jellemzően a Hit gyülekezetébe vagy a Nazaréna gyülekezetbe keresztelkedtek át.

A romungrók döntő többségében reformátusnak keresztelkedtek és felekezeti besorolásukat tekintve jelenleg is a református egyházközösség tagjai.

A templomba járási mutatók alapján következtethetünk arra, hogy a vallás milyen szerepet tölt be egy közösség életében, mennyire képezi szervesen az értékrend és a követendő normák alapjait a mindennapokban, illetve milyen közösségformáló erővel bír. Elmondható, hogy bár a romungrók nem váltottak felekezetet és a református egyházközösséghez sorolják magukat, nem aktív vallásgyakorló közösség. Csak ritkán, esetleg ünnepekkor járnak el a templomba.⁶⁴ A megkérdezett magyarok körében a rendszeres templomba járók aránya szintén alacsony, ugyanakkor, ha az ünnepeket is beleszámítjuk, akkor ez az arány a megkérdezett

⁶² A kérdőív felvétele véletlenszerű mintavétel alapján történt az egyes etnikai közösségeken belül. Eltérő korosztályokba tartozó emberek kerültek a vizsgálatba, minden megkérdezett személy nagykorú.

⁶³ A mai templom 1863-ban épült, de végleges átadására csak 1900-ban került sor, miután a 19. század közepére leromlott régi templom helyére hosszas előkészületek után sikerült a gyülekezetnek a méltó építményt befejezni. (Berey 1988.)

⁶⁴ A vizsgált közösségen belül összesen egy fő az, aki heti rendszerességgel jár templomba.

minta közel kétharmados részét érinti. Az oláh cigányok döntő többsége esetében látható, hogy heti rendszerességgel és ünnepeken is eljárnak a templomba, bár az aktív vallásgyakorlat nem a görög katolikus, sokkal inkább a Hit gyülekezetébe járókra jellemző.

A hit, a vallás által közvetített érték- és normarendszer közösség-szervező szerepe mindig rendkívül fontos tényezőként érvényesült a helyi társadalmakban. A kutatás során felvett interjúkból kirajzolódik, hogy az oláh cigány közösség aktívabb vallási életének következménye volt az a kialakult gyakorlat a múlt században, hogy az idős asszonyok szabadidejükben a fiatal gyerekek körében vallási-nevelési feladatokat vállaltak fel. Ez a tevékenység az elbeszélések szerint igen jótékony hatással bírt a fiatalok szabadidős tevékenységének szervezésére. A közösen eltöltött idő hozzájárult, hogy az oláh cigány fiatalok iskolai teljesítménye, viselkedése ne maradjon el az átlagtól, tehát megfeleljen a többségi társadalom által képviselt normáknak. Az erkölcsi-etikai nevelés fontosságáról az egyik interjú alany így nyilatkozik:

„De legtöbbet inkább esténként tudtunk tanulni nálam. Annyi gyerek volt, hogy a földön összevissza, csináltam minden este egy kiló, akkor két kilós kenyér volt még, zsíros kenyeret hagymával. Az volt a szendvics. Hogy otthon ne kapjon ki, hogy éhes a gyermek. Na, az nekik el volt készítve, amelyik kért ivott, evett, csak hogy tanuljon. Tanultunk a bibliát, tanultunk inkább azt mondom, hogy etikát, inkább ezt oktattam nekik. Így bele viccesen, játékosan, belevertük azt egymásba, még mi is tanultunk egymástól, a szülők jöttek, ezelőtt ez volt.”⁶⁵

Ez az értékrendi tudatosság olyan esete az oláh közösségnek, amely a többségi társadalom normái irányába mutat tudatos közeledést. Az oláh cigány közösség vallásosabb beállítódása tehát jótékony hatást gyakorol a társadalmi integrációs folyamatra.

A kortárs nagyecseদি etnikai kapcsolatviszonyok és együttélési helyzetek elemzésének további összefüggéseire a személyközi érintkezés három szintjén megfigyelhető sajátosságok vizsgálatán keresztül térünk ki. A három személyközi kapcsolatszint: a szomszédság, a barátság és a házasság kérdése.⁶⁶

Először is, tehát a szomszéd olyan kapcsolati forma, amely esetén nem a felek választják egymást, általában nem személyes döntés alapján, hanem egy élethelyzet következményeként kerülnek kapcsolatba egymással. A személyközi kapcsolatviszonyokat tanulmányozó kérdőív anyaga alátámasztja, hogy a magyarok egyrészt saját etnikai közösségi környezetben élnek, másrészt a város belső terü-

⁶⁵ 59 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

⁶⁶ A kapcsolatviszonyok elemzésére használt három kategória (szomszédság, barátság, házasság) definiálása az elemző-értelmező munkafolyamat részét képezte. A terepmunka tapasztalatok és a kutatási eredmények alapján az egyes kategóriák jelentéstartalma alkalmas arra, hogy az etnikumközi kapcsolatokat meghatározó sajátos attitűdöket leírjuk.

letein egyes utcákban oláh cigány szomszédok mellett. Ezzel szemben a romungrók a város külső területein, jellemzően szegregátumokban és szinte kizárólag saját etnikai csoportkörnyezetben laknak.

A kérdőíves felmérés eredményei szerint a magyarok döntő többsége el tudná azt képzelni, hogy eltérő etnikumú szomszédja legyen, mert álláspontját nem a származástól, hanem a belső értékektől teszik függővé. Természetesen voltak olyan válaszadók is, akik ettől a lehetőségtől mereven elzárkóztak.⁶⁷

Az oláh cigányok szinte egyöntetűen nyitottak ebben a kérdésben és nem okozna gondot számukra, amennyiben tőlük eltérő etnikumhoz tartozó szomszédjaik lennének. A romungrók azonban kevésbé elfogadók a kérdésben, a megkérdezettek 24%-a egyáltalán nem szeretné, ha oláh cigány vagy magyar származású szomszédja lenne.

A válaszok megfogalmazása alátámasztja a megfigyeléseket és azt a feltételezést, miszerint a magyarok és az oláh cigányok között tapintható, egymás közönsége iránti elfogadóbb és nyitottabb beállítódás, ami meghatározza a kapcsolatviszonyok alakulását.

Az interperszonális kapcsolatok második, a kutatásban tanulmányozott szintje a barátság. A barátság az a kategória, ami olyan emberi kapcsolatokat jelöl, ahol a felek szabadon, saját akaratukból választják a másik felet és köztük együttműködő, egyenrangú, valamint egymást segítő kapcsolat alakul ki. A baráti kapcsolattartás közösen választott időpontban és intervallumban, valamint változó helyszínen valósul meg.

A megkérdezett magyarok válaszaiból látható, hogy a válaszadók többségének van roma barátja, ugyanakkor közel 20%-uknak csak magyar barátja van. Az oláh cigányoknak egyaránt vannak magyar és roma barátai. A válaszadó romungrók 12%-ának csak saját etnikai közösséghez tartozó barátja van. Mindez azt jelenti, hogy az etnikumközi baráti kapcsolatviszonyok alakulása Nagyecsedben fontos markere az etnikai részközösségek egymással kapcsolatos beállítódásának. A vizsgálati eredményekből úgy tűnik, hogy a magukat magyar származásúként, illetve oláh cigányként definiáló személyek egymás iránti kölcsönös elfogadása magasabb fokú, mint a romungró közösség tagjai iránti elfogadókészség.

A személyközi kapcsolatelelemzés harmadik szintje a házasság intézménye, mely kategórián belül további két szinten történik az elemzés: a kérdőíves vizsgálatban a megkérdezettek saját személyük, illetve gyermekeik vonatkozásában foglalták meg a vegyes házassággal összefüggésben személyes attitűdjüket.⁶⁸

⁶⁷ A vizsgálatba bevont magyar kitöltők mindössze 7%-a nyilatkozta azt, hogy nem tudna magának elképzelni romungró, vagy oláh cigány szomszédot.

⁶⁸ Vegyes házasságnak azt a párkapcsolati formát jelölöm, ahol a két fél önmagát más-más etnikai közösséghez sorolja. A vizsgálat során más-más etnikai közösségen a településen élő magyar, oláh cigány és romungró közösséget értem.

A házasság az a kategória, ahol a két fél – többnyire kizárólag – saját döntése alapján választja a másikat, akivel egy háztartásban él és elvileg együttműködő, egyenrangú és egymást támogató kapcsolatot kialakítva. A fizikai kapcsolat a közös háztartás terében az együttélésből következően folyamatos, annak időpontja és formája nem egyéni döntés alapján kerül megválasztásra.

A nagyecsedí kutatás eredményeiből kiderült, hogy a megkérdezett magyar válaszadók egyharmadának sem házastársa, sem élettársa nincs az adatfelvétel időpontjában.⁶⁹ A fennmaradó válaszadók, tehát a megkérdezettek kétharmada kizárólag saját etnikumú kapcsolatviszonyt jelölt meg. Kiderült az is, hogy a házastársuk, élettársuk, párjuk családjában sem jellemző a vegyes házasság: esetleg kivételes jelleggel akadt rá példa kevés esetben.

Az oláh cigány válaszadók közel fele nem él párkapcsolatban, de akik igen, azok egy kivételével mind saját közösségükből választottak párt maguknak. Ugyanakkor a vegyesházasság mind saját, mind társuk családjában gyakorinak mondható.

A romungró származású megkérdezettek válaszaiból látható, hogy a válaszadók 28%-ának nincs párkapcsolata, míg azoknak, akik kapcsolatban élnek, jellemzően saját közösségükből választottak társat. Érdekes, hogy egyfajta kivételként az oláh cigány és a magyar származású pár választása is tetten érhető. A vegyesházasság intézménye saját, illetve párjuk családjában is megjelenik, de közel sem olyan arányban, mint a másik cigány közösség esetében.

A terepmunka tapasztalatok és a kutatási eredmények alapján a tanulmányozott vidéki, lokális multiethnikus közösségek esetében látható, hogy a napjainkban elterjedőben lévő vegyesházasságok emelkedő száma a jelenség elemzésének szükségességére irányítja a figyelmünket. Ebben az összefüggésben képezte a nagyecsedí kutatás további részét, hogy a bevont személyek el tudnák-e képzelni magukat vegyesházasságban vagy vegyes etnikai párkapcsolat alanyaként. A felmérés eredményeiből kiderült, hogy a magyar válaszadók ötöde vélekedik úgy, hogy képes lenne oláh cigány vagy romungró házasságban élni. Az oláh cigányok döntő többsége nyitott a vegyesházasság iránt, de amennyiben választhat, akkor inkább a magyar közösség felé nyit. Ellenben a romungró válaszadóknak a fele nyilatkozott úgy, hogy származásától eltérő etnikai közösségből választana párt magának, de inkább a magyarok felé nyitna, mint a másik cigány közösség felé.

A vegyesházassággal kapcsolatos attitűd igen élesen jelöli ki az etnikumközi kapcsolatok határvonalait. Itt a két cigány közösség kölcsönösen kizáró beállítódása figyelemreméltó, illetve a magyar többségi közösség az irányba tanúsított

⁶⁹ A vizsgálat során a házastársi és élettársi kapcsolat azonos módon kerül elemzésre, mivel a lokális cigány közösségre jellemző, hogy a házasság intézménye nem azonos a többségi magyar társadalom által használt fogalom jelentésével. Az elemzésben ezért a módszertani következetesség érdekében szinonimaként használom a két kategóriát.

differenciálatlan viszonyulása, ami azt jelenti, hogy nem tesznek lényegi különbséget, hogy a potenciális partner a romungró vagy az oláh közösségből származik.

Azt megvizsgálva, hogy a válaszokban találunk-e eltéréseket, ha nem a személyükre, hanem a gyermekük jövőjét illetően vesszük vizsgálat alá a vegyesházasság kérdéskörét, akkor igen eltérő válaszok megfogalmazására került sor. A magyar származású válaszadók a gyermekük esetében szinte azonos mértékben nyitottak a vegyesházasság felé, mint saját személyükre vonatkozóan, ám a gyermekük esetében a megkérdezettek többség csak oláh cigányt fogadna be a családba. Az oláh cigány származású válaszadók esetében a gyermekük esetében is nyitottak a vegyesházasság felé, de csak a magyar közösség tagjai felé. A romungró származásúak gyermeküket illetően nagyobb mértékű elfogadásról árulkodnak, hiszen nyitottabban állnak a vegyesházasság előtt, akár mindkét helyi etnikai közösség irányába, tehát az oláh közösség felé is.

A vegyesházasságokkal kapcsolatos attitűd bonyolult viszonyrendszerének a kulcsa önmagában is összetett. A szülők a saját személyükre szabott választása és a gyermekeik számára elgondolt párválasztási stratégiája közötti különbségek magyarázatra szorulnak. Amint a kutatási adatokból kiderült, míg a magyar származásúak egy meghatározó csoportja maga számára mindkét roma közösségből el tudja képzelni párját, addig gyermeke esetében csak az oláh cigány származású partnert. Mindez arra utal, hogy a magyarok megítélése szerint, míg a romungró vegyesházasság státusz- és presztízsveszteség, addig az oláh partner, legalábbis egzisztenciális tekintetben és az értékvilág vonatkozásában sem eredményezi gyermekük deklasszálódását. Az oláh cigány származású megkérdezettek mind saját maguk mind gyermekük esetében csak a magyar származású partnert preferálnák. Mindez arra utal, hogy a vegyesházasság esetükben a társadalmi mobilitás potenciális eszköze. Tulajdonképpen ugyanez a logika húzódik meg a romungró válaszadók a vegyesházasságot elfogadó csoportjának választási attitűdje mögött: gyermekeik számára várákozásuk szerint mind a magyar, mind az oláh cigány származású partner státusz- és presztízsnyeréség lehet.

4. A kortárs etnikai kapcsolatok jellemzői és magyarázatuk

4.1. ROMUNGRÓ – MAGYAR KAPCSOLATVISZONY

Ahogy az előzőekben láttuk a házasság intézményéhez való viszonyulás, mint az interperszonális kapcsolatok legmélyebb szintje fontos következtetéseket enged meg. A nagyecsed-i romungró és a magyar etnikai részközösség közötti távolságot és átjárhatóságot jól tükrözi, hogy a helyi társadalomban lejátszódó kö-

zösségfolyamatok bizonyos esetekben pozitív irányba terelték a kapcsolatviszonyokat, míg máshol egyre nőtt a kulturális távolság a társadalmi csoportok között.

A két részközösség kapcsolatviszonyainak szempontjából, amint láttuk, a vegyesházasságokkal kapcsolatos beállítódás fontos indikátor. Kiderült egyrészt, hogy a romungró közösség tagjainak véleménye megoszló a témában. Vannak, akik egyáltalán nem tartják elfogadhatónak, ha két eltérő etnikai közösséghez tartozó ember lép házasságra, míg vannak, akik meghatározott elvek mentén differenciálva választanak az etnikai hovatartozás függvényében párt maguknak. A kutatási adatok tükrében meghatározható összefüggés, hogy azok, akik elutasítók a vegyesházasság kérdésében, egyúttal a magyar-roma együttélés megítélését tekintve a településen kifejezetten ellenséges attitűdről beszélnek. Ellenben azok a válaszadók, akik nyitottak a vegyes párkapcsolatra inkább a harmonikus és békés együttéléstről beszélnek.⁷⁰ A terepmunka tapasztalatai alapján a szegregátumban élő romungrók esetében kitörési pontként jelenik meg más etnikai hovatartozású féllal kötött házasság és ennek egyik remélt következményeként a szegregátumból való kiköltözés.

Tátrai Patrik az együttélő lokális közösségek kapcsán megfogalmazza, hogy az etnikai hierarchiát elsősorban az határozza meg, hogy ki a többségi, államalkotó nemzet tagja és ki van kisebbségben.⁷¹ Az etnikai hierarchia a lokális, vidéki kis társadalmakban determinálja a helyi interetnikus viszonyokat, abban az esetben is, ha a helyi többség éppen a korábbi kisebbségi közösségből kerül ki. Nagyecsedben az alábbiak szerint épül fel az interetnikus kapcsolatok rendjét szabályozó csoporthierarchia: a magyarok állnak a rangsor élén, majd az oláh cigányok, végül a romungrók. A rangsor képzete a csoportok identitását és az egymással fenntartott kapcsolatokat meghatározó attitűdben jut kifejezésre, valamint meghatározza az asszimiláció irányát is.

A romungrók, akik tehát Nagyecsed legalacsonyabb presztízzsel rendelkező közössége, amennyiben egy a csoporthierarchiában magasabban álló féllal történt házasságkötés révén kikerülnek – átvitt és fizikai értelemben egyaránt – származási csoportjukból, akkor az képzeteik (elvárásaik) szerint pozitív irányba terelheti megítélésüket, státuszukat a településen belül. A terepen történő megfigyelések, a kutatás empirikus eredményei azonban ellentmondanak mindennek: a romungrók házasság útján nem tudnak megítélésükön változtatni. A vegyesházasság megkötése ugyanis nem eredményez automatikusan státuszváltást, hogy a cso-

⁷⁰ Annak értelmezése, hogy a nagyecsed-i romungró közösségen belül a többségi társadalommal kapcsolatos együttélés megítélését tekintve miként fogalmazódhat meg és lehet érvényes két ennyire szöges ellentétben álló beállítódás – tehát az ellenségességtől a harmonikus együttélésig terjedő két véglet –, az további célzott kutatásokat követel.

⁷¹ Tátrai 2011.

porthierarchia egy magasabb pontjára lépnek, sokkal inkább következmény, hogy a házaspár megítélése süllyed a romungrók „csoportszintjére”.

A következtetést alátámasztják a magyarok körében a vegyesházasság kérdésével kapcsolatban végzett felmérés adatai is: „*A korábbi időszakhoz képest egyre elképzeltetlenebbnek tartom a rossz tapasztalatok miatt,*”⁷² „*Jelenleg nem tudom elfogadni*”⁷³, az elzárkózás tehát több esetben kerül megfogalmazásra, valamint a tematikus beszélgetésekből az is kirajzolódott, hogy amennyiben vegyes házasságra kerül sor, úgy a társadalmi szerepük, megítélésük, státuszbeli helyük nagymértékben csökkenne. A vegyesházasság intézménye során, ha két nem megegyező státuszú, nem azonos etnikai hierarchia fokán álló fél lép bele, akkor míg az egyik fél a házasság révén magasabb szintre kerülhet, addig a másik fél státusza csökken. Ebből következően a magyarok többsége nem támogatja a romungrókkal kötött házasságot, míg az oláh cigány család bekerülését saját közösségbe sem minden esetben tekintik előnyösnek.

Mindebből következik, hogy a romungrók és magyarok kapcsolatviszonyát a szegregáció és az izoláció kifejezések értelmezési tartományában pontosan leírhatjuk. A romungró közösség a település olyan hátrányos helyzetű kisebbségi csoportja, amely a szegregáció eredményeként a társadalmi izoláció áldozatává válik. A társadalmi izoláció alatt Janky Bélát idézve az alábbiakat értem: kirekesztődés a megfelelő munkaerő-piaci kapcsolathálókból, jellemző a gazdaságilag sikeres szerepminták és kortársak hiánya, valamint a többség számára elérhető infrastruktúrális erőforrások nélkülözése.⁷⁴ Az izolációs folyamat és a szegénység szubkultúrájának kialakulása kapcsolatban áll egymással. Oscar Lewis a szegénység marginális helyzetére egyfajta alkalmazkodásként és válaszreakcióként fogalmazza meg a szegénység kultúrájának kialakulását.⁷⁵ Olyan mechanizmusként beszél róla, amely képes önmagát folyamatosan újratermelni, akár intergenerációs eseményként egy sajátos életmódot létrehozva, amelynek megszüntetése a beavatkozás komplex módon történő megvalósításával érhető el.

Ugyanez figyelhető meg Nagyecséd romungró szegregátumában is, ahol a nagy lélekszámú magyar anyanyelvű cigány közösség a kilátástalanság és a reménytelenség helyzetébe belerakedt dezintegrált csoport.⁷⁶ A többségi társadalom

⁷² 48 éves magyar férfi, Nagyecséd

⁷³ 46 éves magyar nő, Nagyecséd

⁷⁴ Janky 2014.

⁷⁵ Czibere 2012.

⁷⁶ Oscar Lewis szerint a szegénység kultúrája azokban a társadalmakban alakulhat ki és éri el legnagyobb méretét, ahol a következő tulajdonságokkal írható körül a közösség: „1. pénzgazdálkodás, bérmunka és profittermelés; 2. tartósan magas munkanélküliség és a szakképzetlen munkaerő alacsony foglalkoztatottsága; 3. alacsony bérek; 4. mind az öntevékeny, mind a kormány által kezdeményezett társadalmi, politikai és gazdasági szervezetek hiánya az alacsony jövedelmű népesség körében; 5. a kétoldali rokonsági rendszerek elterjedése az egyoldaliakkal szemben; 6. a domináns osztály olyan értékrendje, amely nagy je-

működését meghatározó középosztályi értékrend és életmód a szegénység újratermelődésének eredményeként a romungrók számára az áthidalhatatlanná váló kulturális távolság miatt elérhetetlen és beláthatatlan.

4.2. ROMUNGRÓ – OLÁH CIGÁNY KAPCSOLATVISZONY

A nagyecsed-i lokális közösségi kapcsolatrendszer talán legérdekesebb vetülete a romungró és az oláh cigány társadalom viszonya. A kapcsolatot alapvetően disszimilatív relációként ragadhatjuk meg. Yinger és Simpson disszimilációnak azt a folyamatot nevezik, amely során az etnikai csoportok közötti társadalmi különbségek fennmaradnak, valamint az egyes szubkultúrákhoz kötődő csoportok egymástól jól körülhatárolható módon elkülönülnek.⁷⁷ Nagyecsed-en megfigyelhető, hogy mindkét etnikai csoport, mind az oláh cigányok, mind a romungrók az identitásukat a másik csoporttal szembeni önelhatároló megkülönböztetés keretei között definiálják. A magyar anyanyelvű romungró cigányokkal készült interjúk ezt a beállítódást az alábbi módon fogalmazzák meg:

„Más a kultúrája, hagyománya a két cigány közösségnek, és ez lehet az oka annak, hogy annyira nem egyeznek egymással. Az életstílusuk más. (...) a magyar cigány sokkal tisztább a szájával, hogy mi az oláh cigánynak a kultúrája. Amit ők nem fogadnak el, hanem lenéznek. A magyar cigánynak nincs is kultúrája, vagyis hagyományai nincsenek. És tisztább a szájával. Például, hogy a magyar ember hogy él, azt nem tudják. A magyar cigányok nem tudják. Az oláh cigányok viszont tudják. (...) inkább befogadó-képesebbek, elfogadó-képesebbek az oláh cigányok, mint a magyar cigányok. A magyar cigányok nagyon hamar lenézik az oláh cigányt, a szokásaikkal az öltözködéseikkel, vagy ahogy cigányul beszélnek.”⁷⁸

A romungrók és az oláh közösség részéről kölcsönösen tetten érhető attitűd lényege, hogy a másik csoport semmilyen szokását, értékét, hagyományát nem tekintik magukra nézvést érvényesnek. Az oppozíció logikájára épülő elkülönítő önmeghatározás mindkét fél esetében szinte szükségszerűen vezet a másikkal szemben felvállalt kiálláshoz.

lentőséget tulajdonít az anyagi javaknak és a vagyonnak, a felfelé irányuló mobilitásnak, a takarékoságnak, és amely a kedvezőtlen gazdasági helyzet okát a személyes meg nem felelésben és az alacsonyabbrendűségben látja.”
Lewis 1988: 95.

⁷⁷ Yinger–Simpson 1978: 35.

⁷⁸ 35 éves romungró asszony, Nagyecsed

4.3. OLÁH CIGÁNY – MAGYAR KAPCSOLATVISZONY

Amint azt már a vegyesházasságok összefüggésében bemutattuk, az oláh cigányok az együttélő etnikai csoportokkal kapcsolatos attitűdre vonatkozó válasszaikban arról tettek tanúbizonyságot, hogy alapvetően elfogadóak a magyar közösség irányába, ellenben távolságtartóak a romungrókkal szemben. Bár számukra nem az etnikai hovatartozás a legfontosabb, hanem az összhang, a nyugodt és a boldog családi élet kialakítása, de a kulturális távolság a másik cigány közösség irányába meghatározó tényező. A kérdőíves vizsgálatból azonban arra is fény derült, hogy konkrét esetekben – legalábbis ez a közösség tapasztalata – a vegyesházasság intézményének az elfogadtatása napjainkban sem egyszerű feladat. A terepen felvett tematikus beszélgetések és interjúk szövegének az elemzése során láthatóvá vált, hogy ha egy oláh cigány fiatal nem a saját közösségéből választ társat magának, azt gyakran sem a saját, sem pedig a társa közössége nem fogadja el. Tehát az oláh közösség pozitív viszonyulása a vegyesházassághoz inkább elméletben működő folyamat, mintegy projekciója a magyar házastárs révén remélt státusznyereségnek, ami azonban a gyakorlatba a tapasztalatok szerint nehezen átültethető. Ez az oka, hogy az oláh cigányok többsége mind a mai napig elsősorban saját közösségén belül választ házastársat magának. Általános nézet szerint ennek az alapvető oka az, hogy az akkulturáció ellenére az oláh cigány közösségben még mindig erős a hagyományrend és ennek normatív funkciói, amelyek a két etnikai csoport közötti átjárást megnehezítik.

Ugyanakkor a terepmunka tapasztalatai, valamint az interjúk elemzését követően látható, hogy a két részközösség, a magyarok és az oláh cigányok közötti kapcsolat nem jellemezhető oppozícióval. Miért? Úgy tűnik, hogy a kölcsönösen elfogadó attitűd elsősorban az oláh cigányok körében lezajló akkulturációs folyamat egyfajta következményeként értelmezhető. A folyamat felerősödése a rendszerváltást követően az egyre romló gazdasági és társadalmi helyzet eredménye volt, amikor az oláh cigány közösség korábban bevett megélhetési stratégiái ellehetetlenültek. A szakképzetlen munkaerőt foglalkoztató ipari és mezőgazdasági munkahelyek megszűntek, amint a háztájiban eladásra nevelt állattartó tevékenység is fokozatosan gazdaságtalanná vált. A megváltozott körülmények alkalmazkodási kényszerhelyzetet generáltak, amely a szociokulturális hagyománykészlet leértékelődését eredményezte. A folyamat részben az asszimiláció fogalmi keretei között jól elemezhető jelenség.

Milton Yinger asszimilációs modelljében két etnikai csoport közötti távolság csökkenését eredményezi a keveredés, az identifikáció, az akkulturáció és az integráció, tehát az asszimilációs esemény négy egymással összefüggő folyamata.⁷⁹

⁷⁹ Yinger 2002.

„Az akkulturáció asszimiláció ereje a maga teljességében akkor érető tetten, ha egy korábban különálló csoport tagjait a kultúra alapján már nem tudjuk megkülönböztetni. (...) az akkulturáció anélkül is asszimilációhoz vezethet, hogy az adott csoport körvonalai eltűnnének. A tapasztalat alapján ez különböző mértékű keveredéssel, identifikációval és integrációval jár együtt.”⁸⁰

Megfogalmazásra kerülhet kérdésként, hogy az akkulturáció a kultúra bizonyos elemeinek a feladását jelenti, vagy egy másik kultúra egyes elemeinek a meglévő kulturális szokásokba történő beépítését. Nagyecsedben az oláh cigány közösség reflexív tudatossággal kezeli az akkulturációs folyamatot, amelyet a többségi társadalomhoz történő alkalmazkodást elősegítő eseményként definiálhatunk. Ennek értelmében bizonyos szokások elhagyása, az anyagi kultúra egyes elemeinek a feladása, az értékrendben megfigyelhető változások az akkulturációs folyamat részét képezik, ami számukra nem veszteség, hanem az oláh közösség társadalmi beilleszkedésének a feltétele, pontosabban alkalmazkodása.

A közösséget érintő egyik fontos recens akkulturációs jelenség a nagyecsed-i közösségben beszélt cerhari dialektus elhagyása, ami a fiatalabb generációk esetében a még anyanyelvű családokban is nyelvváltásként érzékelhető. Megfigyelhető jelenség Nagyecsedben, hogy míg a jelenleg 40-es éveikben járók még beszélik a nyelvet, a gyermekeik már nem, vagy csak ritkán, esetleg az otthoni-családi környezetben használják azt. De az is megfigyelhető, hogy sok oláh cigány családban tudatosan nem tanítják meg a nyelvet azért, hogy a magyart minél jobban elsajátítsák és az iskolában könnyebben beilleszkedjenek.⁸¹

Egy másik a magyar és az oláh közösség kapcsolatait befolyásoló akkulturációs esemény a korai házasság szokásának az elhagyása. Az interjúszövegekből kiderült, hogy a szokás eredeti értelme szerint „nem akarták azt, hogy egy kislány életébe (13-14 éves) több fiú is megjelenjen, hanem az első szerelem, ami kialakult, az tuti, hogy házasság lett.”⁸² Ez egy olyan általános szabály volt az oláh cigány közösségben, amivel szinte napjainkig általánosan éltek a zárt közösségekben. Napjainkban a szokáselhagyás jelei egyre nyilvánvalóbbak:

⁸⁰ Yinger 2002: 27. Az akkulturációval kapcsolatban lásd még Biczó 2009: 48–49.

⁸¹ „Él, az idősebbek körében, amit látok. De már az én korosztályom, meg a fiatalabbak nem beszélnek. De mi az oka? Hogy a legelső oktatási intézmény, amibe bekerül, ugye az óvoda. Aki kétnyelvű, nebeszében tanul meg magyarul beszélni, aztán ugye iskolába magyar nyelven hallja ezeket a tanórákat, és valahol ez a nyelvtudása válik dominánsabbá. Hogy ha hazamegy, igen is hallja ő, de még is csak a barátokkal magyarul beszél, alapjáraton magyar nyelven, ha eljön otthonról. És akkor valahogy ez dominánsabbá válik, az összesnél itt a nagyecsed-i fiataloknál, ezért nem beszélnek, vagy néha csak egymás között. Például amikor orvoshoz elmész, vagy ilyen buli helyeken és azt akarják, hogy a másik ne értse, akkor úgy szólnak egymáshoz. Tehát valahol ez kezd egy ilyen rejtett, rejtett plusznak lenni egymás között.” 32 éves oláh cigány nő, Nagyecsed

⁸² 42 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

„Hát már most belátták az emberek, hogy iskola nélkül nem tudnak semmit sem csinálni. Nem lesz jövőjük (...) ha férjhez is fog menni, dolgoznia kell, hogy meg tudjanak élni.”⁸³

Ezzel párhuzamosan pedig kezd eltűnni a hagyományos cigány házasságszerzés bevett gyakorlata a lányszöktetés. A ritualizált szokás jól kidolgozott rendszer szerint működött, de nem egyeztethető össze a többségi társadalom értékrendjével, akadályozza a többségi elvárásokhoz való alkalmazkodást, ezért lassan kikopik a hagyománykészletből.

Az oláh cigány közösség akkulturációs folyamatának utolsóként megemlítésre kerülő eleme a viselet elhagyása. „Mikor eljártam dolgozni, már akkor többet voltunk a magyarok között és nem akartunk kitűnni (...) be akartunk olvadni.”⁸⁴ A megfelelés, az alkalmazkodás igénye okán a hagyományos női viselet, a hosszú bő szoknya, virágos, színes blúz és a színes kasmírkendő mindennapi használatát a többségi társadalomban használt ruhadarabok váltják fel, és a hagyományos öltözet gyakorlatilag teljesen eltűnt.⁸⁵

Az akkulturáció folyamán kialakult kortárs oláh cigány értékrend a többségi társadalom értékrendjéhez jobban idomul, így a két etnikum közötti közeledés, másként fogalmazva a köztük lévő kulturális távolság folyamatosan csökken. A többségi magyar közösség preferenciáinak, attitűdjének a megismerése révén a két etnikum között valódi kapcsolat alakult ki. Berry és munkatársai az akkulturációs stratégiákat az úgynevezett outgroup és ingroup orientáció szerint négy csoportba sorolták: marginalizáció, szeparáció, asszimiláció és integráció kategóriákat különböztetnek meg.⁸⁶ Összefoglaló értelemben tehát kijelenthetjük, hogy Nagyecsed oláh közösségének a helyi magyar többségi közösséghez való viszonyát az integráció egyik fajtájaként értelmezhetjük.

4.4. ETNIKAI EGYÜTTÉLÉS VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

Az együttélés vizsgálatának eredményei nagyon fontos további következtéseket engednek. A három nagyecsed-i etnikai részközösség együttélési viszonyai

⁸³ 42 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

⁸⁴ 65 éves oláh cigány asszony, Nagyecsed

⁸⁵ Az interjúalanyok elmondásai alapján tudhatjuk, hogy a hagyományos öltözet a családokban napjainkra inkább csak eszmei értékkel bír. Kivételes alkalmakkor kerülnek viselésre, és csak az idősebb nők esetében. A családon belül örökölhető ruhadarabok fontosságát a hozzájuk köthető érzelmi szálak adják.

⁸⁶ Berry és munkatársai az akkulturációs stratégiákat az alábbiak szerint határozták meg: „Asszimiláció: teljes körű alkalmazkodás az új kultúrához, a régi kulturális identitás fenntartása relatíve lényegtelen. Szeparáció: ragaszkodás a saját kultúrához, az idegen kultúrától való elfordulás, elszeparálódás. Integráció: a saját kultúra eszközeinek használata, amellet, hogy az egyén a befogadó kultúrába is próbál beilleszkedni. Marginalizáció: külső tényezők miatt lehetőség van fenntartani a saját kulturális örökséget, vagy kevés az érdeklődés az új kultúra iránt.” Bogáromi–Malota 2017: 293–294.

korrelációban állnak egymással. A megfigyelt jelenség lényege, hogy amennyiben bármely kétoldalú etnikai relációban változás következik be, akkor az kihat a harmadik etnikai közösséggel fenntartott kapcsolatokra is.

Ebből következően a többségi magyar közösség és a kisebbségi oláh cigány társadalom viszonyának a közelmúltban bekövetkezett változása, tehát a kulturális távolság az akkulturációs folyamat eredményeként bekövetkező csökkenése kihat az oláh cigányok és a romungrók viszonyára. Tehát, az oláh közösségekben lejátszódó akkulturáció és ennek eredményeként a hatékonyabb alkalmazkodás a többségi normákhoz a magyar közösség elfogadóbb beállítódását idézte elő. Továbbá, a magyar és az oláh cigány közösségek kapcsolatviszonyában mutatkozó egyfajta közeledés kihat a magyar és a romungró közösség kapcsolataira is, mégpedig úgy, hogy felerősíti a többség szegregatív gyakorlatát és stimulálja a cigány közösség izolációra való hajlandóságát. Továbbá, a lokális magyar többség és az oláh közösség kapcsolatainak elfogadóbbá válása az integrációs attitűdöt mutató oláh közösség disszimilatív beállítódását fokozza a romungró közösség irányába.

A kutatások eredményeként feltárt dinamikus korrelációs együttélési modell hasznos értelmezési keret lehet a hasonló adottságú multietnikus lokális társadalmak kapcsolatainak az elemzéséhez. Mindennek függvényében, a nagyecsed-i etnikai közösségi kapcsolatviszonyok az együttélés relációjában felállított elmélete szerint oly módon határozza meg az együttélés minőségét és a benne élők egymással kapcsolatos attitűdjét, hogy azok kölcsönösen egymásra ható és egymást meghatározó kapcsolatláncként definiálhatóak. Ennek értelmében az együttélés minőségének javítását célzó és kutatásokkal megalapozott alkalmazott társadalomtudományi fejlesztési javaslatok meghatározásának feladatát ki lehet terjeszteni az együttélő etnikai közösségek teljességére.⁸⁷

5. Kortárs lokális közösségszerveződés, civil közösségmozgalom és hatása az együttélési kapcsolatviszonyokra Nagyecsedben

A fejezet címe utal a nagyecsed-i kortárs közösségfolyamatokban a lokális hagyományok funkcióinak a megjelenésére és ezek elemzésére. Az eddigiekben a nagyecsed-i etnikai csoportok (részközösségek) szintjén vizsgáltuk a kapcsolatok alakulását és minőségét. A kutatási eredmények alapján megállapításra került, hogy az etnikai csoportokban élők a közösségek közötti viszonyokkal kapcsola-

⁸⁷ A felvetés az alkalmazott antropológia beavatkozó szemléletének érvényesítésére tett javaslat az etnikai együttélési kapcsolatviszonyok fejlesztésének érdekében.

tos beállítódása és ennek folyamatai egyfajta korrelációs rendszerként írhatóak le. Ugyanakkor az etnikai együttélési helyzetek vizsgálatának újabb dimenzióit tárhatjuk fel, ha figyelmünket az etnikai csoportok viszonyainak értelmezési szintjéről egy másik fontos közösségfolyamatra irányítjuk. Ezek szerint Nagyecsedén a kortárs közösségszerveződés újabb formáinak, az egyesületi életnek, a civil közösségmozgalomnak szembeötlő gazdagságával találkozhatunk.

A kutatás során a lokális kortárs közösségek vizsgálata, valamint ebben a hagyomány közösségformáló szerepének a vizsgálata kitüntetett szerepet kapott. A közösségszerveződés vizsgálatának egy további kézenfekvő szintje a kortárs közösségek, kulturális egyesületek, civil szerveződések működésének, szerepének és a lokális társadalomban betöltött funkciójának, valamint az etnikai együttélési viszonyokra gyakorolt hatásuknak a feltérképezése volt.

A következőkben a helyi civil egyesületeket, mint a közösségszerveződés sajátos formáit két csoportba sorolva vizsgálom: etnikus és transztnikus civil közösségek.⁸⁸ Az elemzésbe bevont közösségek közös jellemzője, hogy a kiválasztott egyesületek, együttesek vezetői a település olyan meghatározó személyiségei, akik nem kizárólag a saját etnikai közösségük igényeit szolgálják, hanem azon túl lépve a nagyecsedei helyi társadalom közösségformálódásában, közösségépítésében döntő szerepet vállalnak.

A következőkben felsorolásjelleggel röviden bemutatásra kerülnek azok a helyi civil közösségek, amelyek a településszintű közösségfolyamatok alakulására, így a nagyecsedei etnikai csoportok közötti viszonyokra is hatást gyakorolnak.

5.1. ETNIKUS CIVIL KÖZÖSSÉGSZERVEZETEK

a, Lovasklub

A település egyik eminens hagyományának az ápolására 1996-ban 28 fővel alakult meg a nagyecsedei lovasklub Tóth Miklós vezetésével. Nagyecsedén a lovas élet nagy múltra tekint vissza, „*az elődeinktől egy olyan hagyományt kaptunk és olyan megbecsülést a lovak iránt, és olyan szeretetet, amit azt mondom, hogy csodálatos világ a lovas élet.*”⁸⁹ A millicentenárium évében a városban egy turulmadár szobor avatása kapcsán szervezett ünnepségre kértek fel helyi lovas embereket, hogy fogaton szállítsák a rendezvényen részt vevő vendégeket. A lovasklub ezt követően és részben az esemény hatására alakult meg.

⁸⁸ Etnikus civil közösségnek azt a csoportformát nevezem, amelynek tagjai szinte kizárólag azonos etnikai részközösségből kerülnek ki. Transztnikus közösségnek pedig azokat a szerveződéseket, amelynek tagjai két, vagy három lokális etnikai csoportból érkeznek.

⁸⁹ Tóth Miklós, Lovasklub vezetője

Jelenleg 35 férfi taggal rendelkezik. A lovasklubnak jellemző korosztálya nincs, 35 évestől a 75 évesig vannak aktív tagjai, és vannak tiszteletbeli tagok is, akik nem rendelkeznek saját lóval. Az etnikai hovatartozás szerint jelenleg csak magyar tagjuk van, de korábban volt cigány származású tag is. A bekerülés mindenki számára nyitott, aki elfogadja a szervezet alapszabályát.

Tevékenységi körük színes és nemcsak a lokális közösségre, hanem a környező falvak, városok életére is hatást gyakorolnak. Rendszeresen szerveznek lovas felvonulást, lovas fogat szépségversenyt hintóval, népi fogattal, lócsös szekérel, emellett fogathajtó versenyt és háttas ügyességi versenyt is megvalósítanak. Szerepük a helyi Rákóczi-kultusz ápolásában is fontos, amit jól fémjelez az évről évre megszervezett Rákóczi lovas emléktúra, amely során a lovasok kuruc ruhába öltözve Rákóczi zászlaja alatt Mátészalkáról indulva Fábiánházaig vonulnak.

A hagyományőrző tevékenység fontosságát az alábbiak szerint foglalta össze a klub vezetője:

„Én így érzem, hogy ennyivel tartozunk az elődeinknek, akik ekkora hagyományt teremtettek a lovazásba. Ez egy nagyon érdekes ügy, hogy mindenki azt mondta, hogy Magyarország egy lovas nemzet és ez tényleg így van. Mert nagyon szeretik a lovakat, de ugye ez most már nem abban az értelemben van meg, hogy hagyományosan megyünk a mezőgazdaságba és lovaunk, szántunk, vetünk, mindent csinálunk a lovakkal, mert régen így volt. Hanem ez elment egy hobbi szint felé. Egy csodálatos dolog a maga nemében, díjugratásba, díjlovaglásba, és mi így igazán a hagyomány felé maradtunk meg. Az, amit az őseink ránk hagytak, a ló szeretete, meg az a felvonulások, amiket meg tudunk csinálni, rendezvényeken, fogathatásokon, és ebbe tisztelegve az elődeink iránt, az elődeinkre, hogy mit hagytak ránk örökségbe.”⁹⁰

A lovas hagyomány ápolása nem csak a hagyománykészlet megörökölt elemeinek a fenntartását, de újabb hagyományok megteremtését is szolgálják. A szellemi hagyomány egyes elemeinek átalakulása és a kortárs igények szerint új funkciókkal történő felruházása a település egészére hatást gyakorol. Ilyen új keletű hagyományelemek például, hogy a helyi nevelési-oktatási intézményekbe lovas fogat viszi a Mikulást; vagy az esküvőkön és a szüreti felvonulásokon hintón szállítják az ünnepelteket.

b, Rákóczi Kovács Gusztáv Hagyományőrző Együttes

Az együttest 1996-tól a nagyecsed-i lovasklub vezetője irányítja, amikor a fentebb már leírt eseményre (turulmadár-avatás) a város vezetői felkérték, és feladatuk kapták, hogy az ecsedi verbunkot állítsák színpadra. A kezdeti nehézségeket követően gyorsan 12 párra fejlesztették az együttest és minden városi és kör-

⁹⁰ Tóth Miklós, Lovasklub vezetője

nyékbeli rendezvényen megjelentek. Országos viszonylatban is nagy sikereket értek el, minősítő eljáráson háromszor is kiválóan minősültek.

„Nagyecsedí lakodalmassal mentünk 45 fővel és megkaptuk az első országos kiváló minősítésünket. (...) Ez olyan biztatást adott a csapatnak, meg nekem is, hogy dolgozzunk fel még ecsedi hagyományokat. 2010-be sikerült az „Így vót” című műsorunkat megcsinálni. Ami egy tengeri lopásból kezdődik, amit régen csináltak a fiúk, ha menni akartak mulatni. Ugye pénz nem volt, ellopták a tengerit a saját szüleitől, nagyszüleitől, elmentek a zsidónál, ott elcserélték borra és azszal mentek mulatni a csűrbe. Ezt mi feldolgoztuk színpadra.”⁹¹

Sikerüket és hagyományörző munkájuk elismerését jelzi, hogy 2017-ben a nagyecsedí magyar és cigány tánc felkerült a szellemi kulturális örökség jegyzékébe. Jelenleg 40-45 fővel dolgoznak együtt, mindenki magyar származású, habár táncolnak hagyományos nagyecsedí cigánytáncot is, de tagjaik között nem voltak a cigány etnikai közösséghez tartozó táncosok. Korosztály szerint nyitott az együttes, 10 évestől a 75 éves táncosig járnak a közösségbe, amit kifejezett fontosságnak tartanak, mert *„ezért vagyunk hagyományörzők, így fel tudjuk építeni, hogy az idősektől lássák azt, hogyan táncolnak.”⁹²* A tánc hagyomány megőrzés az együttes életében meghatározó cél, amit az alábbiak szerint lehet összefoglalni:

„...nagyon furcsa dolog, mint egy családanya próbálja a gyerekeinek átadni azt, amit a szüleitől kapott, hogy neki még jobb legyen. Ugyanezt szeretnénk mi is. Az elődeink táncolták ezeket a táncokat mulattságokon, rendezvényeken, bálokon (akkor még csűrökbe voltak a bálók), hogy ezt adjuk tovább a gyerekeinknek azszal, hogy ez a mi hagyományunk.”⁹³

5.2. TRANSZETNIKUS CIVIL KÖZÖSSÉGSZERVEZETEK

a, Nagyecsedí Cigány Kultúráért Hagyományörző és Érdekvédelmi Egyesület

2017-ben alakult az egyesület és célja a kulturális értékek felkutatása, visszatartása, különösen a cigány kultúra kevésbé ismert elmeinek újrafelfedezése céljával. A revival szemléletű egyesület elnöke Balogh Mariann oláh cigány származású óvodapedagógus, aki főállásban a helyi óvodában dolgozik. Jelenleg 10 taggal működik az egyesület, etnikai hovatartozás szerint fele-fele arányban vannak roma és nem roma származású tagjai. A tagok életkoruk alapján a húszas és harmincas éveikben járnak, tehát egy fiatalokból álló közösségként vesznek részt a település kulturális életében.

⁹¹ Tóth Miklós, Rákóczi Kovács Gusztáv Hagyományörző Együttes vezetője

⁹² Tóth Miklós, Rákóczi Kovács Gusztáv Hagyományörző Együttes vezetője

⁹³ Tóth Miklós, Rákóczi Kovács Gusztáv Hagyományörző Együttes vezetője

Tevékenységi körük széles, azonban anyagi lehetőségeik okán viszonylag szűk mozgástérrel dolgoznak. Igyekeznek minden városi rendezvényen részt venni és népszerűsíteni egyesületüket. Célközönségük elsősorban a hátrányos helyzetű gyerekek, fiatalok, valamint a roma kultúra iránt érdeklődők.

Az oláh cigány kultúra hagyományainak megőrzése iránti elkötelezettség számos formában van jelen munkájukban: „*a tánc, a gasztronómia, a cigány mesék, illetve a népi kultúrából a régi eszközök, a különböző foglalkozások bemutatása, mint a kosárfonás, vagy a vályogvetés. Tudunk mutatni keretet, régi szárszámot, amivel foltozták régen az edényeket.*”⁹⁴ Céljaik között szerepel tehát a régi hagyományos mesterségek bemutatása is, az oláh cigány kultúra elemeinek visszatartása, amely eszköz ahhoz, hogy a fiatalok rálássanak a hagyományos oláh cigány szokás- és szabályrendszerre, a kultúra értékeire.

Az egyesület munkájának jelentősége túlmutat a puszta hagyományőrzésen, hisz közvetve hatást gyakorol a település etnikai részközösségeinek együttélési kapcsolatviszonyaira. Az egyesület tagjai közötti kooperáció a helyi többségi magyar és az oláh cigány társadalom interakcióinak bővítését szolgáló színtér. Az egyesületi tevékenység a transzietnikus együttműködés egy kiváló példája, ami mintát mutat a lokális társadalom egésze számára, másrészt lehetőséget biztosít a két kultúra közötti érintkezésre.

b, Nyevo drom – Új út Roma Férfiak Egyesülete

2017-ben alakult, vezetője Balogh Ferenc, oláh cigány származású nagyecsed-i lakos. Az egyesület célja a hátrányos helyzetű emberek segítése:

„legfőképpen a romák felé szolgálni, akik hátrányos helyzetűek, azokat valamilyen szinten beintegrálni a magyar társadalomba, elősegíteni, segíteni őket, hogy másképpen gondolkodjanak, másképpen tudjanak viselkedni. Ez a feladatunk, (...) hogy valamilyen szinten másképpen lássanak meg bizonyos dolgokat, amiket mi már látunk.”⁹⁵

Az egyesületnek jelenleg 10 férfi tagja van, ebből kilenc oláh cigány származású, egy pedig magyar származású, korosztály szerint 40-50 évesek.

Tevékenységüket önkéntes alapon végzik, a rászorulóknak élelmiszert, tűzfát osztanak, ruhacsomagot állítanak össze. Céljuk, hogy a városban egy irodát nyissanak, és egyesületként pályázatok útján még többet tudjanak segíteni. Célközönségük elsősorban a szegregátumban élő és rászoruló romungró cigányok.

Az egyesület vezetője egyben az egyik helyi gyülekezet vezetője is, minden héten bibliaórát tart a szegregátumi közösségi házban.

⁹⁴ Részlet Balogh Mariann - a Nagyecsed-i cigány kultúráért hagyományőrző és érdekvédelmi egyesület elnökével készített interjúból.

⁹⁵ Balogh Ferenc, a Nyevo Drom – Új Út Roma Férfiak Egyesület vezetője

Vannak olyanok, akik megtanultak már imádkozni, van, aki azért bizonyosságot tud tenni arról, hogy például bement mondjuk eredményeket vitt, bement az orvosi rendelőbe és nem neki rohant, hogy sokat kell várni, nem dübögött, nem előzött, tolakodott, hanem szépen leült magának és megvárta a sorát. És akkor ment be, amikor rá került a sor. Tehát próbáljuk őket tanítgatni, nevelgetni, ahogy a mi hitünk ezt vallja.”⁹⁶

Hagyományörző tevékenységet jelenleg nem folytatnak, de célul tűzték ki a szellemi kultúra ápolását, kiemelve a cigánytáncot, amit szeretnének tanítani az arra fogékony érdeklődőknek. Az egyesület elnöke ugyanakkor kritikusan megfogalmazta, hogy szerinte az oláh cigány szokásvilág számos olyan elemet tartalmaz, amelyeket nem tart követendőnek.⁹⁷ Az egyesület nevével is az ’új útra nevelés’-re utal, amelyben szeretné, ha a fiatal generációk csak bizonyos, a többségi társadalom értékrendjével összeegyeztethető értékeket sajátítatnának el az oláh cigány hagyományvilágból. Az egyesület céljai összhangban vannak a helyi oláh cigány közösségre jellemző és korábban már elemzett jelenséggel, a tudatos alkalmazkodási stratégia céljaival.

c, Nagyecsed Hátányos Helyzetű Emberekért Egyesület

2016-ban alapította Bulyáki Béla, aki nagyecsed szarmazású romungróként a szegregátumból kikerülve belső kizártságot érzett közössége megsegítésére. Az egyesület célja a mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű emberek, az arra rászoruló gyermekek, főleg súlyos beteg gyerekek, valamint az idős emberek támogatása.

Az egyesület országos kapcsolathálóval rendelkezik, nagyecsed székhellyel működik és hatóköre a városon felül még kiterjed a környező településekre is. Az egyesületnek jelenleg 17 tagja van és az elnök kivételével mindenki magyar származású. A tagság többségében középkorú, 30-tól 50 éves személyek közössége. Hivatásukat tekintve találhatunk közöttük rendőrt, könyvelőt, háztartásbeli családanyát, bolti eladót: „pont így jó, mert más-más a tapasztalatunk és így egy ötletet teljes körűen átrágya meg tudunk beszélni.”⁹⁸

Tevékenységi körükbe a szociális segítség kiemelt teret nyert:

⁹⁶ Balogh Ferenc, a Nyevo Drom – Új Út Roma Férfiak Egyesület vezetője

⁹⁷ „A cigány szokásokba volt olyan, hogy a gyerek, a fiú vagy lánygyerek egész fiatalon férjhez ment, a lány 14-15 évesen már szült. Ezeket szeretnénk visszaszorítani. Vagy nem voltak olyan dolgok, hogy az apa akarta volna, hogy a gyereke akarjon továbbtanulni. A tanulásra nem akartak fókuszálni. Ez nem annyira jó. Vagy a varázslás, a kártyavetés. Vannak dolgok, amik úgy gondolom, hogy rosszak voltak, ezek öröklődése, most már így látsuk, hogy nem voltak olyan jók.” Balogh Ferenc, a Nyevo Drom – Új Út Roma Férfiak Egyesület vezetője

⁹⁸ Bulyáki Béla a Nagyecsed Hátányos Helyzetű Emberekért Egyesület elnöke

„azon belül tehát nekünk az az egyirányú gondoskodásunk, hogy segítsünk a valós rászoruló embereken, a hátrányos helyzetű családokon, a krízis helyzetben lévő családokon, súlyos betegeken, azon belül a leukémiás gyerekeket.”⁹⁹

Továbbá az egyesület elnöke megfogalmazta, hogy aerobik-fitnessz testépítő edzőként a fiatalok sport iránti szeretetét is szeretné előmozdítani.

Az egyesület a város közösségi életébe aktívan bekapcsolódik és jó viszonyt ápol a többi helyi szervezettel, valamint intézménnyel, amit jól jelez, hogy minden városi rendezvényen részt vesznek.

Hagyományörző tevékenységet jelenleg nem folytatnak, de korábban fiatal cigány gyerekekkel a zene, a tánc, az irodalom és a kultúra számos pontját megismertették, azonban a segítő munka előtérbe helyeződésével tevékenységükben hangsúlyeltolódás következett be.¹⁰⁰ Az egyesület önkéntes alapon a tagok hozzájárulásaiból és egyéb támogatásokból működik. Munkájukat a szabadidejükben végzik, tehát szolidaritás alapú civil segítő szervezetként lehet besorolni:

„Azért, mert én is szegény gyerekként nőttem fel. Meg volt mindenem, de nem mondhatom azt, hogy márkás cipőm volt, egyszerű kínai cipőm volt. Szüleim dolgozó emberek voltak, nem voltak gazdagok. De mindent, parasztemberként dolgoztak és mindent megtettek, mind a négyünket kiiskoláztatták. (...) És én nagyon átérzem, mivel most már nekem is vannak gyerekeim, három gyermekem van, így átérzem, mert az életem a gyerek. És én látom azokat a szegény gyerekeket, akiknek nincs ruhája, vagy cipője. Ez nekem lelki dolog és így ha adok, ha tudok adni, ugyanolyan boldog vagyok, mintha kapnék. Sőt!”¹⁰¹

Az egyesület vezetője családi neveltetésének és szülei gondoskodó beállítódásának következményeként határozza meg nyitottságát. Felfogása szerint életét az önzetlen segítségnyújtás teszi teljessé: segíteni azokon, akik ott élnek, ahol egykor ő élt családjával.

Az egyesület településszintű tevékenységet folytató transznetnikus közösség, amely mintaképző szerepével ugyancsak jelentős hatást gyakorol a nagyecsedí etnikai közösségek közötti együttélési kapcsolatviszonyokra. Maga a képlet, mely szerint egy romungró származású vezető irányítása mellett többségében magyar származású tagokból álló önkéntes egyesület szegregátumban folytat segítő munkát, önmagában is figyelemreméltó tény.

⁹⁹ Bulyáki Béla a Nagyecsedí Hátrányos Helyzetű Emberekért Egyesület elnöke

¹⁰⁰ „Tartottuk a cigányzászlót, a cigányhimnuszot énekeltek, szavaltak cigány költőtől. Van költő, aki Nagyecsedről származott, annak az életrajzát elmondta egy gyerek. A másik gyerek egy tőle származó verset, vagy mesét. (...) És nézték, mert van, aki azt sem tudta, hogy van cigány himnusz. És akkor én ezeket megtanítottam nekik.” Bulyáki Béla a Nagyecsedí Hátrányos Helyzetű Emberekért Egyesület elnöke

¹⁰¹ Bulyáki Béla a Nagyecsedí Hátrányos Helyzetű Emberekért Egyesület elnöke

d, Nagyecsedí Gyöngyszemek Cigánytánc Együttes

2005-ben alakult az együttes informális csoportként, eredetileg gyerekklubként indult, majd alakult át fokozatosan tehetséggondozó együttesé, abból a célból, hogy a település a cigány fiatalok tehetségeinek fórumot biztosítson a zene és a tánc terén.

Jelenleg 20 tagja van az együttesnek, korosztály szerint a legfiatalabb táncos 8 éves, a legidősebbek 50-60 év közöttiek. Többen másodgenerációs tagként édesapjukkal együtt táncolnak az együttesben. Fontos tény, hogy az együttesben romungró és oláh cigány táncosok egyaránt helyet találnak maguknak.

Hitvallásuk szerint a táncegyüttesbe azoknak a jelentkezését várják, akik már rendelkeznek alapfokú táncudással, hiszen a céljuk, hogy a közösen létrehozott produkciót, koreográfiákat színpadra állítsák és bemutassák. A repertoár darabjai elsősorban az oláh cigány táncművelés elemeiből merítenek. Az egyesület célja az ízlésformálás és hagyományátadás a bemutatott cigánytáncok segítségével.

Működési rendjüket tekintve heti egyszeri próbaalkalmat tartanak, de az együttes tagjai között olyan szoros személyes kapcsolat, mondhatni barátság alakult ki, hogy szinte folyamatosan együtt töltik szabadidejüket. „*Van hangtechnikánk, vannak hangszereink és van hátul itt a szervezetnek a székhelyén egy kis zeneterem, ahova a fiatalok nagy szeretettel majdnem minden nap jönnek zenélni, táncolni, énekelni.*”¹⁰²

A település közösségi életébe aktívan bekapcsolódnak, minden helyi rendezvényen részt vesznek. Gyakran kezdeményeznek önálló programokat is, amelybe a többi helyi együttest is bevonják.

A hagyományos oláh cigány kultúra megőrzése mellett fontos szerepet kap az együttesben a zene. „*Mivel mi hagyományőrök vagyunk, habár van színtetizátorunk, hogy a gyerekek, fiatalok öröme legyen, de színpadi előadásra nem szoktuk vinni. Úgyhogy mi az igazi, a hagyományőrök autentikus zenével szoktunk fellépni.*”¹⁰³

A településen nem áll rendelkezésre állandó zenekar, de az együttes törekszik arra, hogy tagjaiból színpadképes zenészeket neveljen ki, akik aztán képesek a táncosok kíséretére a fellépések alkalmával.

„*De most azon dolgozunk, hogy legyen. Mert hogy a fiatalok ugye tanulnak gitáron, tamburán, gyakorlatilag már gitároznak, de még színpadi előadásra nincsenek felkészülve. Szégyenlősek. Inkább táncolni szeretnének, de maguk örömeire nagyon szívesen zenélnék.*”¹⁰⁴

A hagyományőrző tevékenységre épülő együttes munkájában a tehetséggondozás és hagyományok ápolása mellett nagyon fontos a közösség-szervező aktivitás.¹⁰⁵

¹⁰² Erősné Balogh Szilvia a Nagyecsedí Gyöngyszemek Cigánytánc Együttes vezetője

¹⁰³ Erősné Balogh Szilvia a Nagyecsedí Gyöngyszemek Cigánytánc Együttes vezetője

¹⁰⁴ Erősné Balogh Szilvia a Nagyecsedí Gyöngyszemek Cigánytánc Együttes vezetője

„Azt gondolom, hogy az identitásukat tekintve nagyon fontos, hogy tudjuk azt, hogy mi cigány emberek vagyunk, más kultúrával rendelkezünk, más szokásrendszerrel és hogy akkor azokat tartjuk meg, ami jók. Ha már ott egy érték, akkor azt ne hagyjuk elveszni, mint a zene a tánc és az ének.”¹⁰⁶

Azt követően, hogy 2014-ben a nagyecsedí cigány tánc is felkerült a szellemi kulturális örökség névjegyzékbe, minden évben vannak olyan rendezvények, melyeken, mondhatni kötelező jelleggel részt kell venniük. Emellett a környező településeken számos fellépésük van, ahol lehetőségük nyílik kulturális értékeik megmutatására, elfogadtatására.

Az együttes az etnikai részközösségek kapcsolatviszonyaira mintaértékű hatást gyakorol. Egyrészt azzal, hogy mindkét roma részközösségből vannak tagjai, másfelől azzal, hogy olyan kulturális érték megjelenítésére vállalkoznak az egész település képviselőit, amellyel a nagyecsedí magyar többségi társadalom is azonosulni tud. Az együttes munkája hozzájárulás a településszintű transzetenikus ethosz, a származási közösségen túlmutató lokális identitás megélésére.¹⁰⁷

e, Vazdune Cherbaja – Emelkedő Csillagok Roma Nők Egyesülete

2014-ben azzal a céllal alakult az egyesület, hogy segítse a halmozottan hátrányos helyzetű és hátrányos helyzetű embereket a településen. Tevékenységi körükben a közösségfejlesztés, az identitás erősítés, és az esélyegyenlőség elősegítése (roma fiatalok, fogyatékkal élők, idősek és hátrányos helyzetűek) fontos szerepet kap.

Jelenleg 16 fővel működik a szervezet, tagjai között a településen élő eltérő etnikai származású emberek vannak. A tagok bekerülésének alapja nem az etnikai hovatartozás, hanem a szervezet által kitűzött cél megvalósításához szükséges szakmai tudás és kapcsolati háló. Ennek eredménye, hogy a szakmai jellegű szervezet tagjai között vannak közösségfejlesztők, szociális munkások, szociálpedagógusok és pénzügyi végzettséggel rendelkezők is. A szervezet célja, hogy pro-

¹⁰⁵ „Hat éves voltam, amikor elkezdődött ez az egész. Már gyerekeként is annak idején, amikor indult az első cigány gyerekklub, hát nekem nagyon nagy élmény volt és jól esett nekem, hogy foglalkoztak velünk olyan felnőttek, akik tanítottak minket magára a cigány nyelvre, hogy ugye fennmaradjon a nyelvünk is a cerhari nyelvi, romanit beszélünk ugye. Akkor különböző játékokat játszottunk, közösségbe voltunk, együtt voltunk, és magának a zenének a szeretetét és a táncnak a szeretetét azt nagyon jó volt megélni. És azt gondolom, hogy mivel mondhatom azt, hogy Magyarországon ennek a kultúrának a bölcsője lehet Nagyecsed, azt gondolom, hogy az identitásomat tekintve bennem ez nagyon erősen megmaradt. És saját felelősségemnek tekintem azt, hogy ezt tovább legyen véve.” Részlet Erősné Balogh Szilvia a Nagyecsedí Gyöngyszemek Cigánytánc Együttes vezetőjével készített interjúból.

¹⁰⁶ Erősné Balogh Szilvia a Nagyecsedí Gyöngyszemek Cigánytánc Együttes vezetője

¹⁰⁷ A fogalom jelentésének kidolgozását és részleteit lásd Biczó 2013: 81–83. A szilágysági magyar és román együttélési viszonyok elemzésére kimunkált fogalom jelentéstartalma jól hasznosítható a nagyecsedí etnikai együttélési közösségfolyamatok elemzésénél.

jektámogatás keretei között, de saját humánerőforrással oldják meg feladataikat. A településszintű tevékenységet végző szervezet jelenleg hat projektet működtet párhuzamosan, így a tevékenységük révén szinte minden helyi szervezettel és intézménnyel kapcsolatban állnak.¹⁰⁸

Más helyi szervezetekkel együttműködésben nagy gondot fordítanak a települési környezetre, így többek között városszépítő program keretében virágültetést, szemétszedést is szerveztek, illetve hangsúlyt fektetnek különböző közösségépítő programok lebonyolítására is.

A szervezet keretei között tevékenykedik a korábban már bemutatott Nagyecsed-i Gyöngyszemek Hagyományőrző Együttes, így általuk a hagyományőrzésre is befolyással bírnak. Igaz, szinte minden szakmai tevékenységben tetten érhető a hagyományőrzés valamely formája, hol a főzés-gasztronómia vagy az oláh cigány öltözködési stílus (kultúra), hol a hagyományos tevékenységek bemutatása kap kiemelt szerepet. Programjaikban a szellemi kultúra elemei, az autentikus cigányzene, cigány tánc és népmese egyaránt teret kap.

Középtávú céljuk a megkezdett pályázatok lebonyolításán túl a helyi társadalom életének színesebbé tétele és intenzív közösségfejlesztés megvalósítása.

Az egyesület tevékenysége ugyancsak fontos hatást gyakorol a nagyecsed-i etnikai kapcsolatviszonyokra. Munkájuk hídszerepet tölt be a részcsoportok érintkezésének előmozdításával.

5.3. KORTÁRS KÖZÖSSÉGFOLYAMATOK ELEMZÉSE A NAGYECSEDI CIVIL EGYESÜLETEK ÉS SZERVEZETEK MUNKÁJÁNAK TÜKRÉBEN

Látható, hogy azok a civil egyesületek és szervezetek, melyek kizárólag a nagyecsed-i magyar közösségből érkező tagokból állnak – Lovasklub, Rákóczi Kovács Gusztáv Hagyományőrző Együttes –, a település legkorábban alakult lokális közösségképződményei. A megalakulás időrendje szerint ezeket követi a nagyecsed-i cigány táncegyüttes. Az elsőnek alakult egyesületek közös pontja, hogy a hagyományőrzés és hagyományátadás céljával jöttek létre. Mivel a lokális hagyománytudat mind a helyi magyar, mind az oláh cigány társadalomban kitüntetett

¹⁰⁸ A *Vaşdune Cherbaja* egyesületnek jelenleg három komplex telepprogramja működik: Nagyecsedben, Porcsalmán és Eperjeskén; „*Meséd*” programot valósítanak meg és *Bari shej* mentorprogramot is működtetnek, amelynek célja a cigány származású lányok iskolai lemorzsolódásának megakadályozása. *Lasbe manusba* – Jó emberek – című kulturális projektjük tíz településen fut. Emellett Játéktárat üzemeltetnek a Kárpátok Alapítvány támogatásával, ami egy olyan játékkölcsönző, amelyben jelenleg 150 család bevonásával a gyerekek készség és képességfejlesztését célzó játékok otthoni használatra történő kikölcsönzését biztosítják.

szerepet kap, ennek köszönhetően képesek aktívan és hatékonyan szervezni működésüket.

Ugyancsak fontos közös jellemzőjük, hogy tevékenységük nem csak a saját etnikai részközösségekre gyakorol hatást. Munkájuk az egész település szempontjából végzett reprezentatív tevékenység, amellyel minden nagyecsedei polgár azonosulni tud. A kutatási eredmények arra utalnak, hogy bár rekrutációjuk szerint etnikus szerveződések, hatásuk transz-etnikus és pozitív befolyást gyakorol a településszintű etnikumközi kapcsolatviszonyokra.

A többi vizsgált egyesület az utóbbi évtizedben alakult, jellemzően vegyes etnikai rekrutációs bázissal. A kutatás tapasztalatai arra utalnak, hogy a transz-etnikus közösségek a településen élő három, eltérő etnikai csoport között a települési szintű együttélésben megfigyelhető pozitív változást generálnak. A változás a gyerekek korosztályában látható közeledésben érhető tetten, amelynek a fentiekben részletezett közösségek, illetve ezek tevékenységtere biztosít találkozási alkalmat és helyszínt.

A nagyecsedei kulturális szervezetek és civil egyesületek működése közvetlen hatást gyakorol a helyi társadalom etnikai részközösségei közötti kapcsolatokra. Egyrészt mindazzal az adott közösségben végzett tevékenységtartalommal, amely a szerveződés létrejöttének az oka. A lovas hagyomány őrzése, a néptánc vagy a hátrányos helyzetűek önkéntes segítésének ügye éppoly fontos kollektív hatást fejtenek ki, mint például a kulturális örökség újratanítását szorgalmazó kezdeményezések. Az egyesületeknek és minden más tanulmányozott nagyecsedei közösségkezdeményezésnek fontos szerepe van abban, hogy tevékenységét a település egész társadalma felé nyíltan felvállalja. A kutatás során felvett interjúkban szinte minden megkérdezett közösségvezető a tevékenység demonstratív jellegére vonatkozó utalásokat fogalmazott meg. Csoportja munkájának a helyi társadalom felé történő megmutatását és felvállalását tevékenységük általános lényegi elemeként hangsúlyozták. Többen a „kiállítás” kifejezéssel élve írták le, hogy mit jelent a munkájukban képviselt érték- és normarendszer demonstratív felvállalása a programok, előadások és rendezvények alkalmával. A „kiállítás” egyrészt a saját kisközösség összetartozás-tudatának a megélésére lehetőséget jelentő nyilvános alkalom. A táncegyüttesben az oláh és romungró fellépők produkciója, a magyar és romungró egyesületi tagok élelmiszercsomag osztása vagy az oláh cigányok és magyarok közös főzőalkalma mind olyan tevékenységformák, amelyek az etnikai határok rendszeres átlépési gyakorlataként funkcionálnak. Ebből következik, hogy a nagyecsedei helyi kulturális szerveződések munkáját demonstráló „kiállítás” a település egész társadalma felé közvetíti azt a megformálódóban lévő transz-etnikus ethoszt, ami egyúttal a történetileg kialakult etnikai csoportközi oppozíció meghaladására ösztönöz.

6. BEFEJEZÉS

A nagyecsedí kortárs közösségfolyamatok vizsgálatát kitűző kutatás eredményeit összefoglalva igen érdekes és az alkalmazott szemléletű társadalomtudományi vizsgálatok szempontjából fontos általános következtetések fogalmazhatóak meg. Amint a tanulmány első felében láthattuk, a helyi társadalom etnikai részközösségei közötti kapcsolatviszonyok bonyolult rendszert alkotnak. A magyar, az oláh cigány és a romungró etnikai csoportok egymással kapcsolatos attitűdje, viszonyulása történetileg kialakult és napjainkban is alakuló folyamatként írható le. Láthattuk, hogy az etnikai csoportviszonyok szintjén a szociokulturális hagyományok, vagy éppen ezek hiánya (romungró közösség esetében) fontos szerepet játszik. A kérdőívek és a strukturált interjúk kiértékelését követően megállapíthatóvá vált, hogy a nagyecsedí három etnikai részközösség kapcsolatviszonyait meghatározó általános szabályt egyfajta dinamikus korrelációként írhatjuk le. Ezek szerint bármely két csoport közötti viszonyban bekövetkező változás kihat mindkettőjük a harmadik féllel fenntartott kapcsolataira. A nagyecsedí multiethnikus helyi társadalom közösségfolyamatainak a csoportok szintjén kimutatható működése azonban az éremnek csak az egyik oldala.

A közösségfolyamatok vizsgálatának másik szintje, amint ez a tanulmány második részében kifejtésre került, a helyi társadalomban szinte gombamód „el-szaporodott” civil egyesületi szerveződések. Ezek a részben újabb keletű közösségképződmények többségükben éppen abból az etnikus kulturális hagyománykészletből táplálkoznak, illetve azoknak a megőrzésére és ápolására vállalkoznak, amely a csoportszintű etnikai kapcsolatviszonyok szintjén a részközösségek egymástól történő megkülönböztetésének (és ön-megkülönböztetésének is) az alapja. A kutatási eredmények alapján azonban világossá vált, hogy mind az etnikus értelemben homogén tagsággal rendelkező, mind a transzethnikus rekrutációjú egyesületek tevékenysége intenzíven hozzájárul ahhoz, hogy a nagyecsedí társadalom településszinten értelmezhető lokális identitása felülírja az etnikai csoportok között adott nyelvi, kulturális, normatív, életmódbeli különbségeket.

A nagyecsedí kortárs közösségfolyamatok értelmezésének két megközelítése és a levont következtetések kiegészítik egymást. Kutatásmódszertani szempontból az etnikai részközösségek kölcsönös csoportviszonyainak a leírása, majd a helyi civil közösségszerveződési gyakorlat képződményeinek tanulmányozása egymásra épülő lépések. A recens közösségfolyamatokra a két módszertani értelemben eltérő aspektusból levonható következtetések látszólag ellentmondanak egymásnak. Egyrészt a nagyecsedí etnikai csoportok dinamikus korrelációs folyamatként leírt együttélési viszonyrendszere a részközösségek között mutatkozó különbségek szembeállítására alapoz. Másfelől a kutatás eredményei szerint a közösségfolyamatok másik szintjét képező civil egyesületi közösségmunka, és ennek

hatása, éppen az etnikai csoportok történetileg determinált oppozíciójának a meghaladását eredményezi. Az ellentmondás csak látszólagos. Az egyesületi kis-közösségek szintjén megmutatkozó transzetenikus hatás ugyanis elsősorban magukban az egyesületekben érvényesül és a település teljes társadalmát meghatározó viszonyokra legfeljebb példaképszerű hatást gyakorol, ami azt jelenti, hogy nem válik általános gyakorlattá. Például az oláh cigány és romungró etnokulturális és a történeti hagyományban adott szembenállás a helyi táncegyüttes munkájában, a „kiállításban” feloldódik ugyan, de ez nem válik általánosan elfogadott és a mindennapokban megélt értékképzetté a helyi társadalom általános gyakorlatában.

A nagyecsed-i terepmunkák tapasztalatainak, valamint eredményeinek elemzését követően látható, hogy a következtetések a kutatás kiterjesztésére ösztönöznek. Egyrészt további multietnikus lokális társadalmak (települések) esetében szükséges módszertanilag hasonló vizsgálatokat elvégezni ahhoz, hogy az elméleti összefüggések általánosítására mód nyíljon. Továbbá, álláspontom szerint lehetőség nyílik majd a különböző helyszíneken kapott eredmények összehasonlítása alapján egy az etnikai együttélési viszonyok fejlesztésére fókuszáló általános keretprogram alapelveinek a megfogalmazására. A kortárs magyar vidéki helyi közösségek együttélési folyamatainak értelmezése olyan gyakorlati társadalomtudományi értékű téma, melynek vizsgálata az érintett szakpolitikai szereplők és döntéshozók figyelmére is számot tarthat!

Irodalom

- BALASSA Iván (főszerk.)
1997 *Magyar Néprajz IV. Életmód.* 119–120. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula
1979 *Magyar Néprajz.* Békéscsaba: Corvina Kiadó
- BALÁZS Gusztáv
1994 A kelet-magyarországi cigányok tánc kultúrája. In Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok* 2. 156–165. Budapest: Cigány Tudományos és Művészeti Társaság
- 2002 A tánc hagyományozódása a nagyecsed-i oláh cigányok körében. In Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzetéről és kultúrájáról.* 363–379. Budapest: IFA – OM – ELTE
- BARABÁS Jenő (szerk.)
1992 *Magyar Néprajzi Atlasz.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- BEREY József
1988 *Nagyecsed története és néprajza.* Folklór és Etnográfia 44. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke

- BICZÓ Gábor
 2009 *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat a disszimilációról.* Budapest: Kalligram
- 2015 Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösségek integrációja – kortárs kihívások. In Bocsi Veronika (szerk.): *Perembelyzetben Romológiai írások.* 11–30. Debrecen: Didakt Kft.
- 2018 *A „Mi” és a „Másik”. Az idegen megértésének tudománytörténeti vázolata az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig.* Budapest: L’Harmattan Kiadó – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
- BICZÓ Gábor – KÖTICS József (szerk.)
 2013 *„Megnagyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisbátón.* Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
- BOGÁROMI Eszter – MALOTA Erzsébet
 2017 Kultúrák közötti váltás – a fogyasztói akkulturáció irodalmának áttekintése. In Bánnyai Edit – Lányi Beatrix – Törőcsik Mária (szerk.): *Tükörződés, társadalomtudományok, trendek, fogyasztás.* 291–299. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
- BORSOS Balázs
 2011 *A magyar népi kultúra regionális struktúrája. A magyar néprajzi atlasz számítógépes feldolgozása fényében I.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet
- BOURDIEU, Pierre
 1998 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* 155–176. Budapest: Aula Kiadó
- CZIBERE Ibolya
 2012 *Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban.* Budapest: L’Harmattan
- DANKÓ Imre
 1994 *Nagyecséd. Központi szerepkör és önkormányzat a történelem sodrában.* Debrecen: Ethnica
- DUPCSIK Csaba
 2009 *A magyarországi cigánység története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890-2008.* Budapest: Osiris Kiadó
- FÁBIÁNNÉ ANDÓNYI Katalin
 2015 *Romológia.* Budapest: L’Harmattan
- FORRAI Erzsébet
 2012 *Mátészalkai Kistérség. Kistérségi helyzetelemzés.* https://gyerekesely.tk.mta.hu/uploads/files/Kistersegi-tukor_Mateszalka_gyek-template.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10.10.)
- FÓRIÁN Péter
 2017 *Ki voltak a pákászok?* <http://www.sarretikronika.hu/index.php?act=news&action=more&id=15&kat=1> (A letöltés dátuma: 2019. 04. 15.)
- GÁBOS András – TÁTRAJ Annamária – B. KIS Anna – SZIVÓS Péter
 2016 Anyagi depriváció Magyarországon 2009-2015. *Társadalmi Ríport.* 2016. 7. <http://old.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/07gabos.pdf> (A letöltés dátuma 2019. 04. 15.)
- GRÓF Imre – NIKLAI Péter
 1940 *Magyarország tájegységei.* Budapest: Magyar Szociográfiai Intézet
- HABLICSEK László
 2007 Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia.* 50. 1. 7–54.

- HAJNÁCZKY Tamás
2018 CS-lakás program. *Romológia*. 2018. 6. 1. 8–60.
- HAVASI Éva
2001 A szegénység fogalma és mérhetősége. *InfoTársadalomtudomány*. 54. 2001. 10. 7–16.
- JANKY Béla
2014 *A társadalmi kikeresztülés területi- és etnikai aspektusai*. <http://real.mtak.hu/15205/> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 11.)
- KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella
2004 *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA ENKI
- KEMÉNYFI Róbert
1994 *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban*. Debrecen: Folklor és Etnográfia
2003 *A kisebbségi tér változatai*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ
- KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor (szerk.)
1998 *A cigány népesség Magyarországon, dokumentáció és adattár*. Budapest: Sociotipo
- KERTÉSZ WILKINSON Irén
2003 Dal és előadás: A délkelet-magyarországi oláh cigányok társadalmi kapcsolatainak modellje. In Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány Néprajzi Tanulmányok 12*. 7–19. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság
- KOCSIS Károly – KOVÁCS Zoltán
1991 A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigányélet*. 78–105. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- KOVÁCS Éva (szerk.)
2013 *Kint és bent. Lokálitás és etnicitás a peremvidékeken*. Budapest: L'Harmattan
- LEWIS, Oscar
1988 A szegénység kultúrája. *Kultúra és Közösség*. 15. 5. 94–105.
- MANNERS, Robert A.
1961 Anthropology and Community Development. *Social Service Review*. 35. 3. 268–277.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
1977 *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
2001 *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- PÉNZES János – PÁSZTOR István Zoltán
2014 Romák Magyarországon. *A földgömb*. 32. 288. 17–18.
- PÉNZES János – TÁTRAI Patrik – PÁSZTOR István Zoltán
2018 A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika*. 58. 1. 3–26.
- POZSONY Ferenc
2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. 109–138. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ
- RÉZMŰVES Melinda
1994 Karácsonyi népszokás. In R. Keleti Éva (szerk.): *Az ember csak a maga sorsáról tud beszélni... Magyarországi oláh cigány és magyar cigány hagyományok és szokások*. 9–14. Budapest: Romano Kher – Cigány Ház
- ROBINSON, David
1967 The Failure of Community Development. *Africa Today*. 14. 2. 31–33.
- ROSTÁS-FARKAS György
2000 *A cigányság hagyomány- és hiedelemvilága*. Budapest: Cigány Tudományos és Művészeti Társaság

SZABÓ Henriett

- 2018 „Mit lehet és mit nem” Antropológiai szemléletű közösségkutatás a nagyecsed-i oláh cigány társadalomban. In Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): *Táj és Kultúra 1*. Studia Folklorisztica et Ethnographica 63. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit

- 2016 *A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)* Budapest: Semmelweis Kiadó

SZÁLLÁSI Árpád

- 2008 *II. Rákóczi Ferenc és Ecsed*. Budapest – Nagyecsed: Magyar Tudománytörténeti Intézet – Nagyecsed város Önkormányzata

TÁTRAI Patrik

- 2011 Anyanyelv és nemzetiség mint az internetikus kapcsolatok mutatója Erdély magyar lakosságának példáján. *Tér és Társadalom*. 25. 2. 48–68.

YINGER, J. Milton

- 2002 Az asszimiláció és a disszimiláció elmélet felé. *Regio*. 13. 1. 24–44.

YINGER, J. Milton – SIMPSON, George Eaton

- 1978 The integration of Americans of Indian descent. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 436. 137–51.

Henriett Szabó

THE FUNCTIONS OF LOCAL TRADITION IN THE CONTEMPORARY COMMUNITY PROCESSES IN NAGYECSED

In the last years, I conducted research in number of local communities in the countryside where I investigated the contemporary sociocultural processes. Primarily there have been researched the traditional Vlach-Roma communities and especially their habits, scale of values and norms. Moreover, I did get a chance to analyse Hungarian speaking Romany communities too. In the paper, I have focused on the local community of Nagyecsed where I conducted long-term anthropological researches using the methods like participant observation, interviews and visual data recording.

The topic of my paper is the ethnic cohabitation concerning three local groups – Hungarian, Vlach-Roma and Hungarian speaking Romany – in Nagyecsed. I explain the local system of ethnocultural relations with the help of three analytic categories: integration, isolation and dissimilation.

ETHNOLOGIC HORIZONS

Published by Györfly István Ethnological Association
Volume 28 Number 1-2 (2019)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

RÓBERT KEMÉNYFI (2002–2012)

VERONIKA LAJOS (2013)

Editor-in-chief

RÓBERT KEMÉNYFI

Editor

HENRIETT SZABÓ

Head of the Editorial Board

RÓBERT KEMÉNYFI

Members of the Editorial Board

ANNABELLA GECSE (Szolnok), MÁTÉ KAVECSÁNSZKI (Debrecen),

ANNA KESZEG (Kolozsvar), MARGIT KÉSZ (Salánk/Kárpátalja), ANNA SZŐKE (Vajdaság)

Illustration

MONIKA SZABÓ M.

Publication Sponsored by

OTKA NKFIH K115886

MTA-DE Ethnology Research Group

Department of Ethnology, University of Debrecen, Hungary

Published by

ELEK BARTHA, President of Györfly István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu